

Alf Ahlberg
Spelet om
Svart
och
Rött

Arbetarrörelsen och fascismen i Italien

Utgiven av Bokförlaget Natur och Kultur 1933

Innehåll

Förord.....	1
Kap. 1. Italiensk arbetarrörelse före världskriget.....	2
Kap. 2. Arbetarrörelsen och världskriget.....	11
Kap. 3. Efterkrigstidens kaos.....	17
Kap. 4. "Revolutionen, som aldrig blev av.".....	19
Kap. 5. De tjugotvå dagarnas välde.....	23
Kap. 6. Fascismen mobiliserar sina hjälptrupper.....	36
Kap. 7. Rävspel om makten.....	45
Kap. 8. Generalmarsch.....	49
Kap. 9. Under demokratiens mask.....	52
Kap. 10. En hjältes död.....	61

Alf Ahlberg (1892-1979) var en svensk författare, humanist och filosof.

Alf Ahlberg har främst blivit känd för sina vetenskapliga verk om filosofi. Ett av de mest uppmärksammade verken, *De sociala och politiska myterna* (1937), handlar om bl.a. nazismens propaganda och mytologi. I *Flykten från ensamheten* (1949) utreder han varför nutidsmänniskan är så mottaglig för propaganda. Hans främsta verk brukar dock *Filosofins historia I-VI* (1925-28) sägas vara, då det var den första i sitt slag och sålde i flera upplagor (den sista och femte omarbetade upplagan kom ut 1967).

Det arbete som Marxistarkiv här presenterar – *Spelet om svart och rött: arbetarrörelsen och fascismen i Italien* – skrevs 1933, samma år som Hitler kom till makten. Det ger en intressant inblick hur fascismen och Mussolini banade sig väg genom det unga italienska samhället. Här synas de sociala, ekonomiska och politiska mekanismer som rörelsen använde sig av för att nå makten. Här finns också ett intressant kapitel om fabrikssockupationerna 1920 och de ganska omfattande försök till arbetarkontroll som förekom. Ahlbergs bok kan vara nyttig läsning i en tid då extrema högerkrafter åter gör sig gällande i Europa, inte minst i Sverige.

Stig E

Förord

Föreliggande skrift vill ge en populär, ej alltför kortfattad skildring av fascismens uppkomst, utveckling, kamp med den italienska arbetarrörelsen och erövring av det italienska samhället. Jag har sökt att med stöd av de källor, som varit mig tillgängliga, och som belysa händelserna ur delvis mycket olika synpunkter, göra teckningen så objektiv det varit mig möjligt. Därvid är jag naturligtvis klart medveten om att fullt objektiv historieskrivning — särskilt i frågor, som ligga vår tid så nära — icke låter sig genomföras. Detta är likväl ingen förevändning för att icke söka göra sitt bästa.

Den svenska litteraturen om fascismen i Italien är märkvärdigt nog mycket fattig. Bortsett från rena impressionistiska ögonblicksbilder och tidskriftsuppsatser, som behandla olika detaljer av ämnet, torde den enda svenska framställningen av fascismens uppkomst och utveckling vara Herbert Tingstens bok *Från parlamentarism till diktatur*. Den ger en klar, saklig och såvitt jag vågar döma mycket vederhäftig framställning av den politiska utvecklingen men har med avsiktlig ensidighet begränsats till denna. Även min framställning är avsiktligt ensidig och berör framför allt fascismens förhållande till den italienska arbetarrörelsen. Jag har tänkt mig, att de båda skrifterna i någon mån skulle kunna komplettera varandra.

I en populär skrift av denna art har jag icke velat onödigt belasta framställningen med ständig hänvisning till de använda källorna. I stället nämner jag här de specialarbeten, på vilka jag i huvudsak byggt. Utom de vanliga standardverken har jag för min framställning av den italienska arbetarrörelsen före världskriget väsentligen anlitat *Benedetto Croce: Geschichte Italiens 1871-1915* (Berlin 1928). Skildringen av fabrikssockupationen och händelserna i samband därmed är i mycket hög grad baserad på *Robert Michels: Sozialismus und Fascismus in Italien* (München 1925). Av övriga källor må nämnas: *H. Schneider: Making the Fascist State* (New York 1928), *G. Salvemini: The Fascist Dictatorship in Italy* (London 1928), *H. Heller: Europa und der Fascismus* (Leipzig 1931), *E. Beckerath: Wesen und Werden des Fascismus* (Berlin 1927), *H. Kaminski: Fascismus in Italien* (med bilaga *G. Matteotti: Ein Jahr Fascisten-Herrschaft*, Berlin 1925), *L. Sturzo: Italien und der Fascismus* (Köln 1926), *E. W. Eschmann: Der fascistische Staat in Italien* (Breslau 1930) och *Angelo Crespi: Contemporary Thought in Italy* (London 1926).

* *
*

Ehuru alla historiska företeelser äro i sitt slag unika och sålunda icke genom tanklösa analogier få generaliseras, tror jag likväl, att händelserna i Italien kring fascismens uppkomst och dess kamp med arbetarrörelsen icke blott äga sitt rent historiska intresse utan även kunna innebära viktiga och nyttiga lärdomar för arbetarrörelsen i andra länder, även den svenska. Min skrift vänder sig därför i främsta rummet till arbetarungdomen, men bör väl även kunna påräkna läsare ur andra kretsar, som intressera sig för ett stycke ganska central tidshistoria.

Alf Ahlberg

Kap. 1. Italiensk arbetarrörelse före världskriget

I sin bok *Den moderna civilisationen inför provet* analyserar Delisle Burns betingelserna för uppkomsten av diktaturstater efter världskriget och finner därvid, att samtliga de stater, som i en eller annan form accepterat diktaturen, ha varit predisponerade därtill genom en förhistoria, som bestämt deras sociologiska skiktning och allmänna mentalitet. De ha varit övervägande *agrarstater*, de ha uppvisat *stor nativitet och höga dödlighetsiffror*, de ha haft en *hög procent analfabeter*, och de ha länge levat under inflytande av *auktoritära religioner*. Den agrara hushållningen med sina traditionella arbetsformer har framkallat böjelse för traditionalism, de höga födelse- och dödssiffrorna vittna om en social atmosfär av fysisk och psykisk depression och ha själva verkat i denna riktning, analfabetismen har hindrat idéernas spridning och fri diskussion, och den auktoritära religionen har i sin tur hämmat det fria tänkandet bland folket.

I alla händelser stämmer denna karakteristik väl in på det Italien, vars utveckling mot västerländsk demokrati hastigt avbröts genom fascismens frammarsch. Italien är ett land, där folkupplysningen trots den för mer än femtio år sedan införda obligatoriska folkskoleundervisningen står lågt. Ännu 1905 räknade det med omkr. 30 proc. analfabeter. Födelse- och dödssiffrorna överträffa vida de väst- och nordeuropeiska ländernas, och de materiella behoven äro till följd av en traditionell låg levnadsstandard efter våra begrepp mycket små. Den katolska kyrkan har sitt centrum i Italien och har satt djupa spår i folksjelen. Belysande för den allmänna mentaliteten bland de italienska lantarbetarna, särskilt i det fattiga södern, torde följande, av Robert Michels anförda berättelse vara. När år 1892 intellektuella radikala började organisera de första lantarbetareförbunden på Sicilien, hälsade de fattiga lantarbetarna dessa intellektuella som överjordiska väsen. ”I sin naiva förblandning av den sociala frågan med religionen buro de vid sina demonstrationer jämte den röda fanan och standar med marxistiska sentenser även krucifix ... Många kastade sig till marken och hälsade agitatorerna med samma vördnad, varmed de varit vana att bemöta sina biskopar. När en borgerlig journalist frågade en gammal lantarbetare, om han inte misstänkte, att dessa intellektuella ur borgarklassen kunde ha egoistiska syften med sin agitation, fick han till svar: ”Signore, de äro änglar, nedstigna från paradiset!”

Italien har slutligen länge varit och är ännu i det stora hela ett utpräglat agrarland. Endast långsamt har Italiens industrialisering fortskridit, och den har huvudsakligen varit koncentrerad till de norra delarna: Milano, Turin, Genua o. s. v. År 1851, då 18 miljoner spindlar voro i arbete i de engelska garnfabrikerna, räknade man ännu blott 0.7 miljoner i Italien. Först från och med 1870-talet tränger storindustrien in i landet, dock till en början i mycket blygsamma proportioner och nu som även senare i rätt stor utsträckning bedriven med utländskt kapital. Uppkomsten av ett industriproletariat kan dateras från 1870-talet. Mellan åren 1879-1883 fördubblas importen av stenkol, medan importen av järn och stål stiger till det tolvdubbla. Antalet metallarbetare, som ännu 1881 understeg 6 000, hade år 1889 stigit till 15 000. Det industriella uppsvinget fortsatte efter de svåra finanskriserna i slutet av 1880-talet, och under det första decenniet av detta århundrade började man på allvar kunna tala om en industrialisering. Mellan åren 1890-1907 steg Italiens export med 118 procent. En omfattande elektrifiering av driften började under denna tid genomföras; konsumtionen av elektrisk kraft femdubblades under perioden 1900-1905, och vid slutet av detta år hade Italien de bästa elektriska kraftverken i Europa. Kolimporten steg från 4 947 180 ton år 1900 till 8 300 439 ton år 1907. Samtidigt började den automobilindustri, för vilken Italien, särskilt genom Fiatverken i Turin, blivit berömd. År 1900 producerades i Italien sex bilar, år 1907 1 285. Produktionen av stål i landet hade under samma period fyrdubblats. Den italienska exportindustrien började att borra sig in på världsmarknaden och erövra nya avsättningsområden. Så t. ex. uppträdde landet framgångsrikt som konkurrent till England om Argentina som avsättningsområde för textilindustrien. Under det första decenniet av 1900-talet framväxte i Italien en ekonomisk imperia-

lism, som bl. a. kastade nationen in i en äventyrlig kolonialpolitik, vari de ekonomiska expansionssträvandena framgångsrikt beledsagades av Gabriele d'Annunzios krigiska trumvirvlar.

Arbetarrörelsens utveckling går i Italien som annorstädes hand i hand med den fortskridande industrialiseringsprocessen. Industriproletariatets ringa numerär i förhållande till befolkningen i dess helhet jämte den dåliga folkupplysningen förklarar ett förhållande, som i viss mån gett Italiens (liksom Rysslands) arbetarrörelse dess särprägel, nämligen de *intellektuellas stora roll*. Oklara, romantiskt-revolutionära strömningar, som anknöto till revolutionsåret 1848 och frihetsstriden, utgjorde ett förspel. Ännu för ett årtionde sedan plögade Italiens socialister gärna räkna Garibaldi som sin man: hans porträtt och hans ord ”socialismen är framtidens sol” brukade smycka möteslokalerna, och benämningen *Circolo Garibaldi* var före fascismens tid ett vanligt namn på socialistiska sammanslutningar av olika slag. Man måste erinra sig denna egendomliga syntes av nationalism och revolutionär glöd, som spelar en icke obetydlig roll i italiensk arbetarrörelse (liksom t. ex. i Pariserkommunen) för att förstå den italienska fascismens uppkomst. Även i denna har Garibaldi- och Mazzini-traditionen varit en betydande faktor. — När år 1865 *Michael Bakunin* under sitt oroliga landsflyktsliv gästade Neapel, lyckades det honom att grunda den första socialistiska organisationen, som år 1867 slöt sig till internationella arbetarassociationen. Sektioner bildades i Milano, Florens, Genua, Neapel och Catania. Detta skede i den italienska arbetarrörelsen kännetecknas emellertid av anarkistiska revoltstämningar utan enhetlig plan och enhetligt mål. — Sedan genom en liberal rösträttsreform 1882 vissa grupper av arbetarklassen fått rösträtt, bildades ett nytt arbetarparti, vars linjer och program likväl först ett årtionde senare definitivt fastställdes. Vid valen 1892 samlade *socialistiska arbetarpartiet*, som det numera kallade sig, 26 000 röster med 6 mandat, vid nästa val 1897 hade röstsiffran stigit till 135 000 med 16 mandat, och sedan den allmänna rösträtten år 1912 genomförts, blevo siffrorna vid valen 1913 resp. 883 000 och 80.

Med detta socialistiska arbetarparti vinner marxismen på nittioalet insteg i Italien.

Marxismens banbrytare i Italien är *Antonio Labriola*, professor i filosofi vid universitetet i Rom. Efter att 1890 ha stiftat bekantskap med Marx' läror blev han en ivrig anhängare, som med ett nästan religiöst bekvämlighet ägnade sig åt att utbreda dessa. Labriola hade 1895 tagit avsked från sin professur för att kunna helt leva för denna uppgift. I varje fall lyckades han genom en rad skrifter väcka det intellektuella Italiens intresse för marxismen. Tidningar och tidskrifter såsom *Critica Sociale*, *Avanti* (1896) och *Lotta di Classe*, som voro marxistiskt orienterade, räknade snart som sina medarbetare eliten av Italiens pennor. ”Till socialisterna eller dem, som sympatiserade med socialismen, hörde vid denna tid icke blott enskilda högt kvalificerade utan studenter inom alla fakulteter och bland dem de vaknaste, många akademiska nationalekonomer och även representanter för juridik, historia och naturvetenskap, kunniga unga skriftställare, och även äldre, som fingo ny ungdom genom dess idéer. År 1897 gav en akademi i Neapel med gamla ärorika traditioner hela Europa ett enastående föredöme genom att såsom ämne för en prisskrift uppställa en monografi och kritik över tredje bandet av *Kapitalet*, som nyss utgivits ... Låter man denna tids intellektuella Italien passera revy, så måste man komma till den slutsatsen, att visserligen icke alla, som anslöto sig till socialismen, voro en elit — ty det var även en modesak — men att alla eller nästan alla framstående män inom den yngre generationen närmade sig denna. Det ansågs som tecken på svag intelligens, om någon förblev oberörd av socialismen eller stod likgiltig eller fientlig gentemot den. Förutom dessa i anden fattiga, som utan känsla för det allmänna blott sträva efter privata fördelar, var det blott äldre människor, uppfostrade i andra grundsatser, som stodo kyligt avvaktande.” Det är *Benedetto Croce*, den berömda italienske filosofen och historikern, som i dessa ord tecknar läget i de intellektuella kretsarna i Italien vid sekelskiftet. Han ger även en målade skildring av den glöd och hänförelse, varmed dessa unga intellektuella runt om i landet agiterade för de radikala idéerna och sökte organisera arbetarna politiskt och fackligt. Ett visst apostoliskt förkunnarenit har alltid kännetecknat det italienska temperamentet, och

mycket ofta har det förenats med glänsande agitatorisk talang. Socialismens såväl som fascismens historia bära noggsamt vittne därom.

Var *Antonio Labriola* partiets främste teoretiker, så var dess ledande kraft i det parlamentariska arbetet *Filippo Turati*, en man utan alltför djupgående teoretisk skolning men med gott praktiskt förstånd och en skicklig politisk taktiker, en övertygad demokrat, som principiellt hävdade att socialiseringen borde genomföras med reformistiska metoder. Han har i italiensk arbetarrörelse spelat en liknande roll som Jaurès i Frankrike eller Branting i Sverige, dock utan de sistnämndas överlägsna ledarebegåvning. Överhuvud torde saknaden av en stark ledning inom den reformistiska gruppen av italiensk politisk arbetarrörelse vara en av huvudorsakerna till den ödesdigra splittring, som i sin tur möjliggjorde fascismens seger. Mycket diskuterande och teoretiserande bland de intellektuella — alltför litet praktiskt, prosaiskt och nyktert arbete! ”De regelbundna mötesdeltagarna”, klagar Turati år 1903, ”särskilt på de mindre platserna, äro oftast icke proletärerna, som uttröttade av dagens arbete tidigt gå till sängs, utan mellanexistenser av alla slag, småborgare, tidnings- och vykorts-försäljare, unga intellektuella utan fast anställning, som finna en viss glädje i att bli tilltalade såsom äkta arbetare och låta hylla sig som framtidens härskande samhällsklass.”

Vid sidan av reformismen fortlevde den gamla anarkistiska och syndikalistiska traditionen med anor från befrielsekrigen och tillägnade sig nu även inslag från marxistiskt håll. Starkt inflytande på dessa kretsar utövade den förkunnelse om våldet och den ”direkta aktionen” i klasskampen, som fick en intelligent, värtalig och fascinerande utformning i fransmannen *Georges Sorels* skrifter. I intet land har Sorels inflytande varit tillnärmelsevis så stort som i Italien. Anarko-syndikalismen såväl som fascismen räknar honom bland sina lärofäder, och Sorel, som skrivit en ”apologi för Lenin”, har även haft en hänförd anhängare i Mussolini. Då Sorels tankegångar spelat en viss roll i de händelser vi här skola skildra, torde det vara på sin plats att ett ögonblick dröja vid dem.

Sorels lära sådan han framställt den i ett antal skrifter, framför allt *Réflexions sur la violence* (Tankar om våldet), skulle kunna betecknas som en egenartad syntes av Nietzsche och Marx. Han förbinder Nietzsches åskådning om stridens, tapperhetens, den heroiska mentalitetens betydelse med Marx' lära om klasskampen. Det gäller att hos proletariatet uppdriva och hålla levande den *kampmentalitet*, den heroism, som ensam förmår uträta något stort i världen. Detta skall ske genom ofta återkommande akuta konflikter, strejker och revolter, som alla framträda som enskilda led i kampen och alla peka framåt mot den stora revolt, som skall inleda en ny tid: *generalstrejken*. Det mest egenartade i Sorels lära ligger emellertid icke på denna punkt utan däri, att han uppfattar idén om generalstrejken som en *myt*, en trosföreställning, som skall hålla kampstämningen vid liv. Det är icke nödvändigt att en myt är en sanning; dess värde ligger i dess *effekt*. Idén om generalstrejken ”uppväcker i djupet av själen den känsla av det sublimes, som motsvarar förhållandena i en gigantisk kamp”. Varje stor rörelse måste ha en *mytologi*, som på så sätt stimulerar den till heroiska ansträngningar. Och denna mytologi måste vara en levande tro, som näres av handling. Sorel ser sålunda icke strejkernas väsentliga betydelse däri, att de äro löneaktioner, utan däri, att de underhålla den revolutionära kampstämningen. Martyrernas blod är rörelsens utsäde. Så verkade idén om det tusenåriga riket på de första kristna, och så skall idén om generalstrejken verka på den moderna arbetarrörelsen.

För en sådan åskådning, för vilken i grunden kampen själv är mera värd än kampens mer eller mindre illusoriska mål, måste naturligtvis all reformism, allt tal om parlamentariskt arbete och ”inväxande i samhället” vara en styggelse. Med samma avogta blickar som Sorel betraktade Jaurès, sågo hans italienska meningsfränder på Turati och hans fraktion. Italienarna äro ett folk med utpräglad sinne för det heroiska och teatraliska, för höga ord och stolta later, lätt suggererat av kampparoller och ord om ”direkt aktion”. De revolutionära traditionerna från

Mazzinis och Garibaldis dagar gjorde sitt till att bereda jorden för den anarko-syndikalistiska strömningen. Härdar för dess propaganda voro särskilt de efter de franska "arbetsbörsernas" mönster upprättade "arbetskamrarna" (*camere del lavoro*), av vilka den första öppnades i Milano 1891, men som snart räknade lokala institut i nästan alla Italiens större städer, särskilt i norr. Liksom de franska arbetsbörserna tjänstgjorde dessa institut som arbetsförmedlingar och statistiska byråer men voro även mötesplatser och centra för diskussionen inom arbetarrörelsen. — Den hänsynslösa utrotningskamp med undantagslagar och upplösning av organisationer, som under 1890-talet fullföljdes av *Crispi* i samma stil som Bismarcks kamp i Tyskland, skärpte endast de revolutionära stämningarna. Våldsamma hungerrevolter ägde rum på Sicilien och i Carrara (1893) men den blodigaste av dem alla var den, som utspelades i Milano 6-9 maj 1898. Militär och polis ingrepp mot de mestadels vapenlösa arbetarmassorna, som räknade 80 döda och 450 sårade (polisen hade två döda, varav åtminstone den ene av misstag nedskjutits av den utkommenderade militären). De reaktionäras oerhörda skräck framgår av de åtgärder, som vidtogos och som på intet sätt stodo i rimlig proportion till den fara, som hotade från obehäpnade arbetare utan enhetlig ledning och plan. Icke blott Milano utan även Turin, Florens, Neapel förklarades i belägringstillstånd. De reaktionära pressorganen förklarade, sedan revolten nedslagits, att man som genom ett underverk undgått en katastrof, som hotat icke blott det italienska samhället utan hela den västerländska kulturen. "Segern" (över vapenlösa) firades med pomp och ståt, och den i Milano under oroligheterna kommenderande generalen Bava Beccaris hyllades med ett formligt triumftåg. Han mottog en egenhändig skrivelse från konungen, vari han tackades för "de stora tjänster han gjort staten och medborgarna"; han utnämndes till riddare av Savoyens stora kors. Men fångelserna fylldes med politiska fångar i hundra- och tusental; bland de häktade befunno sig även parlamentariker av den reformistiska flygeln såsom Turati, Costa och Morgari; tidningar indrogos, alla fackföreningar upplöstes. — Som vanligt hade emellertid denna reaktionens våldsamma framfart endast till följd, att de radikala rörelserna växte och tillvunno sig sympati även i kretsar, som förut stått utanför. Martyrerna hämtades med jubel ur fångelserna och kommo därifrån direkt till parlamentet; vid de nya valen 1900 skedde ett verkligt jordskred mot vänster. Icke ens det bekanta anarkist-attentatet mot konung Umberto kunde av reaktionen utnyttjas för att misstänkliggöra arbetarrörelsen. Den teatraliske vingelmakaren d'Annunzio, som alltid på ett effektivt sätt förstätt att vända kappan efter vinden och som tidigare tillhört den yttersta högern, infann sig en dag i en radikal församling och yttrade: "I dag har jag insett, att på den ena sidan befinna sig många gengångare, som blott kunna tjuta, på den andra de levande, som kunna tala. Som en man med förstånd går jag till de levandes sida." Demonstrativt gick han i parlamentet fram och intog sin plats på den yttersta vänstra flygeln. — Av åtskilligt större vikt var emellertid, att den italienska arbetarrörelsen hade tillkämpat sig de rättigheter, som medgåvo mera legala metoder: föreningsrätt, mötesfrihet och pressfrihet. Den ledande kraften i den nya liberala regimen var *Giolitti*, en man, vars namn vi vid upprepade tillfällen skola möta i det följande.

Jämsides med den politiska arbetarrörelsen hade den fackliga växt fram. Redan vid tiden för de politiska enhetssträvandena (1848-60) hade ansatser till fackföreningar utvecklats bland de norditalienska hantverkarna, särskilt i den mera liberalt styrda staten Piemont. Man upprättade s. k. "ömsesidiga hjälpföreningar" (*società di mutuo soccorso*), ursprungligen avsedda att lämna hjälp vid sjukdom och arbetslöshet men efter hand även i form av kooperativa inköpsföreningar. Överskottet på arbetskraft och den därav vållade lönenedpressningen resulterade i grundandet av en ny typ, de s. k. "motståndorganisationerna" (*organizzazioni di resistenza*.) Statistiken utvisar, att det år 1865 i Italien fanns 519 "hjälpföreningar", och under de följande åren voro de stadda i tillväxt. Vid denna tid inträdde emellertid till följd av den hantverksmässiga produktionens ersättande med maskindrift en sådan försämring i industriarbetarklassens läge i norra Italien, att denna organisationsform visade sig omöjlig. Att med en

avlöning, som knappast räckte till för en familjs försörjning vid existensminimum, organisera sjukkassor och hjälpverksamhet föreföll utsiktslöst. Man måste bilda mera kampmässiga organisationer. I denna de sporadiska revolternas och maskinstormarnas tid tog åter rörelsen för ”motståndsföreningarna” fart. ”Hjälpföreningarna” ombildades till kamporganisationer, som bistodo arbetarna vid strejker och lockouter. Det första verkliga fackförbundet i modern mening var *typografförbundet*, grundat 1869 vid en kongress i Bologna. Det fick snart efterföljare inom metall-, textil-, livsmedels- och träindustrierna, och under tiden 1870-90 upprättades fackliga organisationer i nästan alla Italiens större städer. ”Denna fackliga rörelse”, säger en av de främsta kännarna av italiensk fackföreningshistoria, Olindo Gorni ”saknade likväl all enhetlighet och central ledning, så att arbetarnas och arbeterskornas levnads- och arbetsbetingelser på samma plats voro mycket olika, och likaså levnads- och arbetsbetingelser för arbetare och arbeterskor inom samma yrke på olika platser.” — Detta tillstånd gav fart åt rörelsen för de *arbetskamrar*, varom ovan talats. Italienska arbetare hade vid besök i Paris under världsutställningen 1889 lärt känna dessa institutioner i Frankrike och sökte nu omplantera dem i sitt hemland. Som redan nämnt blevo arbetskamrarna av särskild betydelse som centra för den revolutionärt syndikalistiska propagandan för ”direkt aktion”.

Rörelsen hade hittills blott omfattat industriarbetarna, men om möjligt sämre ställda än dessa voro de italienska lantarbetarna på Po-slätten och i söder. Deras avlöning var minimal, arbetstiden så lång att föga vila bereddes dem, och särskilt på storgodsens (latifundierna) i söder utsögos de av generalförpaktare, som i sin tur arrenderade ut jorden till lantarbetarfamiljer mot oerhört dryga utskylder. På Po-slätten började lantarbetarnas organisation 1884, och sex år senare följdes detta exempel av de sicilianska lantarbetarna. Likväl undertrycktes dessa rörelser åter våldsamt under Crispis reaktionära regim men de vittnade dock om ett vaknande klassmedvetande hos de betryckta lantarbetarna, om insikten att man endast genom organisation kunde förbättra sitt läge.

Efter den ovan skildrade Milanorevolten och med en liberalare regim i Italien, åtföljd av ett ekonomiskt uppsving, inträdde åter gynnsammare tider för den fackliga rörelsen. Giolitti insåg, att de fackliga sammanslutningarna representerade en nödvändig faktor i det moderna samhället, och inställde kampen mot dem. Arbetsgivarna i sin tur svarade med motorganisationer, och man fick alltså en modern förhandlingsform, vari båda parterna uppträdde såsom likaberättigade vid förhandlingsbordet.

År 1906 sammanslöto sig ”arbetskamrarna” i städerna och fackförbunden till ett helt, den italienska landsorganisationen (*Confederazione Generale del Lavoro Italiana*). Dess medlemsantal var fram till 1911 i jämn stigning för att åren närmast före världskriget något decimeras. Siffrorna framgå av följande:

1907	190 422	1911	385 776
1908	262 006	1912	309 871
1909	307 925	1913	327 802
1910	356 420	1914	320 858

Landsorganisationen hade på sitt program upptagit klasskampen och var nära allierad med den politiska arbetarrörelsen. Även om de fackliga och politiska rörelserna rent formellt voro skilda, kännetecknas således i realiteten den italienska arbetarrörelsen av den uppfattningen, att *fackföreningarna väsentligen äro klasskamporgan*. Detta vållade en schism med den *katolska* arbetarrörelsen. År 1891 hade påven Leo XIII utfärdat sin berömda encyklika ”*rerum novarum*”, vari socialismen förklarades i akt men samtidigt arbetarnas rätt till skyddsorganisationer medgavs. På basis av denna åskådning upprättades de *katolska fackförbunden*. Dessas strävan åsyftade sålunda icke någon omstörtning eller någon

produktionsmedlens socialisering utan ett fredligt samarbete med arbetsgivarna. Utgjorde dessa en fraktionsbildning till höger om landsorganisationen, lösbröto sig å andra sidan samtidigt vänsterfraktioner och bildade självständiga anarko-syndikalistiska fackförbund med den direkta klasskampaktionen som mål. *Confederazione Generale* sökte hålla kursen mellan dessa båda ytterligheter.

* *

*

Vid partikongressen i Bologna i april 1904 kom splittringen mellan den reformistiska och den anarko-syndikalistiska riktningen i italiensk arbetarrörelse öppet till synes. Som ledare för den sistnämnda hade sedan några år den unge *Arturo Labriola*, Antonios son, framträtt. Labriolas tidskrift *L'Avanguardia Socialista* propagerade under dessa år energiskt för Sorels idéer och entusiasmerade sig för ”myten om generalstrejken”. Turati och ett steg till höger om honom *Bissolati* åter hade alltmer deciderat övergått till de reformistiska idéerna. En förmedlande s. k. ”integralistisk” ståndpunkt intogs av *Enrico Ferri*, bekant straffrättsteoretiker och akademiker, avsatt från sin professur under Crispis reaktionära regim och senare advokat och journalist, det socialistiska partiets ordförande sedan flera år tillbaka och redaktör för huvudorganet *Avanti*. När efter häftiga debatter omröstning företogs, visade det sig, att reformisterna under Turati samlade 308 delegerade med 12 010 röster, den revolutionära vänsterflygeln under Labriola 186 delegerade med 7 254 röster och mellanpartiet, ”integralisterna” under Ferris ledning 310 delegerade med 12 084 röster. Vid slutomröstningen sammanslöto sig likväl de revolutionära och mellanpartiet till en grupp, så att reformisterna blevo slagna. Sedan de revolutionära på detta sätt fått vind i seglen, sökte de utnyttja sin position till en *generalstrejk*, som kom till stånd i september 1904. Närmaste anledningen var revolter och blodiga sammanstötningar mellan arbetare och militär på Sicilien och i Milano. Under fyra dagar syntes arbetarna helt behärska landet. Trots den skräck och förvirring, som strejken spridde i det borgerliga lägret, vägrade ministären Giolitti att ingripa med vapenmakt. Och det visade sig, att man räknat rätt. Strejken rann ut i sanden, emedan man saknade resurser till en långvarig strid, och arbetarna återgingo snart nog till arbetet utan löneförhöjning, ja i vissa fall på betydligt försämrade villkor. Ingenting hade vunnits men mycket förlorats. Den italienska arbetarrörelsen förverkade den sympati den tidigare åtnjutit i många läger. När de socialistiska kammarledamöterna fordrade upplösning av kammaren och inkallande av en ny för att ställa regeringen till räkenskap för de händelser, som föranlett strejken, kunde Giolitti, som bättre genomskådat stämningen i landet, utan vidare inhösta en stor seger. Lämnade i sticket just av de element, som efter Milano-revolten slutit sig till dem — liberala småborgare och åtskilliga intellektuella — minskade socialisterna sin röstsiffra och den nya kammaren hade en tämligen konservativ prägel. Under de närmast följande åren gingo åter reformisterna framåt i partiet. T. o. m. i Milano, den revolutionära fraktionens centrum, hade de vind i seglen. Vid partikongressen i Rom 1906 allierade sig ”integralisterna” (mellanpartiet) med reformisterna. Nu trädde den revolutionära minoritetsgruppen under Arturo Labriolas ledning definitivt ur partiet och antogo hädanefter partibeteckningen ”revolutionära syndikalister”. ”De representerade”, säger H. Herkner, ”om det överhuvud var möjligt, en karikatyr av den franska syndikalismen. De verkade numera blott för generalstrejk och antimilitarism, varvid de icke ens betraktade generalstrejken som ett medel att höja arbetarnas levnadsstandard utan blott ‘att höja den revolutionära temperaturen bland massorna och väcka deras heroiska offervilja.’” Men då de italienska syndikalisterna icke såsom de franska behärskade en betydande del av de fackligt organiserade arbetarna utan blott fraktioner av borgerligt intellektuella, bröts deras inflytande mer och mer sönder. Just dessa kretsar tillhörde en man, som snart skulle stå i händelsernas centrum; han bar det senare icke obekanta namnet *Benito Mussolini* och var född 1883.

Till den reformistiska rörelsen slöt sig den fackliga landsorganisationen. Redan vid sin första kongress gjorde den följande uttalande: ”Arbetsorganisationerna skola fullfölja sitt hela program att pånyttföda samhället genom ett mångfaldigt och dagligt arbete, som skall betjäna sig av alla de medel, som stå arbetarna till buds, steg för steg höja proletariats andliga och materiella plan och förbereda det på uppgiften att taga ledningen i framtidens samhälle.” Därvid var man givetvis även beredd på att använda utomparlamentariska metoder. I kongressresolutionen av 1908 heter det: ”Kongressen erkänner, att strejken, när den icke är en åtgärd av sentimentalitet och icke uppfattas som en revolutionär demonstration utan som manifestation av organiserad makt för att uppnå ett klart bestämt för arbetarna gagneligt mål, städse kommer att vara ett av de viktigaste medlen att förbättra de arbetande klassernas arbets- och levnadsförhållanden. Men tillika anser kongressen det som en plikt att uppfordra alla organisationer att med den största försiktighet göra bruk av detta vapen ...” Det är icke svårt att spåra udden, riktad mot Sorels och hans anhängares generalstrejks-fanatism.

Försöken att på detta sätt organisera strejkerna efter planmässig, enhetlig taktik och med bestämda mål för ögonen, korsades emellertid även i det följande gång på gång av de syndikalistiska organisationernas irreguljära strejkstrategi med den heliga proletära eldens högre uppflammande som mål. ”Arbetskamrarna”, som brutit sig ut ur landsorganisationen, fortforo med sin propaganda, bedriven med sydländsk glöd och livlighet. Agitationen ombesörjdes av intellektuella, för vilka känslornas hetta betydde mer än de uppnådda ekonomiska fördelarna. Från arbetskamrarna organiserades gång på gång sympati- och generalstrejker, omfattande större eller mindre arbetargrupper, och de av de till landsorganisationen anslutna förbunden ingångna avtalen saboterades vid upprepade tillfällen. I det stora hela hävdade sig likväl den reformistiska taktiken fram till 1910 och 1911 med framgång. Reformisterna och integralisterna, Turati och Ferri, närmade sig alltmer, och man slog in på den positiva reformtaktikens väg. År 1910 kunde Ferri förklara, att ”man icke längre behövde taga hänsyn till de revolutionäras fosforescerande retorik, som likt murgröna slingrade sig över marxismens ruiner”. Yttrandet var, såsom det senare skulle visa sig, en smula förhastat.

Splittringen var och förblev den italienska arbetarrörelsens tragik. Den skulle i sinom tid bli en av de viktigaste orsakerna till dess *undergång*. Det lider knappast något tvivel om att Italien med en enhetlig arbetarrörelse i detta nu icke skulle vara ett fascistiskt Italien.

Italiens koloniala expansionssträvan, behovet att lösa den brännande befolkningsfrågan, invecklade landet i det bekanta Tripoliskriget, som varade från september 1911 till oktober 1912. Den liberala regimen Giolitti, som åter kommit till makten, lät besätta den libyska kusten och efter hand under fientligheter med araber och turkar ockupera kolonien, medan man — för att använda Giolittis eget uttryck — ”uppförde en försiktig äggdans mellan stormaktintressena”. Planen på Libyens ockupation var gammal; från socialistiskt håll hade den redan 1902 ivrigt förordats av Antonio Labriola. Giolitti hade erbjudit reformismens högra flygelman Bissolati att inträda i ministären och denne hade i själva verket redan ingått på underhandlingar, ehuru han i sista stund avböjde ”av personliga skäl”. Men åtgärden bevisar, att den italienska reformismen redan i princip beträtt ”ministersocialismens” väg, och Giolitti räknade vid denna tid kraftigt med socialisternas stöd för sin politik i kammaren. En rad liberala socialpolitiska reformer hade föregående år genomförts, och dessa kröntes av den nya rösträttsreformen, lagfäst den 30 juli 1912, som utsträckte rösträtten till alla män med undantag av analfabeter, som ännu ej fyllt trettio år. Ungefär en fjärdedel av Italiens befolkning fick nu rösträtt, och vid de närmaste valen 1913 ryckte åter socialisterna upp betydligt och ökade sin mandatsiffra till 80.

Tripoliskriget utlöste i vissa kretsar i Italien en våldsam, aldrig djupt slumrande *nationalism*. I intet land har det någonsin varit tacksammare att spela på nationalistiska strängar, och d'Annunzio och hans krets gjorde det med framgång. ”Det var”, säger den kloke och betänk-

samme Croce, ”en sinnlig, pompös, larmande och industrialiserad litteratur, som nu uppstod ... Den återspeglades i dagspressen som med få undantag råkade i en verklig dionysisk yra. Även om man till en viss grad måste räkna med retoriken och maneret hos människor med dålig smak, så måste man dock bli betänksam inför alla de höga orden. Människor med god smak och allvarliga tänkesätt bekämpade dem visserligen men de funno intet gehör och kunde ingenting uträtta.” D’Annunzio själv, som vid denna tid uppehöll sig i Frankrike och gärna uppträdde i rollen som ’landsflyktig’ — han skrev vid samma tid för en rysk danserska ”Den helige Sebastians martyrium” på sitt välkända sadistiska sätt — förstärkte missljudet, i det han därifrån sände sina ”Sånger om kriget hinsides havet”, kalla metriska övningar, vari han i retoriska ord och bilder prisade de tappra italienska officerarna och soldaterna, som dock i verkligheten utan teatraliska gester blott utförde vad man kommenderat dem till och som säkerligen häpnade över alla de granna ord, som flögo över deras huvuden. Under sådana toner vaknade åter den nationalism, som skulle indraga Italien i världskriget. Man pläderade för omläggning av hela undervisningssystemet på mera nationalistisk basis, man införde läroböcker, som förhärligade Italien, man svärmade för krig och våld, för Kipling och för Nietzsche; framför allt för vad man kallade ”handlingens filosofi” och ”den skapande moralen” — vackra namn för bajonetter och kanoner. Italienarna äro ett krigiskt släkte — åtminstone när fronten ligger bortom havet.

Vissa fraktioner av socialismen grepos av den nationella yran. Och detta vållade en ny splitt-ring. Högerfraktionen under ledning av Bissolati antog alltmer nationalistiska och liberala tänkesätt. ”Socialismen”, förklarade Bissolati, ”får icke förhålla sig avvisande eller ointresserad gentemot de berättigade kraven på nationell expansion av det egna folket. Man löser icke arbetarfrågan med allmänna förklaringar om internationell förbrödring och fredsdemonstrationer”. Såsom plägar vara fallet framkallade denna rörelse åt höger av *en* fraktion en protest i form av en motsvarande rörelse åt vänster. Vid partikongressen i Reggio Emilia 1912 utslötos Bissolati och hans meningsfränder ur partiet och grundade ett eget parti under beteckningen ”*italienska socialistiskt-reformistiska partiet*”. Detta parti, som i kammaren räknade 12 representanter, förde en politik, som knappast avsevärt skilde sig från liberalernas. I utrikespolitiken utgav det parollen: ”Balkan åt balkanfolken” — d. v. s. ”södra medelhavskusten åt Italien”.

* *
* *

Detta samma år, då arbetarrörelsens enhet hotades av reformistiska högersvängningar, satt en tjugonioårig ung man vid namn Benito Mussolini som redaktör för den revolutionära tidningen *Klasskampen*, där han skrev: ”Man måste återvända från denna reviderade och korrekta socialism, som icke längre skrämmer någon och som är den rena humanismen, till den socialism jag drömmer om: en allvarlig, fruktansvärd, sublim socialism. Endast till detta pris kan den åter bli ett löftets land, icke en affär, icke ett spel för politiker, icke en dröm för romantiker, icke en sport men en kraft till andlig och materiell pånyttfödelse och kanske det största drama, som någonsin upprört hela mänskligheten.”

Benito Mussolini var vid denna tid ett ungt brushuvud med mångahanda oroliga och oklara idéer jäsande i sin ärelystna hjärna. Född 1883 som son av en smed i Romagna hade han tidigt slutit sig till socialismen, prövat fängelse och landsflykt, genomströvat Schweiz, studerat Nietzsche och Sorel, Marx och Bergson, entusiasmerat sig för alla tänkbara ”-ismer”, pragmatism, futurism, intuitionism, verism, varit skollärare och murare, journalist och folktalare, bedrivit anarkistisk propaganda och dokumenterat sig som en man med mer än vanlig retorisk talang. I övrigt gå omdömena om honom som bekant mycket isär. Vi ha två skildringar av Mussolini från denna tid, båda gjorda av kvinnor, den ena med entusiasm och beundrande lyrik, den andra med hatfull bitterhet. Jag menar Margherita Sarfattis av

Mussolini själv auktoriserade hyllningsskrift och Angelica Balabanoffs ”Minnen och upplevelser”. Båda finnas tillgängliga i svensk översättning. Det har sitt intresse att konfrontera de båda kvinnornas omdömen med varandra.

Balabanoff: ”Det kostar mig stor självövertvinnelse att i mina skildringar av enskilda människor och strävanden, vilkas mål är mänsklighetens befrielse ... också behöva nämna en individ, som å ena sidan blivit en av mänsklighetens avskyvärdaste, å andra utgör ett ytterst banalt patologiskt fenomen. I hela Mussolinis framgång och hänförelsen för honom är ingenting så påfallande, så förnedrande för vår tid som det faktum, att man överhuvud kunnat taga honom på allvar ... Han gjorde intryck av en hjälplös människa, vilket väl var att tillskriva hans ungdom och förfall (under vistelsen i Schweiz). ... Ingen tror mindre än han själv på hans kraft. Han talar endast om sin kraft för att berusa sig och andra ... Innan han beslutar sig för ett uttalande eller en handling, måste han ha övertygat sig om att andra människor följa honom, att andra överta ansvaret ... Mussolini har blivit stor endast därigenom, att han var viljelös och ovärdig nog att låta de borgerliga klasserna dra nytta av två för dem typiska kännetecken: feghet och förräderi. Av *feghet* begick han det första förräderiet mot sig själv, av feghet hopade han förräderi på förräderi, av feghet har han blivit motsatsen till vad han från början ville bli.”

Sarfatti: ”Mussolini är en av dessa sällsynta män, som äro födda att framtvunga beundran och tillgivenhet hos alla i sin omgivning ... Även de ringaste medlemmarna i hans redaktion, som kanske icke kunna uppskatta hans handlingar och bedrifter, känna hans personlighets magnetiska styrka. Det är underbart att se, hur hans minsta befallningar åtlydas. Han talar icke högt och använder icke kraftfullt språk, men på ett eller annat sätt märka alla, att hans beslut äro oåterkalleliga, att det icke får bli någon diskussion om dem ... Impulsiv och mediterande, realist och idealist, eldig och ändå klok, romantiker i sina strävanden men klassiker i sitt sätt att sköta praktiska angelägenheter, har Mussolini en basis av konsekvens under alla dessa skenbart oförenliga drag. En sak kan framför allt lugnt sägas om honom: han är en *modig* man. Han älskar faran. Bara tanken på feghet är honom motbjudande ... Ingenting lågt eller lumpet kan slå rot i honom.”

Dessa båda kvinnor voro samtidigt Mussolinis medarbetare i *Avanti*, där han i december 1912 inträdde som huvudredaktör. Angelica Balabanoff hade på Mussolinis uttryckliga begäran kallats som hans medhjälpare i tidningen. De båda kvinnorna ha samma år 1926 nedskrivit de här citerade orden.

Huru nu än historiens slutgiltiga dom över Mussolini en gång kommer att utfalla — visst är i alla händelser, att han först framträder på scenen som extrem revolutionär, en lärjunge till Sorel och en hänförd förkunnare av klasskampsheroismens evangelium. Att han även gjort allvar av den direkta aktionens taktik synes framgå av den anklagelse, som riktades mot honom för delaktighet i upprorsförsök. Vid ett offentligt möte den 24 september 1912 uppträdde Mussolini och försökte uppvigla folket att med våld hindra ett militärtåg att avgå till Tripolis. Anklagelsen mot honom omfattade: ”motstånd mot offentliga myndigheter och våldshandlingar mot statens tjänstemän, försök att stoppa spårvagnar, förstöra järnvägslinjer, försök att åstadkomma skador på telegraflinjer och nedrivning av telefonstolpar, våldsamt hejdande av lokomotiv (!)” Domen lydde på fem månaders fängelse.

Den unge redaktören för partiets huvudorgan *Avanti* förde ett språk, vars revolutionära klang förskräckte socialisterna av gamla stammen. De sågo i detta återupplivande av de sporadiska revolternas taktik och av det revolutionära frasmakeriet en återgång, ett frångående av den marxistiska grundtanken, att en revolution först inträffar, när de ekonomiska förhållandena själva med inre logik framkalla den. Men unga intellektuella brushuvuden och unga, oskolade socialister tillropade Mussolini bifall, och tidningens upplaga steg till mer än det dubbla. På

partikongressen i Ancona i april 1914 fick Mussolini mottaga partiets tacksamhet för det nya uppsving han givit tidningen och för dess framgångsrika propagandaverksamhet. De första junidagarna 1914 inträffade nya oroligheter i Italien, den s. k. ”röda veckan”. Med anledning av en revolt i Ancona under ledning av den bekante anarkisten *Malatesta* proklamerades en generalstrejk, som omfattade stora delar av Italien och även sträckte sig till post och järnvägar. Sporadiska revolter ägde rum i de flesta av de större städerna. Ministären *Salandra*, som efterträtt Giolitti, lyckades snart bli herre över situationen. I de socialistiska kammarledamöternas namn avfattade Turati en proklamation rörande ställningen till denna revolt, vari det bl. a. heter: ”Den internationella socialismens grundtanke är, att de stora sociala och kulturella omvälvningarna och proletariats befrielse icke kunna ske genom oorganiserade massors revolt.” Man tog alltså avstånd från de upproriska. Men *Avantis* redaktör dolde icke sin skadeglädje. ”Proletariatet har nu inom och gentemot en nation av nationalister bevisat sin existens”, skriver Mussolini den 12 juni. ”Två viktiga element ha framträtt genom generalstrejken: det italienska proletariatets omfång och dess styrka.”

Sådan var alltså ställningen i den italienska arbetarrörelsen sommaren 1914: en *högerfraktion*, som utträtt ur partiet och närmast förde en liberal politik. Ett formellt enhetligt majoritetsparti, som i *verkligheten* var delat i två skilda läger: Turatis reformistiska läger, Mussolinis revolutionära. I *Avanti* fortsattes kampen för revolter, strejker, oroligheter av alla slag. Här pläderas rent av för en proletär minoritetsdiktatur. Stämningen i det reformistiska lägret åter kommer till uttryck i följande ord av *Treves*, en Turati närliggande socialdemokrat, som våren 1914 skrev:

”Det revolutionära lättsinne, som predikar hat mot kulturen, som förhånar folkupplysningen, som vill avskaffa all verklig socialistisk upplysningsverksamhet till förmån för en tämligen bekväm analfabetisk propaganda för den politiska revolten, där radikaler, republikaner, socialister, syndikalister och anarkister ständigt upprepa samma prat ... finner sin brännpunkt i idén om generalstrejken, som sammanför alla, som vilja uppnå något genom att fiska i grumligt vatten ... Den revolutionära strömningens framträdande och den förnuftiga upplysningsverksamhetens förfall föra, utan att vi själva lägga märke till det, partiet tillbaka bakom det stadium, som socialismen uppnådde med Marx. Vi komma tillbaka till den utopiska socialismen. Vi tro på idéernas och viljans underverk. Natur, fakta, miljö, kulturutveckling — allt detta har ingen mening längre för dessa nya idealistiska socialister. Man predikar nu, att man kan genomföra den socialistiska revolutionen endast med idéer och vilja till revolutionen men i övrigt med analfabeter och ett land, vars sociala former ännu äro patriarkaliska.”

Sådana dystra föraningar uttalade *Treves* våren 1914. Vad han och hans meningsfränder icke kunde förutse, var likväl, att *fascismen* skulle framgå ur ett förbund mellan de utopiskt-revolutionära och storkapitalisterna. Det finns en historiens ironi, och den är stundom bitter.

Den 28 juni 1914 föll det ödesdigra skottet i Sarajevo, som skulle sätta lavinen i gång. I slutet av juli klämtade mobiliseringsklockorna — det *gamla* Europas själaringning.

Kap. 2. Arbetarrörelsen och världskriget

Ehuru Italien formellt tillhörde trippelalliansen, räknade man knappast i något läger på allvar med att det skulle lägga sitt svärd i vågskålen till förmån för denna maktgrupp. De politiska motsättningarna mellan Italien och den habsburgska dubbelmonarkien voro alltför starka och gamla. Till Österrike hörde ännu betydande italienska områden, som verkade som öppna sår och höllo förbittringen vid liv. ”Blir det krig med Österrike, komma t. o. m. nunnorna att gå med”, säges den gamle påven Leo XIII (död 1903) ha yttrat. Tyskland och Österrike vågade icke sträcka sina förhoppningar längre än till Italiens neutralitet, västmakterna sökte draga det över och landet slets mellan olika anbud. Under tiden försiggick i det inre en kraftmätning mellan aktivisterna eller ”interventionisterna”, som kämpade för Italiens inträde i kriget, och

neutralitetens anhängare. Italien hade den 2 augusti utfärdat sin neutralitetsförklaring, men ministären Salandra och bakom denna Giolitti stodo ängsligt avvaktande, avlyssnande folkstämningen och köpslående om neutraliteten enligt ”den heliga egoismens” principer. Bland de *liberala* borgerliga fanns en stark och växande opinion för kriget. De demokratiskt sinnade katolska elementen voro, som man kan utläsa ur don Luigi Sturzos redogörelse, i grunden icke för kriget men likväl beredda att i händelse av intervention skänka staten sitt stöd. Däremot fanns det en stark fraktion av unga intellektuella och estetiska nationalistiska krigsivrare, organiserade i de ”irredentistiska” föreningarna, ”idealister” och ”futurister” av olika slag, oklara huvuden, dekadenter och desperata. D’Annunzio skyndade från Frankrike för att åter fungera som krigets trubadur och ägnade sig åt uppgiften med sedvanlig bravur. Redan i september 1914 hade futuristen Marinetti och hans anhängare tillställt krigiska demonstrationer, som resulterade i en konflikt med myndigheterna. Om andan i dessa kretsar får man kanske bäst begrepp genom att citera några ord ur det berömda tal, som Marinetti, nyss utsläppt ur fängelset, höll till studenter i Milano.

”Vi futurister ha alltid betraktat kriget som den enda inspirationskällan för konsten, den enda moraliska upprepningen, den enda hjälparen för mänsklighetens stora flertal. Endast kriget kan göra intelligensen starkare, snabbare, rörligare, nerverna finare, befria oss från dagens bördor och skänka livet tusentals glädjeämnen, ja t. o. m. en gnista geni åt de dummaste. Kriget är det enda måttet för höjden av det aeroplan-liv, som vi förbereda (!). Kriget är kulmen och fulländningen av framåtskridandet ...”

Det var till rätt väsentlig del ur dessa kretsar, som fascismen senare skulle få sina aktivaste hjälptrupper. Ytterligheterna beröra varandra här som oftast, och det skulle visa sig, att kriget åstadkom en allians mellan *nationalistisk romantik och revolutionär romantik*.

Till en början intog likväl hela den italienska arbetarrörelsen en klar hållning mot kriget. Från Bissolatis högra flygel till *Avantis* redaktion fördömde man det i de skarpaste ordalag och ivrade för Italiens neutralitetspolitik. Mussolini skrev den 26 juli 1914: ”Detta är proletariatets och socialistpartiets dagorder: om regeringen föraktar den allmänna opinionens enstämmiga varningar och kastar sig in i nya äventyr, skall den vapenvila, som vi proklamerade efter röda veckan, vara slut, och vi skola åter påbörja vårt krig med ökad djärvhet. *I det ögonblick Italien visar lust att bryta neutraliteten, finns det blott en enda plikt: att resa sig till uppror.*”

Fyra dagar senare utvecklar Mussolini ytterligare sin ståndpunkt:

”Vi socialister, som äro bestämda motståndare till kriget, emedan det utgör den yttersta formen för proletariatets utplundring, vi socialister hålla på neutraliteten.”

I denna anda fortfor Mussolini i *Avanti* att kategoriskt fördöma kriget, krigshetsarna och militarismen. Som redan nämnt hade han därvid hela partiet bakom sig. Det är dock svårt att ur de många motstridiga uppgifterna fälla ett objektvt omdöme om den ofta mot den italienska reformismen framställda anklagelsen för ett alltför lamt motstånd mot kriget. Benedetto Croce, som säkerligen bemödat sig om objektivitet, fäller om socialisternas hållning vid denna tidpunkt följande omdöme: ”De talade högt och våldsamt på möten och vid offentliga demonstrationer, men mildt och fogligt i privata livet och då de hade med stat och myndigheter att göra.” Åtskilliga, även socialdemokratiska skriftställare ha uttalat liknande åskådningar. Balabanoffs påstående, att den italienska socialismens fredsvänlighet var ”bergfast”, torde därför få tagas med reservation. I själva verket kämpade här som i övriga länder de internationalistiska känslorna av proletär solidaritet med klassen och opposition mot staten med de nationalistiska, och kampen gick ofta rakt igenom människosjälarna.

Medan Mussolini som ivrigast skrev mot kriget, framställde emellertid vissa kapitalistiska organ den förmodan, att socialisternas opposition icke var så allvarligt menad. En journalist, en f. d. anarkist, Libero Tancredi, uppgav sig ”av en inflytelserik vän” ha hört sägas, att man

på socialistiskt håll icke skulle vara emot krig mot Österrike. Han åsyftade Mussolini, och det visade sig att han var riktigt underrättad.

I slutet av september var Mussolinis hållning ännu vacklande. Partisektionen i Milano höll en kongress för att dryfta frågan om ställningen till kriget. Mussolini invaldes som medlem i den kommitté, som hade till uppgift att stödja den absoluta neutraliteten. ”Då vi överväga denna fråga”, yttrade han, ”måste vi komma ihåg, att vi äro socialister.” Sarfatti gör den besynnerliga reflexionen att detta ”tydiligen blott var en fras, som han använde för att freda sitt samvete (!)” Han tillade: ”Ur nationell synpunkt måste vi komma ihåg, att vi äro italienare.” Tio dagar senare stod att läsa i *Avanti*:

”Tror ni, att morgondagens stat, republikansk eller socialistisk, icke skall föra krig, om historiska nödvändigheter tvinga den därtill? Och vem kan garantera, att den regering, som blir resultatet av en revolution, icke måste söka sitt eget dop just i ett krig ... Italiens socialister, hör på: det har hänt ibland, att bokstaven dödat anden. Låt oss icke behålla partiets bokstav, om det betyder att döda dess ande.” Mussolini hade kastat tärningen och gått över Rubicon.

* *
*

I partiet rådde stor uppståndelse. *Avanti* var dess huvudorgan och officiella språkrör; Mussolini hade ställt partiet inför ett fullbordat faktum. Partistyrelsen sammankallades till Bologna, och Mussolini uppfordrades att avge förklaring. Den redogörelse för detta möte, som Balabanoff lämnat, stämmer icke helt överens med andra tillgängliga rapporter. Mussolini uteslöts emellertid ur partiet, och ledningen av *Avanti* fräntogs honom. Vid avskedet från partikamraterna säges han under hånfulla tillrop och visslingar ha yttrat: ”Ni hata mig, emedan ni ännu älska mig. Ni utesluta mig med ostracism och bannlysning från Italiens offentliga gator och torg. Välan — jag slår högtidligt vad om att jag skall fortsätta att tala och att Italiens massor inom få år skola följa mig och tillropa mig bifall, medan ni inte längre skola tala och icke vinna något gehör.” Den formella uteslutningen ur partiet, som följde först den 25 november, besvarades av Mussolini med följande proklamation: ”Jag säger er, att jag från och med nu varken skall känna ånger eller medlidande med dem, som i denna tragiska situation icke våga att tala fritt ur hjärtat av fruktan för hyssjningar och visslingar. Jag skall icke ha något medlidande med sådana fega uslingar. Och ni komma att än en gång få se mig vid er sida. Tro icke, att bourgeoisien är entusiastisk för krig. Den knotar, anklagar oss för överdåd och fruktar kanske, att proletariatet, när det väl fått vapen i hand, skall begagna den för sina egna syften. Tro icke, att ni genom att riva sönder mitt medlemskort i socialistiska partiet kunna hindra min socialistiska tro eller hindra mig att fortsätta mitt arbete för socialismens och revolutionens sak.”

Det finns knappast någon anledning att betvivla, att Mussolinis socialistiska övertygelse vid denna tid var äkta, ehuru naturligtvis rykten voro i omlopp, att han mottagit understöd från ententemakterna. Men hans socialism hade väl i grunden alltid varit av sitt särskilda slag, en romantisk tro på kampen och revolutionen, långt mera nietzscheansk än marxistisk. Om han överhuvud någonsin förstått och tillgodogjort sig Marx' lära om det ekonomiska livets dialektik, så var dock hans hjärta långt mera med Nietzsches lära om ”den goda kampen”. Sorel uppges redan 1912 ha yttrat: ”Vår Mussolini är ingen vanlig socialist. Ni kan vänta att en dag se honom saluera den italienska flaggan med svärd i hand och i spetsen för en helig brigad av något slag. Han är en italienare från femtonde århundradet, en *condottiero*.”

Riktigt är också, att man i vissa borgerliga kretsar hyste och även från auktoritativt håll uttalade farhågor, att proletariatets beväpning för krigsändamål skulle kunna resultera i att vapnen vändes mot samhället själv. Erfarenheterna från ”röda veckan” voro ju i färskt minne. Men iakttagelsen av händelseutvecklingen i de krigförande länderna kom snart dessa farhågor

att blekna bort. Drömmen om den internationella proletära solidariteten hade ohjälpligt skingrats av den hårda verkligheten. De arbetare, som nyss med hänförelse sjungit Internationalen tillsammans, lågo nu mitt emot varandra i skyttegravarna och sida vid sida med de borgare, som de förut bekämpat. I Belgien hade Vandervelde den 3 augusti inträtt i ministären — internationalens sekreterare och bakom honom hela hans lands arbetarparti reste sig till värn mot de tyska inkräktarna. I Tyskland hade socialisterna ända ut på yttersta vänstern dekreterat sin solidaritet med fäderneslandet. Samma hållning intogo Frankrikes socialister under Guesdes och Sembats ledning. Jaurès hade fallit för en mördares kula. T. o. m. i Ryssland ställde sig de ledande socialisterna av alla färger, marxisterna med Plechanow, syndikalisterna med Kritschewski, anarkisterna med Krapotkin, på regeringens sida. Dessa erfarenheter dämpade de nyssnämnda betänkligheterna från borgerligt håll. Blev kriget väl förklarat, tänkte man, hotade en fientlig invasion, skulle klasstriderna avblåsas. Man hade icke räknat orätt.

Mussolini hade i mitten av november startat tidningen *Popolo d'Italia*, vars huvuduppgift skulle bli att verka för Italiens inträde i kriget. Den tidning, som en gång skulle bli fascismens huvudorgan och Italiens statstidning, begynte med ett startkapital på 4 000 lire. Dess första nummer, som utkom den 15 november bar som motto Blanquis ord: ”Den som har vapen, har bröd”, och Napoleons: ”Revolutionen är en tanke, som fått bajonetter.” Ett par utdrag ur dess första ledare, betitlad Audacia (mod!) förtjäna att anföras:

”... Förräderi? Avfall? Fanflykt? Nej och åter nej! Det återstår att se, på vilken sida man skall finna förraderiet, avfallet, fanflykten. Morgondagens historia skall säga det, men vår profetiska blick skönjer det redan ... Nu — jag ropar ut det högt — är det feighet att bedriva propaganda mot kriget. Det är en antirevolutionär propaganda. Den bedrivs av präster och jesuitter, som ha andliga och materiella intressen av att Österrikes kejsardöme bevaras; den bedrivs av borgare, av dessa större eller mindre gränssmugglare, som särskilt i Italien ha visat sin politiska och moraliska impotens; den bedrivs av monarkisterna ... Denna koalition av pacifister vet mycket väl vad den vill, och vi kunna lätt förklara de inspirerande motiven till dess hållning. Men vi socialister utom under den schackrande reformismens och Giolittis lumpna välde, ha representerat en av de levande krafterna i det nya Italien. Skola vi nu kanske binda vår framtid vid de döda krafterna i namn av en fred, som icke skall rädda oss från krigets ödeläggelse och som i alla händelser icke skall rädda oss undan förakt av alla de folk, som ha spelat med i denna stora världshistoriska tragedi? ... Att ropa ut: *Vi vilja krig*, är det icke under dessa förhållanden mycket mera revolutionärt än att ropa: ‘Ned med kriget’?”

Artikeln slutar med denna fanfar:

”Det är till er, Italiens ungdom, den heroiska kampens ungdom, ung till åren och ung till själen, till den ungdom, som tillhör en generation, som ödet förunnat att skapa historia, det är till eder jag riktar min hälsning, viss om att den i edra led skall mottagas med kraftigt eko och översvallande sympati. Det rop ... som jag i dag höjer utan minsta tvekan och med full tillförsikt, är det farofyllda och fascinerande ordet: *Krig!*”

I denna anda fortgick *Popolo d'Italia* med allt kraftigare trumpetstötter. Tidningen blev krigspropagandans centrum och räknade snart medarbetare ur de mest skilda läger: futuristerna under Marinetti, unga vildhjärnor, entusiasmerade av kampen för dess egen skull, rabiata nationalister av d'Annunzios flygel, desperata anarkister, oroliga andar av alla slag. Kampen fördes huvudsakligen med lyrisk agitation på vers och prosa, mindre med nyktra förnuftsskäl. Mussolinis argument voro ungefär följande: Italien måste ändock förr eller senare dragas in i kriget; det är mera ärofyllt att det sker genom ett frivilligt beslut än av nödtvång. Vidare: den internationella proletära solidariteten kräver, att Italiens proletariat kämpar vid fronten, när de övriga ländernas proletärer göra det (?!). Till denna egendomliga slutsats återkommer han jämt och samt i sina ledare. ”Krig och socialism”, yttrar han den 13 december ”äro oförenliga

*

Såsom Tingsten i sin bok "Från parlamentarism till diktatur" påpekat, kommer i historien om Italiens inträde i världskriget svagheten i den liberala italienska parlamentarismen klart till synes. Regeringen ville icke kriget, Italiens ledande statsmän, främst Giolitti, arbetade emot det, de parlamentariska socialisterna med Turati arbetade emot det, katolska folkpartiet förhöll sig lojalt och snarast fredsvänligt och dock *tvangs* landet in i kriget med en obeveklighet, som verkar som ett stycke ödestragik. Krigsaktivisterna kämpade med entusiasm och hänförelse och lyckades arbeta upp en opinion, som kanske icke kvantitativt men väl i intensitet var starkare än den lama oppositionen, som saknade central och fast ledning.

Kriget ledde ingalunda till de omedelbara framgångar som krigsentusiasterna utlovat. Orsakerna till de strategiska operationernas oerhörda förluster och misslyckande behöva icke i detta sammanhang beröras. Italiens förluster hade redan vid slutet av första krigsåret stigit till en halv miljon man utan att avgörande resultat uppnåtts, och ännu högre stego förlustsiffrorna under det följande året. Ännu allvarsammare blev året 1917, som medförde det stora nederlaget vid Caporetto, då den italienska fronten genombröts och Posläppen hotades med fientlig invasion. Nederlaget utlöste en våldsamt storm av förbittring mot arméledning och regering; det medförde general Cadornas avskedande och ministären Bosellis fall. (Salandra hade avgått redan juli 1916). Men i nödens stund ställde sig hela det socialistiska partiet som en man på nationens sida. Under de första krigsåren hade *Avanti* bedrivit en kraftig opposition mot kriget, och ännu kort före striden vid Caporetto hade en socialdemokrat öppet uttalat i kammaren, att soldaterna icke komme att finna sig i ännu en vinter i skyttegravarna. Ehuru det förändrade läget senare medförde en förändrad taktik i den italienska socialdemokratien, fick den likväl i den allmänna opinionen efter freden, då misstämningen över att krigets vinster stodo i så liten proportion till dess oerhörda förluster var allmän, bära hundhuvudet för misslyckandet. Fascisterna ha i sin agitation skickligt begagnat sig härav för att utså avoghet mot socialdemokraterna.

Hösten 1918 medförde avgörandet även på den italienska fronten. Den österrikiska fronten bröts samman i ett fruktansvärt kaos, italienarna besatte Brenner, Innsbruck och hela Sydtyrolen. "Segern vid Vittorio Veneto", såsom denna händelse numera i officiell italiensk historieskrivning kallas, var snarare en följd av centralmakternas utmattning än av de italienska vapnens slagkraft. Myten om den stora segern, som är en viktig ingrediens i den fascistiska mytologien, är i väsentlig grad en skapelse av Mussolini. Denne hade till en början fortsatt sin verksamhet i *Popolo* men i slutet av år 1915 frivilligt anmält sig till fronten, våren 1917 blivit sårad av en granatskärva och efter rekonvalescenstiden återgått till sin redaktion. Den 4 november 1918 upphävde *Popolo* sitt triumfskri: "Italien återvinner sin enhet, den sätter fulländningens sigill på seklers verk. Dante väntar på oss i Trieste. Med honom vänta alla deras andar, som ha gått förut. De ha anfört vår här, de ha lett förtruppen. Ett väldigt rop stiger från gatorna, genljuder från Sicilien till Alperna: *viva, viva, viva Ralla!*"

Furstbiskopen av Trident, en förut österrikisk stad, hade tidigare tillhört habsburgarnas mest ivriga lovsjungare. Samme man dekorerade år 1920 högtidligen madonnabilden vid Monte Grappa med tapperhetsmedaljen av första storleken "emedan hon i hög grad bidragit till de italienska vapnens lysande framgångar och främst till segern vid Vittorio Veneto".

Men madonnan kunde icke med all sin tapperhet förhindra, att ungefär 1.7 miljoner av Italiens unga manskap förblött, att dödligheten till följd av svält, nöd och sjukdomar under året 1918 uppnådde den fantastiska siffran 33.0 pro mille (mot den för Italien normala siffran 18.3), vari dock icke de vid fronten stupade äro Arbetarrörelsen och världskriget 45 medräknade¹, att de

¹ Siffrorna efter *L. Hersch*: Die demographischen Wirkungen des Krieges (Interparlamentariska Unionens publikation "Weltmachtprobleme" 4, 1932).

skaror, som strömmade åter från fronten, voro arbetslösa, fysiskt och psykiskt ruinerade, att statsfinanserna befunno sig i den vildaste oordning, att kaos och inre upplösning på alla håll hotade.

Kap. 3. Efterkrigstidens kaos

Segefanfarerna i *Popolo d'Italia* gåva icke resonans i italienska folkets hjärtan. Stämningen i landet efter Versaillesfreden präglades av den djupaste förbittring, ofta stegrad till desperation. Guerra vinta, pace perduta, kriget vunnet, freden förlorad, var ett av de kringflygande slagorden. Och det hade skäl för sig.

Vid rådsbordet i Versailles ansågos de italienska underhandlarna icke ha kunnat göra sig gällande tillräckligt. Italiens behov av kolonier negligerades och endast en del av de irredentistiska strävandena hade krönts med framgång. Nationalisternas organiserade förbittring resulterade slutligen i det bekanta Fiumeäventyret under d'Annunzios ledning (okt. 1919). "Äran" ansågs därmed räddad, men det materiella och andliga tillståndet i Italien präglades alltjämt av hopplös förvirring.

Statsskulderna voro enorma, handelsbalansen i hög grad passiv och liran sjönk dag för dag. Valutastarka främlingar, särskilt från Amerika och de neutrala länderna, befolkade lyxhotellen, uppköpte konstskatter för en spottstyver och spelade herrar i det svältande och utarmade landet. Italien befann sig i ett tillstånd, som Gaetano Salvemini träffande betecknat som "efterkrigsneurasteni". Under kriget och särskilt under dess sista år hade politikerna gett soldaterna rundhänta löften för att stimulera mod och uthållighet under arméns ohyggliga lidanden. Man förespeglade dem, att detta skulle vara den sista stora striden i historien. Ett nytt Italien skulle stiga fram ur segern. Ungdomen skulle ersätta gammalmansväldet i det offentliga livet. Bönderna skulle få jord och industriarbetarna högre löner. En reformering från grunden av det gamla samhället skulle bevisa Italiens tacksamhet mot räddarna. Men när kriget väl var över, saknade man både vilja och förmåga att på allvar infria löfena. Det ekonomiska tillståndet syntes hopplöst, fabriker stodo stilla och kunde icke omläggas för fredsproduktion, arbetslöshetsbördan kunde icke ens lättas genom en emigration, som överallt förhindrades av emigrantländernas restriktioner.

"I tre år", skriver Mussolini i början av 1919, "ha vi uppmanat regeringen att förbereda en politik med hänsyn till de män, som kommit tillbaka från kriget. I tre år ha vi proklamerat behovet av en socialreformpolitik... Nu har demobiliseringen börjat. Vi ha endast tillfredsställelsen att ge ett triumferande mottagande åt de soldater, som faktiskt förstört en av världens mäktigaste arméer... Den soldat, som återvänt från skyttegravarna, söker arbete men finner intet. Han har inga pengar och svårt att förtjäna några. Det är skamligt att de, som togo vapen i hand mot tyskar och österrikare, nu skola sträcka ut dessa händer efter allmosor, som endast kunna tillfredsställa de omedelbara behoven men icke lösa några problem."

För 100 schweizerfrancs betalade man i december 1918 130 lire, i juni 1919 kostade de 153 lire, i december samma år 242, i juni 1920 308 och i juli samma år 441 lire. Efter index Too för förkrigspriserna hade prisstegringen skett på följande sätt:

juni 1919	451	juni 1920	795
dec. "	576	juli "	761
jan. 1920	631	aug. "	778
febr. "	701	sept. "	825
mars "	758	okt. "	829
april "	836	nov. "	844
maj "	831	dec. "	825

Arbetslöshet rådde i alla yrken, arbetslöshet i industrien, i jordbruket och icke minst i de intellektuella yrkena. De återvändande soldaterna, som legat i årtal i skyttegravarna, hade svårt att finna vägen tillbaka till ett samhälle med fredligt arbete. Många hade gått ut som mycket unga män och hade icke lärt något yrke. Även de, som icke voro invalider, vände åter undernärda och med förstört nervsystem.

Och det var ett föga gästfritt samhälle, vari dessa från kriget hemvändande nu skulle söka finna sig tillrätta. I vilken grad den italienska industrien hade haft möjligheter att bereda arbetarna större arbetstillfällen och högre löner är mycket svårt att bilda sig ett objektivt omdöme om. Faktiskt var den meningen även bland de insiktsfullare allmänt utbredd, att detta hade kunnat ske. Siffrorna inom den norditalienska metallindustrien tyckas ge stöd för en sådan uppfattning. I Piemont räknade fjorton stora företag med ett samlat aktiekapital om 263 miljoner med en ren vinst på 9.63 procent. I Lombardiet hade 36 företag med 286 miljoners aktiekapital en genomsnittsvinst på 6.57 proc. medan 26 andra företag räknade med en genomsnittlig förlust om 23 proc. Allt som allt uppgingo under år 1920 de i metallindustrien utbetalade dividenderna till följande siffror: Piemont 7.93 proc., Lombardiet 10.9 proc., Ligurien 6.52 proc. Våren 1920 sänkte flera stora aktiebolag för att frigöra sig från de anhopade lagren priserna med 50 proc. Arbetarna drogo härav den slutsatsen, att när bolagen visat sig tillräckligt kapitalstarka att kunna bära sådana förluster och likväl lämna god utdelning, de otvivelaktigt skulle kunnat utbetala större löner. Det måste bero på brutal utsugning och hänsynslöst profitbegär att så icke i större utsträckning skedde. Man framhöll, att många av de stora arbetsgivarna, allt under det att de klagade över dåliga affärer kunde tillåta sig att med sina familjer fyra månader om året tillbringa sin tid på lyxhotellen i Schweiz och Tyrolen eller bygga praktfulla villor vid de norditalienska sjöarna. Man krävde av lätt begripliga skäl en effektivare kontroll över de industriella företagen. Det föreföll arbetarna som om kapitalisterna skördat vinsten av allt det, som de med sitt blod tillkämpat sig vid fronten.

I denna anhopning av brandämnen växte den revolutionära stämningen i Italien de närmaste åren efter kriget. Trots arbetslösheten, trots åttatimmarsdagen (maj 1919), trots vissa tillkämpade löneförhöjningar steg antalet strejker och sporadiska revolter katastrofalt. Antalet strejker och strejkande under de tre närmaste åren efter kriget framgår av följande sammanställning¹:

År	Industri		Jordbruk	
	antal strejker	antal strejkande	antal strejker	antal strejkande
1919	1 626	1 078 869	208	505 128
1920	1881	1 267 953	189	1 045 732
1921	1 045	644 564	89	79 298

Vissa av dessa strejker hade en sådan omfattning, att de närmade sig generalstrejkens typ. Antalet 1919 genom strejker förlorade arbetsdagar i industrien har beräknats till nära 19 miljoner, år 1920 till över 16 miljoner; motsvarande siffror inom jordbruket voro 3.5 och över 14. Allvarligast var den stora lantarbetarstrejken i Po-distrikten, som pågick från juli till oktober 1920. Även för samhällslivet så vitala funktioner som post, telegraf och järnvägar berördes tidvis av strejkerna. Det ekonomiska livet hotades med allmän paralysi.

I strejkernas spår följde oroligheter och upplopp. Myndigheternas auktoritet syntes försatt ur spelet. Kommunistiska röda garden, fascisternas svarta garden, som nu började dyka upp, syndikalistiska oroselement bekämpade varandra inbördes men kämpade gemensamt mot den försvagade statsauktoriteten. Gatans parlament skipade rätt; skottlossningar och oordningar hörde till alldagligheterna. I *Popolo d'Italia* röt Mussolini ännu den 6 april 1920: ”Ned med

¹ Siffrorna enligt *Kaminski: Fascismus in Italien* (Berlin 1925) S. 20.

staten i alla former, alla inkarnationer! Staten av i går, staten av i dag, staten av i morgon. Borgarstaten och den socialistiska staten. I mörkret av i dag och mörkret av i morgon återstår för oss individualister såsom den enda tron att dö för anarkismens för ögonblicket absurda men alltid trösterika religion.”

Socialismen gick framåt i detta kaos, men utan enhetlig plan och målmedveten ledning. Dess olika fraktioner bekämpade varandra. Proletariatet själv slets mellan locktonerna från Moskva, de parlamentariska reformisternas löften och de syndikalistiska parollerna om ”direkt aktion”. Detta socialistiska parti uppnådde en numerär som aldrig förr i Italien och skulle säkerligen med en enhetlig ledning ha kunnat samla makten i sin hand. Antalet i partiet inskrivna medlemmar uppgick år 1920 till 300 000. Vid valen 1919 fingo socialisterna 156 mandat, vartill kommo 13 reformsocialister och 11 oavhängiga. I Italiens 8 000 kommuner hade socialisterna majoriteten i de 2 000. Även fackföreningsrörelsen gick oerhört framåt. Landsorganisationens medlemssiffra steg år 1919 till 1 160 000 (mot föregående års 249 000); 1920 var den uppe i 2 150 000, och nådde följande år sin maximisiffra med 2 200 000.

Italiens socialistiska parti hade redan i mars 1919 anslutit sig till den i Zimmerwald och Kiental upprättade tredje internationalen. Som olja på elden verkade nu revolutionerna runt om i Europa, framför allt den i mars och oktober 1917 genomförda ryska revolutionen. Skulle Italien följa Rysslands exempel? Otivelaktigt levde den italienska borgarklassen vid denna tid i skräck för en sådan utgång. Man hade också tydligen räknat med den i Ryssland. Även bland det italienska proletariatet fanns säkert en ganska stark stämning för tanken att med vapen i hand sätta sig i besittning av det trögt och slappt fungerande statsmaskineriet. Varför kom aldrig den röda revolutionen i Italien? I den fascistiska historieskrivningen är det en trossats, att fascisternas resoluta ingripande ”räddade” landet. Vi skola se, hur det förhöll sig därmed.

Kap. 4. "Revolutionen, som aldrig blev av."

Ganska träffande har fascismen betecknats såsom ”en revolution mot en revolution, som aldrig blev av”. Vid den tidpunkt, då Mussolini grep maktens tyglar, förefunnos i själva verket icke längre några förutsättningar för en röd revolution. Men skräcken för en sådan, ”det bolsjevikiska spöket”, satt ännu i de borgerliga, och av detta faktum förstodo fascisterna att skickligt begagna sig. Två år före marschen mot Rom tycktes verkligen det kritiska ögonblicket vara inne. Varför gick Italien icke Rysslands väg?

Frågan har varit föremål för lidelsefull diskussion, och det är ju en naturlig sak att därvid varje parti sett den från sin ståndpunkt. Vi skola i det följande söka ge en koncentrerad bild av diskussionen kring frågan och även för egen del dra några slutsatser.

Kommunisterna ha gjort gällande, att bolsjevismens nederlag i Italien och fascismens seger berodde på de reformistiska ”socialförrädarnas” verksamhet. Ett resolut kommunistiskt parti under resolut ledning och med uteslutande av reformisterna skulle ha gjort slag i saken. Denna åskådning har den högsta kommunistiska auktoriteten, Lenin själv, på sin sida. Lenin har i tillägget till ”Kommunismens barnsjukdomar” ägnat ”Turati & komp.” några mycket beska sidor och ivrigt krävt, att ”italienska socialistiska partiet, om det i verkligheten vill vara troget tredje internationalen, måste med spott och hån sparka ut hrr Turati & komp. ur partiet och både till namnet och gagnet bli ett kommunistiskt parti”. Som vi skola se, ledde i verkligheten detta krav blott till en ny splittring av det socialistiska partiet, som ytterligare försvagade dess motståndskraft mot den segrande fascismen. Endast en minoritet följde därvid Lenins linje.

Den uppfattning, som företrädes av *socialdemokraterna*, är, att förutsättningarna för en kommunistisk revolution alls icke funnos förhanden i Italien, men att partiet lät makten glida

sig ur händerna genom ett ödesdigert felsteg. Hade det slutit upp som värn kring demokratin i stället för att i blindo *leka med den revolutionära elden*, skulle Italiens utveckling ha fortskridit jämt och planmässigt och den fascistiska reaktionens stötkraft skulle ha brutits mot en fast demokratisk front.

I den internationella socialistiska tidskriften *Die Gesellschaft* 1929 s. 211 ff. ger en italiensk socialdemokrat Italo Tedesco (pseudonym?) en klar och intressant framställning av denna åskådning. Förf. medger, att situationen i Italien 1919-20 verkligen kunde ge vissa utgångspunkter för ett kommunistiskt omstörtningförsök. ”Men det lider intet tvivel, att en rådsdiktatur i Italien under dessa ekonomiska och sociala förhållanden och i betraktande av det internationella läget blott skulle fått en mycket kortlivad existens. Den skulle ha blivit en upprepning av sovjet-experimentet i Ungern, kanske med en eller ett par månaders längre livstid. Och i varje fall hade proletariatet icke förskonats från en blodig reaktion.”

Det socialistiska partiets bolsjevisering strandade i grunden, framhåller förf., ”just på de objektiva historiska betingelserna”, och de halvheter, för vilka kommunisterna anklagat ”maximalisterna” (d. v. s. de revolutionära socialisterna) äro i sista hand blott ett vittnesbörd om att förutsättningarna för en revolution efter ryskt mönster saknades i Italien. ”Man skulle också kunna uttrycka saken så: just insikten om ohållbarheten av en sovjetdiktatur i Italien avhöll de maximalistiska ledarna från att genom en sådan äventyrlighet kröna sin politik. I denna mening måste man tolka deras brist på ‘bolsjevistisk beslutsamhet’ som ett tecken på ansvarskänsla och politisk insikt.”

Om emellertid det bolsjevikiska inflytandet över det italienska proletariatet icke var tillräckligt starkt för att leda till revolution efter ryskt mönster, så bär det enligt samme förf. i hög grad skulden till att detta proletariat aldrig nådde fram till den mognad och insikt, som visste vad ögonblicket krävde, förstod att tillskanska sig kontroll över statsapparaten och därmed kunde sätta en mur mot den reaktion, som fick överhand, så snart de revolutionära fyrverkerierna brunnit ut.

Ögonblicket hade krävt, att arbetarklassen, som nu representerade en stor samlad makt i parlamentet och kommunerna, lämnat sin medverkan till regeringen, bidragit att skapa ordning och reda, avhjälpa de finansiella svårigheterna och skapa utgångspunkter för en bättre socialpolitik och effektiva socialiseringssträvanden. ”Förvisso hade partiet i en koalition med de borgerliga måst göra många eftergifter och skruva sina krav något tillbaka. Kanske hade socialdemokratiska ministrar också sett sig försatta i situationer, där de tvungits att göra bruk av statliga maktmedel för att avvisa en radikal minoritets anslag mot demokratin. Det är heller icke sagt, att med en sådan politik arbetarklassens uppåtstigande hade försiggått rätlinjigt och oavbrutet. På arbetarrörelsens stormiga uppsving omedelbart efter kriget hade säkerligen även i Italien följt ett relativt bakslag. Socialdemokratiens deltagande i regeringen hade i bourgeoisien väckt till liv strävanden att koncentrera de splittrade fraktionerna, övervinna sin politiska splittring. Rent borgerliga regeringar med reaktionära tendenser skulle under utvecklingens gång såsom övergående företeelser icke ha uteblivit. Även Italien hade fått uppleva sin Luther, Cuno, Poincaré eller Baldwin. Men sådana bakslag hade ägt rum inom ramen för det parlamentariska systemet och hade i längden icke kunnat spärra proletariatets väg uppåt. *Italien skulle ha förskonats från fascismen.*”

Allt för sent insåg det italienska partiet sitt misstag. Först på hösten 1922, efter partisprängningen och sedan reformisterna konstituerat sig som ett parti, förklarade sig Turati villig till medverkan i regeringen. Fascismen hade under tiden växt till en lavin och stod nu utanför portarna. Det rätta ögonblicket hade försuttits.

Så långt den socialdemokratiska uppfattningen av läget. Enligt denna låg sålunda socialdemokraternas fel i en alltför stor släpphänthet gentemot den revolutionära fraseologien,

alltför liten beslutsamhet när det gällde att försvara demokratien. Denna uppfattning framskymtar även i det anförande, som landsorganisationens sekreterare Lodovico d' Aragona höll i Milano den ödesdigra september månad, då den fascistiska statskuppen redan planerats. Han yttrade bl. a.:

”Vi äro kanske ansvariga för att ha givit alltför stort spelrum åt de bolsjevistiska excesserna. Men vi veta dock med oss, att vi gjort allt vad som stod i vår makt för att hålla ytterlighetsmännen tillbaka. Det är vår heder och vår stolthet att vi förhindrade utbrottet av den revolution, som dessa ytterlighetsmän åstundade. Och knappt ha vi avvärjt *denna* revolutionära katastrof förrän fascismen står för dörren.”

I själva verket hade nog de socialdemokratiska fraktionerna i någon mån överdrivit sin egen roll, när de tillskrev sig förtjänsten att ha stävjat en bolsjevikrevolution, som i *Ryssland* kunde bli utgångspunkt för ett uppbyggnadsarbete men i *Italien* skulle ha slutat med katastrof. Det fanns en hel rad andra faktorer, som hindrade en sådan sakernas utveckling. Professor *Gaetano Salvemini* (professor i historia i Florens, efter fascismens seger avsatt och landsflyktig) har i sitt stora arbete *The Fascist Dictatorship* anförut en rad sådana:

i) Förhållandena i Italien, hävdar Salvemini, hade helt enkelt omöjliggjort en revolution av den ryska typen. De för-revolutionära förhållandena i Ryssland voro av en helt annan art än i Italien. Godsägarväldet i Ryssland hade en helt annan omfattning och det fanns icke något skikt av små självägande bönder, som representerade en avsevärd maktfaktor. Den ryska revolutionen lyckades därigenom att ett fåtaligt industriproletariat satte sig i spetsen för den talrika, utsugna och jordhungriga bondeklassen. Dessa förutsättningar existerade icke i Italien. — De ryska soldaterna vände åter ur kriget från en front i upplösning: revolutionen försiggick ju mitt under brinnande krig. De italienska bondesoldaterna demobiliserades i laga ordning och kommo icke hem till följd av en revolution. ”Landet, till vilket de återvände, var sedan århundraden tillbaka till stor del uppdelat bland mycket små jordägare, av vilka ingen hade någon tanke på att avhända sig jord och som därför hårdnackat motsatte sig varje expropriation.”

2) Även om en sådan bonderesning i Italien varit tänkbar, skulle industriarbetarna aldrig ha förmåtts att ställa sig i spetsen för den. De flesta av Italiens industriarbetare veta mycket väl, att befolkningen icke kan existera utan en riklig import av råmaterial, som äro nödvändiga för det dagliga livet: säd, kol, järn, bomull, petroleum och koppar. ”Man skulle inom få dagar ha svultit, om en kommunistisk revolution berövat landet dess kredit i utlandet. Italien vore det sista land, där en sådan revolution vore utförbar. De italienska arbetarna förlorade aldrig helt detta faktum ur sikte. De ville visserligen att ‘de rika, som ställt till kriget skulle dyrt böta för det’; de fortsatte att strejka planlöst, de kastade sten på bilar och röstade för de socialistiska kandidaterna. Men även i de mest upprörda ögonblicken avhöll en fond av sunt förnuft dem från att begå irreparabla dårskaper.”

3) Våren 1919 hade ett nytt parti uppstått, som snart växte till en makt, som i sin mån bidrog att undertrycka de revolutionära rörelserna — *Partito Popolare Italiano*, det italienska folkpartiet med kristligt-demokratiskt program. Dess ledare var prelaten don Luigi Sturzo, som även torde ha författat dess den 18 januari 1919 utfärdade program¹. Partiet växte på några månader till 1 200 000 medlemmar, därav 900,000 bönder. Till landsorganisationen anslutna *lantarbetare* voro vid samma tid 750 000. Därmed var den italienska lantbefolkningen splittrad i två partier. Vid valen på våren 1919 erövrade folkpartiet jämt hundra mandat, varav flertalet antagligen eljest skulle ha tillfallit socialisterna. Partiet fick ekonomiskt understöd särskilt av godsägararistokratien, som i dess existens såg ett värn mot den hotande revolutionen. Senare, när bolsjevikfaran redan var över och fascismens

¹ Programmet återfinnes i *L. Sturzo: Italien und der Fascismus* s. 85 ff.

nationalistiska trumpetstötar blevo allt mera högljudda, skänkte de i stället dess slagbrigader sin ekonomiska välsignelse.

4) Salvemini är slutligen benägen att tillmäta genomförandet av den allmänna rösträtten en viss betydelse såsom en avspännande faktor. ”Det är sannolikt, att utan den allmänna rösträttens säkerhetsventil böndernas och arbetarnas massor, eggade av anarkisterna, skulle ha övergått till direkt aktion. Men i stället för att slå in på den revolutionära vägen, väntade de på de nya parlamentsvalen år 1919; och sedan dessa ägt rum, väntade de hela 1920 för att se, vad de nyvalda deputerade skulle göra. På så sätt gled man över de två farligaste åren av efterkrigsoron.”

* *
*

Ytterligare några reflexioner kunna härtill göras. — Det kan starkt ifrågasättas, om verkligen den renodlade *bolsjevistiska* fraktionen i den italienska arbetarrörelsen någonsin varit så stark som den borgerliga skräcken och de kommunistiska önskedrömmarna gjort gällande. Finge man tro vissa borgerliga tidningar från år 1920, skulle visserligen hela Italien varit ”genombolsjeviserat”. Men det är tidningar av det slag, som t. o. m. rubricerade det beskedligt frisinnade katolska folkpartiets åtgöranden som ”bolsjevistisk galenskap”. Man såg spöken på ljusa dagen, såsom fallet plägar vara i upprörda tider.

Även i den proletära agitationen användes uttrycket ”bolsjevism” i en mycket svävande och obestämd betydelse. Det italienska proletariats begrepp om den ryska kommunismen och dess säregna system voro vid denna tid skäligen förvirrade. Man visste blott att ”det ryska proletariatet hade erövrat makten”, men varken hur det skett eller med vilka metoder man beredde sig att bygga upp det nya Ryssland. ”Bolsjevism” och revolutionär socialism blevo synonyma begrepp. Såsom ”bolsjeviker” betecknade man icke blott de egentliga kommunisterna utan syndikalister, anarkister, planlösa revoltmakare av alla slag. Ännu så sent som våren 1922, fem månader före marschen mot Rom, kunde jag iakttaga, huru fascisterna i mycket olika kretsar i Italien betecknades som ”en avart av bolsjevikerna”.

Det var till stor del denna vidsträckta och obestämda användning av termen ”bolsjevism” som framkallade intrycket av att de ryska elementen dominerade vida mer i revolterna och den revolutionära agitationen än verkligen var fallet. I verkligheten fortlevde de gamla syndikalistiska och anarkistiska tendenserna vid sidan av den äkta ”bolsjevismen” och sammanslogos med denna. Men dessa tendenser fullföljde en helt annan taktik. Man tänkte sig, att den borgerliga staten genom oupphörliga sporadiska och växande masstrejker skulle lamslås och tvingas till kapitulation. Det kapitalistiska systemets ekonomiska och politiska paralysering, som man sökte uppnå genom en taktik, som betecknades med slagordet *tanto peggio tanto meglio* (ju sämre dess bättre) betraktade man i dessa kretsar icke som en objektiv förutsättning för den slutliga och avgörande väpnade kampen — som en trumeld före ett bajonettanfall — utan som en aktion, som av sig själv skulle leda till ”borgarklassens likvidering”. Man stod fullständigt främmande för problemet att organisera den proletära makten och den socialistiska hushållningen. Det har med full rätt sagts: ”Proletariatets diktatur, sovjet o. s. v. voro för de revolutionära i Italien föga mer än revolutionära myter, som skulle verka som ideologiska drivfjädrar till revolutionär aktion”. Det är alltjämt Sorels ande, som lever i dessa oroshärdar, långt mera än Lenins kallt beräknande strategiska och organisatoriska ingenium.

Det har redan förut påpekats, att den italienska arbetarrörelsen av gammalt var ovanligt starkt genomsyrad med *intellektuella* element. Redan Marx hade klagat över att de italienska socialisterna till stor del voro ”jurister utan klientel, läkare utan praktik, lärare utan anställning, journalister utan sysselsättning”. Detta förhållande, som sätter en viss prägel på den italienska arbetarrörelsen även under förkrigstiden, gjorde sig särskilt gällande åren efter kriget. De

unga intellektuella kommo hem från fronterna utan att finna anställning i det samhälle de kämpat för att försvara. Inflationen och den ekonomiska krisen ledde till en utarmning av medelklassen. Ett *ressentiment* växte fram, som kom å ena sidan den revolutionära syndikalistiskt-bolsjevistiska strömningen å andra den revolutionära fascismen till godo. Och dessa båda ytterlighetsfraktioner verkade stimulerande på varandra — alldeles som under de sista åren skett i Tyskland, ja även hos oss.

Nu har det alltid visat sig, att det är i de intellektuella kretsarna inom arbetarrörelsen som en viss oansvarig revolutionär fraseologi trives och frodas långt mer än bland de egentliga arbetarna själva. Kanske gäller detta i särskilt hög grad om Italien, där analfabetismen alltjämt är stor, arbetarna okritiska och där själva folklynnnet är sådant, att det är lätt mottagligt för de höga och känslomättade talesätten. Man torde icke misstaga sig, om man tillskriver denna oansvariga revolutionära dimbildning från akademiska kretsar en ganska stor andel i hela den oklarhet och vacklande hållning, som präglade den italienska socialismen i dess ödesår.

Med allt detta *arbetade man endast fascismen i händerna*. En bolsjevistisk revolution planmässigt genomförd hade i Italien med all säkerhet strandat, vare sig man nu lyckats erövra statsapparaten eller ej. Utom på sin ekonomiska ogenomförbarhet i ett land, som i så hög grad är hänvisat till import, skulle den även ha strandat på de borgerliga elementens talrikhet och styrka. Man hade dessutom efter all sannolikhet måst räkna med en fransk invasion, som återställt den borgerliga staten och gjort landet för långa tider framåt beroende av en fransk imperialism. Italiens mark skulle ha sköljts av en blodig reaktions vågor.

Ehuru man på många håll i den italienska arbetarrörelsen insåg detta, var man likväl oförmögen att fullfölja en politik efter en klart reformistisk och parlamentarisk linje. Partiet, som till det yttre var större än någonsin, befann sig i inre upplösning. Man vågade varken uppge den revolutionära fraseologien eller göra allvar av den. Man vacklade obeslutsamt hit och dit — och under tiden växte de fascistiska organisationerna.

Man talar ofta om att ”draga lärdomar av historien”. Det sker i verkligheten sällan, och det har sina giltiga skäl. Ty historien upprepar sig aldrig helt; varje situation i varje land är unik, och de geniala statsmänna- och ledarebegåvningarna äro just de, som ha den rätta intuitiva blicken för vad situationen kräver. Arbetarrörelsen i Tyskland, Frankrike, England, Sverige, Ryssland och Italien förete mycket varierande bilder, och det vore naturligtvis kortsynt att tro, att det finnes något universalrecept, som lika effektivt för den framåt i olika länder. — Likväl tror jag att situationen i Italien och dess dyrköpta lärdom kan innebära en läxa även för arbetarrörelsen i andra länder, ja även i Sverige. Den visar nämligen just faran för arbetarrörelsen själv av en oklar revolutionär dimbildning, en fraseologi, vars krav ändå ej kunna genomföras. Om arbetarrörelsen frångår de demokratiska principerna, frambesvär den emot sig alla reaktionens krafter. Den har då intet annat val än att löpa linan ut. Och den vägen kan åtminstone leda till att den får undergå samma öde som den italienska arbetarrörelsen.

Kap. 5. De tjugotvå dagarnas välde

I stället för i den ”revolution som aldrig blev av” mynnade de sporadiska strejkerna och revolterna slutligen ut i *den stora fabriksöckupationen* i september 1920. Vi skola i det följande söka ge en bild av dess förlopp och orsakerna till dess slutliga misslyckande. I arbetarrörelsens historia står denna episod i ett visst legendariskt skimmer; man har ofta jämfört den med Pariserkommunen 1871 och liksom i denna däri sett en generalrepetition till den stora sociala revolutionen. Dess verkliga betydelse var icke av den art, att ett sådant betraktelsesätt är motiverat. Men i alla händelser bibehåller den sitt intresse som det mest omfattande försöket att tillämpa den syndikalistiska taktiken med ”direkt aktion”.

I maj 1920 hade ministären Nitti avgått och i dess ställe uppträdde åter på scenen den nu sjuttioåttåriga Giolitti såsom konseljpresident. Före kriget hade Giolitti som vi sågo hört till dem, som ivrigast förfäktade neutralitetspolitiken och hade i denna egenskap under en av d'Annunzios teaterdemonstrationer för kriget blivit utsatt för våldsam misshandel av folkmassorna. Efter kriget hade denne man, som redan fyra gånger stått i spetsen för en ministär och sedan 1882 suttit i kammaren, likt en ny Cincinnatus dragit sig tillbaka från politiken. Krigets impopularitet under krisåren förde honom åter till makten och för en tid var han den fasta punkt, mot vilken man i det allmänna kaos blickade som en ledstjärna i mörkret.

Giolitti, ”den gamle räven”, som han stundom kallats, har blivit rätt olika bedömd i den italienska historieskrivningen. Han var en liberal av gamla stammen, icke utan den övertro på den borgerliga demokratiens välsignelser, som i allmänhet utmärkt dessa. Men förvisso en man med redbara avsikter och med en stor fond av praktisk klokhet och en politisk erfarenhet, som överträffade alla samtidas i Italien. Benedetto Croce, en man vars omdöme väger tungt, karakteriserar honom på följande sätt: ”Han var en man med stora insikter och parlamentarisk erfarenhet, detta är obesträtt. Men därjämte var han fylld av allvarlig plikt känsla, av en stark känsla för statslivet och en djupt grundad erfarenhet i förvaltningsfrågor. Folklig till sin läggning stod han aldrig främmande för de egendomslösa klassernas lidanden och bekymmer; han hyste djup avsky för de rikas egoism, som av staten vanligen icke fordrade annat än garantier för sin egendom och möjlighet att tillskansa sig profit.” Möjligen är denna karakteristik alltför välvillig; i alla händelser motsäges den *icke* av hans uppträdande under fabriks-ockupationen. Även Robert Michels talar för övrigt om hans ”oerhörda sakkunskap i förvaltningsfrågor, hans av realpolitiska synpunkter dikterade arbetarvänliga hållning, hans genom personlig redbarhet vördnadsbjudande skickelse”. Intellektuell rörlighet och handlingskraft har han tydligt bevarat in i sena ålderdomen. — Att Giolitti icke var vänskapligt stämd mot de storindustriella visste man allmänt i Italien. Redan före Italiens inträde i världskriget hade han framhållit, att åtskilliga storkapitalister understött krigspropagandan med tanke på de stora hägrande krigsvinsterna. Giolittis eget program gick visserligen icke ut på privatkapitalismens avskaffande och produktionsmedlens socialisering men väl på en *effektiv kontroll* över privatföretagarna från statens sida. Och vid sitt återinträde i regeringen visade han, att han ingalunda var hågad att uppge dessa krav, att hans politik tvärtom åsyftade att kringskära storföretagarnas makt över statslivet. I slutet av juli hade några socialistiska kammarledamöter på öppen gata i Rom blivit utsatta för våldshandlingar från folkmassor. Dessa troddes allmänt vara anstiftade av några av de storindustriellas hyrda lakejer. Vid den debatt, som med anledning av denna händelse utspann sig i kammaren, yttrade Giolitti:

”Regeringen kommer att låta sig angeläget vara att uppspara de uppdragsgivare, som säkerligen haft sin hand med i spelet. Om det här finnes någon, som inbillar sig, att han kan använda de miljarder han vunnit under kriget, till att öva inflytande på vårt politiska liv, så misstar han sig grundligt.”

I regimen Giolittis avoghet mot de storindustriellas politiska inflytande ansågo sig arbetarna ha ett visst stöd, när de allt häftigare började resa kraven på en samhällelig kontroll över företagarprofiten. Redan under kriget hade som en åtgärd för att höja krigsindustriens produktivitet i fabrikerna av företagarna utsetts *driftsråd*, förtroendemän, som skulle vaka över disciplin och arbetsprestation. Efter kriget började arbetarna småningom att själva utse dessa förtroenderåd, som från rena redskap i företagarnas hand sålunda förvandlades till verkställande utskott i arbetarnas intressen. I början av år 1919 reste man överallt kravet på sådana av arbetarna själva utsedda kontrollråd och gjorde även gällande, att de borde ha befogenhet att kontrollera fabrikernas ekonomiska ställning. I det avtal, som vid denna tid ingicks av landsorganisationen med arbetsgivareföreningen, stadgades också att ett sådant, av arbetarna utsett kontrollråd skulle vara obligatoriskt. Dess befogenhet utsträcktes likväl ej till den ekonomiska ledningen utan blott till den tekniska och till övervakande av åttatimmars-

dagens och den avtalsmässiga övertidsbetalningens upprätthållande. Vid landsorganisationens kongress i september 1919 hade man med stor energi förfäktat kravet på ekonomisk kontroll såsom en övergångsform till produktionsmedlens socialisering. Ungefär samtidigt företogo småbönder och lantarbetare direkta aktioner för att sätta sig i besittning av jord, som antingen var herrelös eller belägen i storgodsens utkanter. På Poslätten och på Sicilien, där den täta befolkningen och storgodsens (latifundierna) av gammalt väckt böndernas jordhunger, försiggick en sådan spontan och oreglerad expropriation i ganska stor utsträckning. Myndigheterna varken förhindrade eller understödde den utan tillämpade det för hela denna regim utmärkande låt-gå-systemet. På så sätt rådde en allmän osäkerhet i egendomsförhållandena både hos de gamla jordägarna och hos expropriatorerna. Dåligt utrustade med redskap och verktyg, ovissa om hur länge de skulle få behålla den exproprierade jorden, sågo sig expropriatorerna hänvisade till att bedriva en primitiv rovdrift med den jord de slagit under sig. Så svävade förhållandena även för det stora italienska agrarproletariatet i det ovissa. Man ville socialisera jorden utan att dock övergå till planmässig och enhetlig handling.

I metallverken i Dalmine nära Bergamo ägde den första fabriksöckupationen rum redan i april 1919. Arbetarnas krav på löneförhöjning avslogs. Strejk visade sig vara ett ineffektivt vapen i lönekampen, enär arbetskraft för billigt pris till följd av den stora arbetslösheten stod att få. När arbetsgivaren hotade med lockout, besvarades detta hot av arbetarna på så sätt, att de helt enkelt vägrade att avlägsna sig från arbetsplatsen. Natt och dag tillbragtes i fabriken, över vilken arbetarna hissade — icke den röda fanan utan den italienska flaggan. Tillvägagångssättet visade sig effektivt och arbetsgivaren kapitulerade inom få dagar. Inga våldsamheter, inga oroligheter förekommo. Händelsen har trots sin episodartade karaktär i detta sammanhang ett visst intresse, emedan Mussolinis under denna tid något konsternerade fysiologi skymtar i den. Skulle Mussolini ansluta sig till arbetsgivare eller till arbetare i denna strid? Han har tydligen stått i valet och kvalet men beslöt sig tills vidare för det senare alternativet. Fascismens officiella historieskrivare ha senare alltid framhållit denna rörelse som Italiens räddare undan de sporadiska revolternas paralyserande inflytande. *Ett ofrånkomligt och alltför väl omvittnat faktum är likväl, att Mussolini på det kraftigaste understödde de sporadiska revolterna under hela den tid, då de verkligen inneburo en allvarlig fara, d. v. s. ända till början av år 1921.* Detta är ett faktum, som kastar ett egendomligt ljus över fascismens tidigare historia och senare mytbildning, men det bekräftar även riktigheten av vad vi i föregående kapitel fastslog, nämligen den föga ”bolsjevistiska” arten av dessa revolter. Ty samtidigt som Mussolini understödde revolterna, bekämpade han med all makt kommunisterna — allt med den energi han städse utvecklade i alla sina förehavanden. Och det egendomliga är, att de italienska arbetarna i det stora hela icke funno denna hållning motsäggande. Man uppfattade snarast Mussolinis och Lenins flygel som två olika riktningar inom en och samma rörelse som man med ett vagt uttryck betecknade som ”bolsjevism”.

Vid händelserna i Dalmine inbjöds Mussolini som talare av arbetarna i den öckuperade fabriken. Han prisade värtaligt deras ”produktiva strejk” och yttrade bl. a.: ”Ni har visat de arbetande massorna, hur de skola göra sig fria från det politiska rävspelet och själva skapa sig en framtid.” I *Popolo d'Italia* skriver han den 4 april 1919:

”Experimentet med fabriksöckupationen i Dalmine är av den allra största betydelse, emedan det bevisar att det italienska proletariatet är moget att själv övertaga ledningen av produktionen.”

Liknande toner uppstämde det fascistiska organet vid hungerrevolterna i Romagna sommaren 1919. ”Folket i Romagna”, skriver Mussolini den 4 juli, ”har revolterat kraftigt mot spekulanternas profitlystnad och har redan lyckats få till stånd en betydlig prissänkning på livsmedel. Tvångsrekvisitioner och offentlig kontroll ha haft åsyftad verkan. Vad vi bevittna är de arbetande klassernas revolt mot dem, som äro främst och direkt ansvariga för den outhärdliga prisstegringen på livsmedel. Det är icke det socialistiska partiet som framkallat och lett

revolterna. Det saknar viljan att leda en rörelse, som måste göra slut på det parlamentariska spelet, nu och framdeles. För vår del skänka vi helt och fullt vårt stöd åt den rättvisa, som folket själv skipar.” Och följande dag eldar han upp sig till ännu större revolutionär väl-talighet: ”Jag hoppas, att massorna, när de utöva sina heliga rättigheter, komma att träffa de brottsliga, icke blott i deras egendom utan även i deras personer. Ett antal profithajar upp-hängda i lyktstolpar skulle vara ett gott föredöme. Fascismen förklarar sig absolut solidarisk med de massor, som rest sig mot hungerprovokatörerna, hälsar tvångsrekquisitionerna med glädje och uppmanar fascisterna att väcka och understödja agitationen för dessa syften.”

För den historiska forskningen, som icke kan rannsaka hjärtan, är det naturligtvis och kommer väl sannolikt alltid att förbli en öppen fråga, huruvida, motiven för denna agitation för de sporadiska revolterna voro en uppriktig tro på deras gagnelighet för arbetarklassen eller försöket att fiska i grumligt vatten. Det enda man med visshet kan fastställa är, att *Mussolini vid denna tid lika bestämt gynnat de anarko-syndikalistiska fraktionerna, som han bekämpat kommunister och reformister*. I hela virveln av dessa obestämda och vacklande rörelser, som vi i föregående kapitel karakteriserade och som alla ha det gemensamt, att de söka under-minera demokratien, äro Mussolini och hans fascistiska garden en av de drivande krafterna. I *Popolos* spalter vimlar det under dessa båda år av ord sådana som ”förrädare”, ”svart-fotingar”, ”teaterrevolutionärer” såsom beteckning för Turati och hans flygel. Reformismen står i en korseld från Mussolini och Lenin — alldeles som den tyska socialdemokratien nu mellan Hitler och kommunisterna. När däremot den gamle anarkisten Enrico Malatesta i december 1919 återvände från England för att blåsa liv i de revolutionära rörelserna i Italien, hälsades han av Mussolini med en hjärtlig välkomsthälsning. Mussolini presenterade honom, såsom en man, vars gestalt strålade upp mot kontrasten av de ”idiotiska och skurkaktiga socialdemokraterna”, en man ”beredd att dö för sin tro”. Och utan skymt av ogillande återgav *Popolo* den 31 dec. Malatestas tal i Mantua, riktat mot socialdemokraterna, som krävt partiets ingripande mot de dagliga oordningarna och som förklarar, att man måste förstå att upprätthålla en gräns mellan klassmedvetna arbetare och ”huliganer och galgfåglar”. — ”Ställda inför denna Mussolinis kampanj”, säger Salvemini, ”sporrades anarkister, kommunister och maximalister att visa, att de kunde vara ännu mera revolutionära. Följden därav blev, att reformisternas och den fackliga arbetarrörelsens ledares försök att upprätthålla ordning försvårades ytterligare.”

Hösten 1919 besatte arbetarna en stor fabrik i Pinerolo, nära Turin. De till omkring 2 000 uppgående arbetarna hade här krävt löneförhöjning, och då de fått avslag tillgripit samma taktik som sina kamrater i Dalmine. Regeringen (Nitti) ställde sig i viss mån på arbetarnas sida och utnämnde för att upprätthålla ordningen och kontrollera fabrikens ekonomiska ledning en tjänsteman, som även accepterades av arbetarna. Lönekraven drevos igenom. Giolitti kunde senare med en viss rätt till försvar för sitt tillvägagångssätt vid den stora fabrikssockupationen åberopa sig på Nittis taktik.

Under 1920 skärptes krisen och därmed även den revolutionära kampen. Den italienska bilindustrien, berömd på världsmarknaden, hotades genom förlusten av viktiga avsättnings-områden. Frankrike, Portugal, Holland, Grekland, Österrike och Tyskland skyddade sin egen bilindustri genom importförbud eller höga tullgränser. Den italienska staten belade bilägarna med höga skatter, vilket i sin tur ökade avsättningssvårigheterna. I kammaren framhöll den socialistiske deputerade Casalini sommaren 1920, att den enda räddningen för den italienska bilindustrien vore en omläggning från lyxvagnar till billigare vagnstyper.

Hårdast drabbade voro de norditalienska arbetarna, och det var här, som fabrikssockupationen började för att sedan hastigt sprida sig över hela landet. I slutet av augusti framlade metall-arbetarförbundet sina krav på väsentligen förhöjda löner. Arbetsgivarna svarade nekande under hänvisning till de dåliga tiderna. I flera fabriker sökte då arbetarna bedriva obstruktion

genom att fördröja arbetet. Arbetsgivarna svarade med lockout eller hot om lockout, som skulle drabba hela den italienska metallindustrin. Som motåtgärd beslöto metallarbetarna i stället för generalstrejk, som ansågs ineffektiv under rådande förhållanden, att skrida till ockupation av fabrikerna. Beslutet fattades den 27 augusti.

I Milano besattes den 31 i samma månad 280 företag, däribland alla de största och ett par hundra mindre. Rörelsen spridde sig hastigt till hela norra och mellersta Italien. Efter hemlig överenskommelse — icke ens arbetarnas egna familjer invigdes i saken — beslöto arbetarna att efter arbetstidens slut kvarstanna i fabriken, låto hämta dit sin föda och inrättade arbetslokalerna till nattläger.

Ockupationen skedde på det hela taget mycket fredligt och utan blodsutgjutelse. Det märkligaste i hela den egendomliga episoden är kanske i själva verket dess fredliga karaktär. Överdrivna skildringar av förloppet ha ofta förekommit; såvitt man av de tillgängliga källorna kan fastställa, har antalet dödade i hela denna revolt, som omfattade mer än en halv miljon arbetare, knappast uppgått till tjugo. I Turin förekommo några skottlossningar å ömse håll och ett fåtal dödade. I betraktande av rörelsens omfattning förefalla de våldsamerheter, som tilläventyrs här och var ägde rum, som barnlekar jämförda med den terror, som utövades av fascisterna före och efter deras erövring av makten¹. Där arbetsgivarnas eller direktörernas bostäder voro belägna i själva fabrikskomplexet, måste de givetvis utrymma dessa; i övrigt lämnades de oantastade. Man får ett intryck av en rätt idyllisk, nästan gemytlig stämning, som otvivelaktigt sammanhänger med ett drag i italiensk psyke. En av Norditaliens förnämsta fabriksägare har skildrat händelsen i följande ord: ”Arbetarna voro nog naiva att tro, att de genom att besätta fabrikerna hade igångsatt en världsrevolution. I vår fabrik gjorde de icke den ringaste skada på den tekniska apparaten. I stället sökte de så gott de kunde att manövrera den. Under deras teatraliska tilltag sysselsatte jag mig med att spela golf. Ehuru jag dagligen i min bil åkte tvärs igenom fabriken område, blev jag aldrig antastad.”

Till en början höll man strängt på att arbetarna skulle tillbringa dag och natt i fabrikerna. I Milano tillät man icke ens arbetarnas hustrur och döttrar att besöka dem, emedan man befarade beskjutning. Efter hand permitterades dock äldre arbetare med familjer nattetid till sina hem mot löfte att infinna sig tidigt följande morgon. Vid portarna och i fabriken närmaste omgivning höll man i de flesta fall sträng vaktjänst. I Turin infångades en natt några vandrare — en officer, en juris doktor och en järnvägstjänsteman — som kommit för nära området. Deras straff blev en dags tvångsarbete under hänvisning till satsen ”den som icke arbetar skall heller icke äta”. När man märkte, att de voro ofarliga, släppte man åter fångarna, sedan de fått underskriva ett dokument, vari de högtidligen försäkrade, att de med egna ögon övertygat sig om att man arbetade i fabriken och uttryckligen erkände, att deras tillfångatagande varit motiverat och behandlingen god.

I början ombesörjdes bevakningen av arbetarna själva. Man arbetade i tre skift: ett skift skötte bevakningen, ett annat arbetade, ett tredje sov. Snart uppsatte man emellertid särskilda ”röda garden”, som skulle sköta om vakthållning och försvar. Dessa bestodo huvudsakligen av arbetslösa unga soldater, som vid fronten förvärvat erfarenhet i vapnets bruk. Här och var låto sig även kvinnorna enrolleras i de röda garderna. I arbetarkvarteret vid Barriere di Milano i Turin företog man natten till den 6 september en försöksmobilisering av kvinnorna. Omkring 1000 arbeterskor inställde sig, många med småbarn på armén. — Över de med kulsprutor och

¹ I en uppsats om fabriksockupationen i *Arbetarkalendern 1931* av icke namngiven författare uppges (s. 131) att några fascister nattetid sökte anlägga mordbrand i Fiatverken i Turin. Uppgiften, som jag icke lyckats verifiera, förefaller egendomlig, då ju fascisterna vid denna tid *understödde* ockupationen. Uppsatsen innehåller f. ö. några inadvartenser. Antalet i rörelsen indragna uppges till ”bortåt en miljon”. De *högsta* siffrorna äro eljest 700 000. Författarens syndikalistiska åskådning att företaget strandade på den ”reformistiska” landsorganisationens vägrade bistånd skall i det följande diskuteras.

Den 10 september sammanträdde landsorganisationens kongress och diskuterade situationen. Ganska starka krafter såväl inom partiet som fackföreningarna voro i rörelse för att med fabriksockupationen som utgångspunkt söka sätta sig i besittning av statsapparaten och starta en verklig social revolution. Särskilt inom partiet torde ha förefunnits en ganska stark opinion för en sådan aktion. T. o. m. bland det katolska folkpartiets organiserade arbetare funnos åtskilliga deltagare i ockupationen. Från Ryssland sände Lenin ivriga admonitioner att göra bruk av situationen. När den stora nyheten om fabriksockupationen nådde detta land, utlöste den där ett oerhört jubel. Man väntade med spänning utvecklingen av en etapp i den världsrevolution, som då ännu tämligen allmänt förbjöds. Lenin själv, har dock, om man får döma av en uppgift, meddelad av Angelica Balabanoff, haft en klarare blick på läget och dess svårigheter. Hon berättar nämligen, att Lenin, då hon för denne uttalade sin glädje över det italienska proletariats resning, plötsligt avbröt henne med frågan: ”Kamrat Balabanoff, har ni tänkt på, att Italien icke har något kol?” — Mussolini och hans fraktioner manade till revolution. ”Vår hållning”, skrev *Popolo* i mitten av september, ”har från första ögonblicket varit sympati för massorna. Nu säga vi, att ockupationen är ett fruktansvärt missgrepp, om dess organisatörer icke förstå att begagna den som utgångspunkt för en större och mera omfattande aktion. Måste den icke begagnas till en social omvälvning? Om så blir fallet är den ett bevis på en beundransvärd politisk blick och en logisk åtgärd¹.”

Efter en och en halv dags heta debatter skred man till omröstning inom landsorganisationen. Med 591 245 röster mot 409 606 beslöts att till regeringen framlägga ett kompromissförslag, som uppställde vissa betingelser för fabrikslokalernas utrymning. Det hade följande lydelse:

”Den fackliga organisationen fastställer, att den ämnar förbättra förhållandet mellan fabriksägare och arbetare genom införande av kontrollrätten, enär den däri ser ett medel att höja produktionen, vid vilken landets ekonomiska sanering är knuten. Då de industriellas sammanslutning icke motsätter sig försöket att införa kontroll i angiven mening, ligger avgörandet hos ministerpresidenten. En paritetisk kommission kommer att bildas bestående av sex medlemmar med resp. två tekniska och två administrativa sakkunniga. Denna kommission kommer att förelägga regeringen utkast till lagförslag rörande organisationen av industrien på grundval av arbetarnas medbestämmanderätt i företagets tekniska och ekonomiska ledning. Kommissionen kommer även att framställa förslag till utarbetande av reglemente rörande anställning och avskedande av arbetare. Hela personalen skall återinsättas i sina gamla anställningar. Skulle likväl tvistigheter uppstå, kommer en kommission, bestående av två delegater från arbetarna och två från arbetsgivarna att fastställa de åtgärder, som böra vidtagas.”

Industriidkarna i sin tur höllo en kongress i Milano den 13 september. Därvid framhölls, att högt kvalificerade arbetares löner redan uppginge till 40 lire per dag och att ingen vidare löneförhöjning kunde bäras av industrien. I skarp formulering krävdes fabrikslokalernas omedelbara utrymning och den gamla ordningens återställande. Det är tydligt att arbetsgivarna vid denna tidpunkt redan betraktade sig som situationens herrar.

Giolitti anlände till Turin den 16 september. Han förde omedelbart ett ganska kraftigt språk mot de storindustriella och framhöll, att man måste taga i betraktande, att förhållandet mellan kapital och arbete i vår tid är ett helt annat än fordom. Det vore icke längre rådligt för en modern företagare att försöka spela herre i eget hus. ”Det går icke längre an”, yttrade han ”att tusen och åter tusen arbetare äro beroende av en endas vilja utan att veta vad som försiggår i fabriken.” Han påpekade, att ju även i det politiska livet de absoluta monarkiernas tid vore

¹ De här anförda orden i Mussolinis tidning äro dock icke av honom själv utan av Michele Bianchi, en av förgrundsfigurerna i den senare fascistiska regimen. Mussolinis egen hållning är något svävande. Han står tydligen nu inför en omorientering och söker under ockupationen att hur dess utgång än må bli säkra reträtten. Enligt en av *Corriere della Sera* återgiven berättelse skulle Mussolini vid en sammankomst med ockupationens främste organisatör Bruno Buozzi i början av ockupationen ha yttrat, att han skänkte ockupationen sitt stöd, endast med förbehåll, att det icke vore fråga om en ”bolsjevistisk” aktion.

förbi och att tiden krävde, att de även avvecklades inom arbetslivet; han förklarade sig helt och fullt stå på arbetarnas sida i deras krav på kontroll över driftsledningen och tillsade arbetsgivarna i skarpa ordalag att omedelbart avstå från alla motfordringar eller yrkanden på åtgärder mot ledarna för ockupationen. På en av industrimagnaternas inkast, att han handlat oriktigt, då han icke genast låtit nedskjuta de upproriska arbetarna, svarade han: ”Om det skulle visa sig nödvändigt, skall jag i så fall börja med att rikta elden mot er fabrik.”

Under de närmast följande dagarna pågingo underhandlingar mellan arbetare och arbetsgivare. Redan den 17 hotade arbetarna med att återkalla sina delegerade, därest icke deras fordringar snabbt uppfylldes. Arbetsgivarna svarade samma dag med en not, vari de krävde fabrikslokalernas omedelbara demobilisering och yrkade ansvar för de uppkomna skadorna på maskiner och byggnader och de lidna ekonomiska förlusterna. Notväxlingen fortsatte följande dag. Arbetsgivarna hade accepterat arbetarnas kontrollrätt ”men blott i form av fredligt samarbete på lagens grund”; arbetarna upprepade sina krav på löneförhöjning och uppställde såsom en oeftergivlig betingelse, att de i ockupationen deltagande skulle återtagas i sina forna befattningar och gå fria från varje straff. Rörande befogenheten att utöva kontroll över driften hade nu arbetarna preciserat sina villkor på följande sätt:

- 1) Driftsråden (tillsatta genom allmän omröstning av arbetarna) tillerkännas befogenhet att avgöra, till vilket slag av arbete varje arbetare bäst lämpar sig och anvisa honom denna plats.
- 2) Driftsrådet har befogenhet att kontrollera de allmänna och speciella utgifterna, särskilt de nuvarande privatägarnas och direktörernas utgifter. De sistnämnda skola tillerkännas meddelaktighet i vinsterna.
- 3) Driftsrådet äger att övervaka, att arbetsgivarna utlämna arbetsredskapen till arbetarna.
- 4) Rådet måste förhindra att konstlade ekonomiska kriser utbryta.
- 5) Rådet måste söka förhindra dumping på marknaden genom billiga varor.

Då full enighet under sammankomsterna i Turin icke stod att ernå, sammankallade Giolitti båda parternas delegerade till Rom. Förhandlingsresultatet offentliggjordes den 20 september i form av ett ministeriellt memorandum:

”Sedan landsorganisationen undersökt produktionens läge i Italien, fastställde den, att det för att uppnå ett bättre resultat vore obetingat nödvändigt att återställa jämvikten mellan konsumtionen, som till följd av nya behov och nya existensförhållanden väsentligen ökats, och produktionen som av skäl, som hänga samman med kriget, märkbart reducerats. Det är likaledes nödvändigt att begränsa importen och därigenom bringa den italienska valutakursen upp på sin normala höjd. För att dessutom undvika att den ofullständiga kännedomen om förhållandena i industrien ger industriidkarna möjlighet att förbättra sin ställning, även om en sådan förbättring icke är motiverad, måste de mellan kapital och arbete rådande förhållandena omläggas på så sätt, att arbetarna genom sina fackföreningar få möjlighet att taga kännedom om industriernas faktiska läge och deras tekniska och finansiella sätt att fungera, och genom förmedling av sina driftsråd, som framgå ur fackföreningarna, bidra till riktig tillämpning av reglementena, kontrollera personalens anställning och avskedande och på så sätt befrämja den normala utvecklingen av det industriella arbetet genom att säkerställa den nödvändiga arbetsdisciplinen.”

Med dessa vaga löften om industriell demokrati samt garantier för allmän amnesti och återinträde i de gamla anställningarna läto arbetarna sig nöja. Vid förnyad omröstning avgåvos 127 904 röster för ockupationens upphävande, 44 531 emot. Den 22 september, började fabriker att utrymmas och på några dagar hade den forna ordningen återställts. Situationen för arbetarna hade blivit ohållbar.

Vid den avslutande debatten om saken i senaten den 26 september fick Giolitti uppbära häftigt klander, emedan han icke ingripit med vapenmakt. Man ansåg, att han därmed försvagat

statsauktoritetens respekt. Den gamle konseljpresidenten, som redan för sexton år sedan mött en generalstrejk med samma metoder som nu, försvarade med värdighet och skärpa sin ståndpunkt. Väpnat inskridande skulle, framhöll han, ha betytt att släppa lös inbördeskriget med blodiga excesser och oöverskådliga framtida konsekvenser. Arméns hållning i en sådan situation skulle dessutom ha varit tvivelaktig. Ett ingripande med våld från statens sida, skulle, hävdade Giolitti, såväl av tekniska som av juridiska skäl varit otänkbart. Omkring 600 fabriker hade varit besatta av över en halv miljon arbetare. Hela armén skulle ha måst mobiliseras för att fördriva dem från sina fästen. Även om den låtit bruka sig för detta ändamål, återstode frågan, varifrån regeringen skulle kunnat taga möjligheter att bevaka 500 000 arbetare, som man förjagat från fabrikerna och drivit till förtvivlan. Icke heller ur juridisk synpunkt skulle en sådan aktion ha kunnat försvaras. Skulle någon lagparagraf tillämpas på arbetarnas tillvägagångssätt, måste det rubriceras som "hemfridsbrott". Att ådöma var och en för sig av arbetarna straff med tillämpning av denna paragraf skulle vara praktiskt otänkbart. Hade man givit trupperna befallning att skjuta på massorna, skulle det varit liktydigt med dödsstraff. Alltså juridiskt sett olagligt.

Det kan råda tvivel om hållbarheten av den juridiska argumenteringen, men knappast om klokheten i gamle Giolittis taktik.

* *

*

Vilka voro orsakerna till att fabrikssockupationen, betraktad som ett försök att erövra och socialisera produktionsapparaten, misslyckades?

Vissa syndikalistiska skriftställare utanför Italien ha talat om "den reformistiska landsorganisationens förräderi" och sett huvudanledningen däri. Detta resonemang måste betraktas som ohållbart redan av det enkla skäl, att det i Italien icke existerade någon "reformistisk landsorganisation". Det fanns en till socialistiska partiet i realiteten nära ansluten landsorganisation, och socialistiska partiet, som vid denna tid ännu tillhörde tredje internationalen, visade som redan nämnt alla upptänkliga nyanser: renodlad kommunism, reformism och en massa obestämda anarko-syndikalistiska fraktionsbildningar. Det fanns vidare en katolsk facklig organisation, som delvis engagerade sig i företaget. Att vid omröstningen den 10 september majoriteten av Italiens organiserade arbetare förklarade sig emot ockupationens fortsättning, är icke heller i och för sig något bevis för de reformistiska elementens övervikt. Även mycket revolutionära element röstade emot, icke emedan de voro principiella motståndare till en revolutionär aktion utan emedan de ansågo sättet och tidpunkten illa valda. Alldeles ohållbart är likaledes påståendet, att "arbetarna läto locka sig över genom förespeglingar från regeringen". Några som helst "fredsanbud" från regeringen förelågo vid denna tidpunkt icke. Det var tvärtom arbetarna, som framställde sådana.

Sanningen är utan all fråga den, att arbetarna sågo sig ställda inför nödvändigheten att snart uppge ett från början hopplöst företag. En marsch mot Rom, en statskupp med vapen i hand hade måhända icke varit otänkbar, och som vi sett tillrådde fascisterna en sådan. Men det lider intet tvivel om att det, såsom redan i föregående kapitel framhölls, blott skulle betytt en övergående seger och därpå ett reaktionens fruktansvärda blodbad på proletariatet.

Att fortsätta kampen i den form, som man valt, var helt enkelt en omöjlighet. Man saknade kapital. Så länge de tillgångar i form av kontanter och värdepapper, som anträffades i fabrikerna, räckte till, kunde driften till en viss grad hållas uppe. Men icke längre. Ingen kredit beviljades av bankerna. Man saknade vidare råvaror. Bilfabrikerna i Turin hade uttömt sina lager av gummi redan efter första veckan. Leveranser från utlandet stoppades, och som vi redan sett är just Italien i oerhörd grad beroende av importen. Man saknade tillgång till *halvfabrikat* av alla slag, och även om till en början bristen kunde avhjälpas därigenom att

ockupationen utsträcktes till flera industrigrenar, så räckte likväl denna utväg blott så långt, tills de i dessa fabriker förefintliga råstoffer voro förbrukade. Man saknade stenkolk. Lenin hade med sin vanliga skarpblick, genast upptäckt den svaga punkten, när han påpekade detta. Vid underrättelsen om ockupationen stoppades ögonblickligen alla redan uppgjorda kolleveranser från Amerika.

Man saknade vidare *avsättningsmöjligheter*. Även där man lyckades hålla driften i gång, kunde man i det stora hela endast stapla upp produkterna i lagren. Redan till fabrikerna inkomna rekvisitioner inhiberades och nybeställningar saknades. Så t. ex. annullerades ett redan med en sydamerikansk stat träffat avtal om leverans av tre undervattensbåtar. Schweiz uppsade genast leveranser för mer än en miljon francs. Överallt i utlandet och i de flesta fall även inom landet stötte man på samma systematiska passiva motstånd. Utan tillräckliga lönefonder och rörelsekapital, utan tillförsel av råvaror och halvfabrikat, utan avsättningsmöjligheter kunde alltså fabrikerna gå blott tills produktionsmaterial och rörelsekapital voro uttömda och lagren överfyllda. Det är i och för sig ett gott betyg för de ockuperande arbetarna att driften i stor utsträckning (enligt vissa uppgifter upp till 80 proc.) kunde hållas uppe, men det är fullständigt betydelselöst för bedömning av frågan om företagets utsikter. Oberoende av politiska partiståndpunkter ha också alla forskare, som varit i stånd att efteråt i lugn överblicka läget (något som naturligtvis icke vid tidpunkten för ockupationen var möjligt för arbetarna själva) varit överens om att företaget måste misslyckas. Don Luigi Sturzo, ledaren för katolska folkpartiet, som genom att delvis engagera sig i saken, gjorde sig impopulär i vida kretsar, säger: ”Mycket snart måste arbetarna komma till insikt om att deras åtgärder voro förgäves och deras drömmar orealiserbara. Bristen på kapital och kredit tvang fabrikerna att stå stilla, och ockupationen måste hävas.” Socialdemokraten Kaminski yttrar sig ännu skarpare: ”Ett år tidigare skulle möjligen detta företag ha kunnat krönas av en viss framgång, om det varit inledningen till en aktion för att sätta sig i besittning av staten. Nu kunde det blott visa sig som en brottslig dumhet, som uppretade reaktionen och icke medförde något gagn för proletariatet. Det bekräftade sanningen av en av socialismens huvudläror, att man nämligen för att kunna förverkliga socialismen först måste erövra staten ... Där vajade de röda fanorna på fabrikerna, arbetarna jublade, hela landet väntade med spänning. Men ingenting skedde. Fabrikerna stodo stilla, arbetarna visste icke, vad de skulle taga sig till med dem.

De hade inga ingenjörer, förrådet av rå- och hjälpvaror var begränsat och det förefintliga kapitalet räckte icke ens till att utbetala lönerna. Råvarorna utlämnades icke, de färdiga produkterna kunde icke avsättas, bankerna spärrade krediten. ‘Socialiseringen’ förblev en tom demonstration, som på kort tid brände ut som en elektrisk lampa.” Michels, Ondi, Schneider, Salvemini och andra, som skrivit om saken, ha varierat samma uppfattning.

Det tillhör historien att vara efterklok, ty den vet *bakåt*, men den kämpande och strävande kan icke vara det, ty handlingen sträcker sig *framåt*. Om man alltså nu tryggt kan säga, att experimentet på förhand var dömt att misslyckas, så innebär det icke, att man sätter sig till doms över de italienska arbetare, som företogo det, och därtill företogo det på ett stilfullt sätt. Man kan i detta sammanhang erinra om en reflexion, som Thomas Carlyle gör på ett ställe i sin monumentala revolutionshistoria: ”Inbilla dig icke, där du sitter i lugn och ro, min läsare, att ett uppror är en lätt sak. Ett uppror är svårt. Varje enskild är osäker t. o. m. på sig själv och sina närmaste kamrater, ännu osäkrare på sina mera avlägsna kamrater, på vilken styrka de lägga in i kampen på hans sida och vilket motstånd de erbjuda, säker blott på galgen, om det går galet. Åtta hundra tusen huvuden, i vart och ett en speciell uppfattning om dessa ovissheter, en speciell uppfattning om hur man i enlighet därmed bör handla. Ur alla dessa många ovissheter resulterar slutligen det obevekligt vissa, den historiska produkt, som aldrig kan upphävas — ledande dig antingen till medborgarkronan eller försmädelsens rep.” —

I den allmänna förstämning som misslyckandet väckte i arbetarkretsar skar en ensam segerfanfar igenom. Det var Mussolini, som faktiskt gjorde gällande, att ockupationen varit en lyckad revolution, igångsatt av — *honom själv* (!) Det är svårt att tro sina ögon, när man läser följande, en vecka efter ockupationens upphävande gjorda uttalande av Mussolini i *Popolo* (28 sept.): ”Vad som inträffat i Italien under den september, som nu lider mot sitt slut, är en revolution, eller för att uttrycka sig mera exakt ett led i en revolution, *igångsatt av oss* (d. v. s. av fascismen) i maj 1915 (vid krigsutbrottet). Inga gatustrider, inga barrikader eller andra teatraliska rekvisita av det slag, som försätta oss i hänryckning i Victor Hugos *Les Misérables!* Icke desto mindre har en revolution ägt rum, och vi kunna tillägga: en stor revolution. En rättighet, som under århundraden varit helig, har brutits ned.” — Det hör till saken, att Mussolini tre månader senare skrev: ”Det *misslyckade* experimentet (ockupationen) hade en påtaglig historisk betydelse. Arbetarklassen fick under dessa tre månader en hälsosam läxa.”

De närmaste konsekvenserna av ett misslyckat revolutionsförsök äro i allmänhet för den part, som gjort försöket, ödesdigra. Septembeveckorna 1920 betyda för den under de närmast föregående åren kraftigt tillväxande italienska arbetarrörelsen ett fruktansvärt bakslag. Den lilla vinst, som uppnåddes i form av en mera skenbar än verklig kontrollrätt över företagen, som för övrigt var så oklart formulerad, att den ständigt gav upphov till nya stridigheter, var alltför dyrköpt.

De frön till splittring, som redan förefunnos i arbetarrörelsen, utvecklades ytterligare under tiden efter ockupationen. De revolutionära anklagade reformisterna för förräderi mot ett företag, som enligt deras mening genom enig aktion skulle ha lyckats. Reformisterna i sin tur anklagade de revolutionära för att ha igångsatt ett huvudlöst företag, som från början var dömt att misslyckas och blott kunde framprovocera reaktionen. Så närdes en anda av misstro och oenighet, som hindrade arbetarrörelsen att bjuda en samlad front mot den motståndare, som under tiden växte sig allt starkare.

Kort efter septemberhändelserna återkom en delegation av socialistiska ledare och fackföreningsmän, som avrest till Ryssland för att sätta sig in i förhållandena där och på ort och ställe inhämta direktiv. Delegationens besök i Ryssland har skildrats av Angelica Balabanoff i ordalag, som måhända präglas av hennes senare fientliga inställning till kommunisterna och därför icke kunna betraktas som objektiva. Faktum är likväl att den rapport, som avlades vid återkomsten, var mycket nedslående för de revolutionära förhoppningarna och framkallade en ny splittring i det socialistiska partiet.

Serrati, kommissionens ledare, desavouerades av komintern vid dess andra kongress, när han vägrade att acceptera de bekanta 21 teserna, som ledde till partisplittringar över allt i Europa, även i Sverige. ”Hela kongressen”, säger Balabanoff, ”med undantag av några modiga, självständiga människor, till vilka hörde Kata Dalström, föll över honom, emedan han vågade försvara sin egen och sitt partis ståndpunkt t. o. m. mot Lenin. Den tappre, ansvarsställande revolutionären kämpade som ett lejon mot de 21 teser, som på kort tid sprängde alla kommunistiska partier och gjorde dem till ett åtlöje för hela världen. Att kämpa på barrikaden, att gå avrättningen till mötes, kräver ej så stort mod som Serrati visade vid denna tid. Han hånades och smädades av alla. Inför de ryska arbetarna, för vilka han i årtal satt in all sin kraft, betecknades han som opportunist och renegat av Sinovjevs lejda agenter, av servila vasaller, av egennyttiga opportunister ... De flesta deltagarna lämnade Moskva i besvikelse på grund av den demagogiska anda och de personliga intriger, som satt sin prägel på kongressen. De voro upprörda över hänsynslösheten mot de enskilda partierna och äcklade av den ovärdiga behandlingen av italienska partiet och Serrati ... En ny splittring, djupare än den förra, inträdde i den skara av kommunister, som redan uteslutits ur den allmänna arbetarrörelsen. De, som ej uppgivit tron på revolutionen, ansvarskänslan gentemot massorna,

klassmedvetande och personlig värdighet, beträdde den törnströdda Golgata-vägen i kamp för revolutionens anda mot de skrupelfria ryska maktinnehavarna. Serrati var en av dessa. I början stod han ensam. Under årens lopp följdes han av tusenden och åter tusenden, av hela partier ...”

I januari 1921 skedde partisplittringen. Huvudfrågan vid den partikongress, som då ägde rum, gällde ryssarnas krav att ur partiet avlägsna alla element, som icke blint underkastade sig de 21 teserna. Trots den alltjämt övervägande revolutionära stämningen inom partiet, vägrade likväl en överväldigande majoritet att gå i ryskt ledband. Så utskildes en minoritet ortodoxa kommunister, som av hela antalet socialistiska deputerade, 156, endast räknade 18 (alltså omkr. 12 proc.). Landsorganisationen såg sig nu ställd i ett kritiskt läge och sammankallade i mars en kongress till Livorno. Även vid omröstningen här befanns det, att Moskva-internationalen blott hade en minoritet av de fackligt organiserade på sin sida. Vid den avgörande omröstningen skänkte 435 873 röster generalsekretariatets ledning sitt stöd och förklarade sig därmed emot varje allians med Moskva, medan 432 558 röster avgåvos för allians med det nybildade kommunistiska partiet. 17 371 röster avgåvos för en ståndpunkt, som förordade politisk neutralitet i den fackliga rörelsen.

Ännu en partisplittring inträffade hösten 1922. Det socialistiska partiet sprängdes i ett reformistiskt parti under Turati, som krävde samarbete med den borgerliga staten till demokratiens skydd (därav benämningen ”kollaborationism”) och ett ”maximalistiskt” parti, som principiellt fasthöll den statsaboterande, revolutionära ståndpunkten. Medan dessa partier utkämpade sin inre kamp, stod den gemensamme motståndaren, de svarta kolonnerna, redan utanför Roms portar ...

Medan arbetarrörelsen sålunda genom inre splittring försvagade sin motståndskraft, tilltog i stället reaktionen i styrka och självmedvetenhet.

I Italien hade under de sista decennierna utvecklats sig en aktiv och härsklysten grupp av *storföretagare*, ”herrenaturer med amerikansk mentalitet, ofta utan djupare bildning men också ofta till följd av grundliga studier under många år vid tekniska högskolor på höjdpunkten av tidens tekniskt-naturvetenskapliga skolning, ofta njutningslystna, med uppkomlingsfasoner och uppkomlingssmak men ännu oftare arbetsträlar med enkla levnadsvanor och okomplicerat själsliv, nästan aldrig utan goda anlag i sådana stycken, som innebära affärssinne och nyanserat förvärvsbegär” (Michels). Dessa storföretagares redan förut undergrävd lojalitet mot den demokratiskt sinnade staten, övergick efter fabriksockupationen alltmer till dov förbittring. Företeelsen kan följas i alla kapitalistiska länder: storföretagardömet står i förbund med staten, så länge det kan luta sig mot denna och i den finna ett skydd för sina intressen men kommer i opposition mot den, i samma ögonblick den börjar luta över åt andra samhällsgrupper. I Italien framträdde denna företeelse vid tiden efter ockupationen på ett särskilt i ögonen fallande sätt. Upprorsanda, dova känslor av förbittring och ressentiment vaknade hos dessa storindustriella, som ansågo sina intressen kränkta av en stat, som med armarna korslagda åsåg, hur arbetarna sökte beröva dem deras egendom, ja t. o. m. enligt mångas förmenande gentemot arbetarna iakttog en välvillig neutralitet. I Ancona vägrade en storföretagare att överhuvud ta befattning med sina fabriker, sedan de utrymtes av arbetarna. Under dessas protest stängde han portarna och lät hjulen stå. Commendatore Agnelli, president i Fiat-verkens förvaltningsutskott i Turin, gjorde sina arbetare hånfullt förslaget att själva bäst de gitte övertaga fabriker mot att de erlade eller förräntade det däri nedlagda kapitalet. Då arbetarna avvisade hans förslag, avsåg han sig sin befattning under motivering, att fabriker icke kunde drivas räntabelt under de nya förhållanden, som förlikningskommissionens kontrollåtgärder skulle framskapa. Många företagare följde Agnellis exempel. Andra frigjorde sitt kapital och utvandrade från ett land, som enligt deras förmenande icke erbjöde möjligheter att driva storindustri under en stat, som icke förmådde eller icke ville

upprätthålla ”ordningen”. Andra åter igångsatte på nytt lockouter. Storföretagarna hade fått övertaget och visade tendenser att vilja utnyttja situationen till att spela herrar, icke blott över arbetarna utan även över staten.

Men reaktionen sträckte sig icke blott till storföretagargrupperna utan till hela den stora *borgerliga medelklassen*. Frukten för den sociala revolutionen hade i två år hängt över denna klass som ett spöke. I vida kretsar levde väl ännu ”bolsjeviskräcken” kvar (med ”bolsjevism” förstod man, som vi erinra oss, helt enkelt revolutionär socialism i *alla* former), men med dessa känslor blandade sig andra, som betänkligt började likna förakt, förödmjukelse, desperation. Det socialistiska partiet började bli alltmer impopulärt. *Partito Ufficiale Socialista*, efter initialerna tecknat P. U. S. kallades nu i den borgerliga pressen, på de borgerliga agitationsmötena och i det privata språkbruket *Pus*, ett ord, som betyder etter eller varbildning. Som var- och inflammationshärdar i samhällskroppen uppfattade man dess revolutionära agitation, som i stället för att förbättra och sanera det ekonomiska livet blott förmådde skapa oro på arbetsmarknaden. Även katolska folkpartiet, som ansågs ha engagerat sig i ockupationen, fick sin släng av slev; det avhånades under namn av ”Pipi-partiet” (*Partito Popolare*, P. P.), som ett medlöpareparti till det socialistiska, dess blekröda återsken.

Särskilt påfallande var omsvängningen bland de unga *intellektuella*. Ett årtionde tidigare hade socialismen uppsamlat alla begåvade, kunniga, unga friska viljor bland dem. Att vara socialist betydde då att man gett sig in i en rörelse, som hörde framtiden till, en äventyrlig, spännande farofylld kamp. Den oppositionslust, det revolutionära kynne, som är en naturlig och normal företeelse hos ungdom, hade då fått sitt utlopp i deltagandet i arbetarrörelsen. ”Den unga generationen av intellektuella”, säger träffande Hermann Heller, ”som i socialismen fann alltför liten möjlighet till äventyr, till patetisk självupppoffring i dristig, vida omkring synlig och bullersam handling, förstod icke den nyktra, otacksamma, vardagliga självupppoffring, som socialismen krävde.” Det är ett mycket innehållsmättat omdöme, som säger mycket om hela den strömkantring, som försiggått hos den intellektuella överklassungdomen i alla länder efter världskriget. Ungdomen är av naturen ”radikal”; den har liksom Gregers i Ibsens *Vildanden* alltid ”denne brydsomme retskaffenhedsfeberen” i kroppen och förstår sig icke på kompromissen. När socialismen börjar övergå till att förverkliga det program, som skymtat i fjärran tedde sig så stolt och omstörtande, i segt, ihärdigt, ”reformistiskt” arbete, då händer det lätt, att ungdomen sviker dess sak och övergår till andra ”radikalare” former av radikalism, svarta eller röda. I Italien uppsög fascismen efter fabriksockupationen en stor del av denna ungdomliga radikalism, som i andra länder har fördelat sig på svart och rött. Den säregna utvecklingen i Italien har många orsaker; bl. a. den, att Italien ensamt haft en Mussolini.

Men därtill kommer en viktig företeelse, som även återspeglas i de övriga länderna efter kriget men i Italien fick sin första typiska skärpning. *Stora delar av den fordome välsituerade medelklassen hade utarmats, proletariserats*. Valutfallet hade på många håll kommit de små besparingarna att smälta ihop till intet; prisstegringen och övriga krisföreteelser hade verkat i samma riktning. Arbetslöshet rådde icke blott i industrien utan även i de intellektuella yrkena. Samtidigt med denna utarmning av den gamla medelklassen hade en klass av nyrika uppkomlingar, krigsspekulanter, jobbare i värdefluktuationer sett dagen. ”Medelklassen”, säger Kaminski träffande, ”såg sig proletariserad utan att tillhöra proletariatet, en process, som den förstod så mycket mindre som uppkomsten av ett helt skikt av nya förmögna tycktes vittna emot lagbundenheten i denna företeelse. Man kan icke gärna begära av en drunknande, att han skall bekymra sig om orsakerna till en översvämning; han ser sig blott om efter ett livbälte, som kan rädda honom undan döden. Småborgarna ville ha tillbaka sin forna sociala ställning och sin ekonomiska trygghet, och de följde envar, som tycktes kunna förhjälpa dem därtill. Deras otillfredsställdhet, deras upprördhet kulminerade i hat mot spekulanterna, mot dem, som ännu i går varit deras närmsta grannar och som de i dag sågo sitta i glans och rikedom.

Det är endast naturligt, att detta hat bestämde hela deras politiska inställning. Deras ideologi var ännu i går antirevolutionär; nu blev den faktiskt revolutionär eller för att uttrycka sig mera exakt: *rebellisk*.”

Det var emellertid icke blott mot spekulanterna utan även och framför allt mot de socialistiska arbetarna, som denna proletariserade medelklass med sin förbittring vände sig. I detta fall var förloppet i Italien ganska likartat det, som man senare i Tyskland kunnat iakttaga vid nationalsocialismens uppkomst och kraftiga utveckling. Den hämmade självkänslan revolterade icke med den internationella proletära ideologi, vari industriproletariatet sökt kompensation för sin sociala och nationella rättslöshet utan i stället med en *nationalistisk* ideologi. Vad idén om klassen blev för proletariatet, blev idén om *nationen* för den proletariserade medelklassen¹.

Så rustade sig reaktionen på alla håll och kanter, medan arbetarrörelsen hade försvagat sin inre front. I det röda Turin bevittnade man kort efter fabriksockupationen de borgerliga partiernas seger vid de kommunala valen. Man bevittnade något ännu besynnerligare. Studenterna vid universitetet och den tekniska högskolan drogo i triumftåg genom staden, med jubel hälsande denna valseger. Studenterna, som för tio år sedan varit banerförare i socialismens kamp, upphävde ett triumfskri över de första tecknen till reaktionens seger. Företagarna revo sönder de gamla arbetsavtalen och hånade öppet i ord och handling den ”industriella demokrati”, som utlovats arbetarna vid överenskommelsen med Giolitti i Rom. Från en försiktig defensiv började borgarklassen att övergå till en kraftig offensiv.

Historien om hur fascismen erövrade Italien är i själva verket historien om hur en rörelse, vars ursprung och syften voro oklara t. o. m. för dess egna anhängare, lyckades uppsuga all den opposition mot den härskande staten, som anhopats i efterkrigsårens elektriskt laddade luft, samla den till en enhetlig front, övervinna det splittrade och försvagade motståndet och gripa maktens tyglar. Till denna historia vända vi oss nu.

Kap. 6. Fascismen mobiliserar sina hjälptrupper

Den 23 mars 1919 samlades i ett gammalt palats i Milano en handfull män av så olikartade åldrar, samhällsklasser, föregående politiska åskådningar som överhuvud låter sig tänka. Av den till 145 uppgående samlingen voro de flesta okända män; alla dock deltagare i kriget. Man såg futuristernas ledare F. T. Marinetti och representanter för futuristiska sammanlutningar landet runt; ett antal syndikalister av mycket revolutionär läggning såsom Michele Bianchi, senare berömd i fascismens historia; en armégeneral, några republikaner, några anarkister voro med. Och framför allt såg man där Mussolini, som kallat mötet samman.

Denna 23 mars 1919 räknas som fascismens födelsedag. Ty det var den brokiga samling, som då sammanträdde i Milano, vilken uppsatte den första *fascio di combattimento* (”kampförbund”), som brukar betraktas som, fascismens urcell. Mot vilka avsåg detta förbund att föra kamp? Mussolini förklarade uttryckligen: ”Fasta doktriner äro blott bojor. Vi ha varken republikanska eller monarkiska doktriner, varken katolska eller antikatolska, varken socialistiska eller antisocialistiska. Vi äro problemister, realister, realisatorer”. Det var således intet parti och ingen doktrin man från början ville bekämpa, eller om man hellre så vill: det var *alla*. Man förklarade sig vilja bekämpa den anda av slapphet, missmod, passivitet, som efter freden gripit omkring sig. Italien hade vunnit kriget, nu skulle krigets vinster utnyttjas — detta var kontentan av det ganska revolutionära och mycket självmedvetna tal, som Mussolini höll på öppet torg denna kväll, den 23 mars.

¹ Jmfr min Social Psykologi s. 133 ff.

”Vi måste acceptera arbetarklassens sak”, yttrade han. ”Vi ställa oss på den nationella syndikalismens grund och motsätta oss statens inblandning i det produktiva livet. Jag har det intrycket, att den nuvarande regimen i Italien banar väg för sin efterträdare. Under kriget hade vi alla en känsla av oförmågan hos dem, som regerade oss, och vi veta, att vi segrade endast tack vare det italienska folket men icke genom regeringens intelligens eller duglighet. Om möjligheterna för en ny regimen förefinnas, få vi icke vara försagda. Därför skola vi uppsätta våra *fasci*, kårer i stånd till skapande handlingar och villiga att gå ut på gator och torg och ropa högt: det är vi, det är vi, som ha rätten att efterträda denna regimen, ty det var vi, som drevo landet ut i krig och ledde det till seger ... De instundande valen komma att resultera i en nationalförsamling, som måste avgöra formen för Italiens regering. Den kommer att fråga sig: republik eller monarki? Och vi, som alltid haft republikanska tendenser, skola då träda fram och säga: *republik!*”

Det är som man ser icke lätt att få något grepp om den på så sätt startade rörelsen, om man utgår från fasta principer, från ett fastslaget program, bestämda riktlinjer för Italiens omändning. Man förstår heller icke den fascistiska rörelsen, om man utgår från sådana synpunkter. Fascismen har levat och kommit till makten just genom den smidighet och rörlighet, som gjort det möjligt för den att värva hjälptrupper ur de mest skilda läger och anpassa sig efter ögonblicket. Den är, såsom fascisterna själva bruka uttrycka det, ”*dynamisk*” icke ”*statisk*”. Liksom den futuristiska konst, vari den sett sitt adekvata estetiska uttryckssätt, löser upp verklighetens fasta konturer i ett böljande linjespel, i en rörelse för rörelsens egen skull, är fascismen ”politisk aktivitet för aktivitetens egen skull”. Den skyr icke de tväraste omkastningar, den har ofta på en och samma gång icke en utan två eller flera meningar om en och samma fråga, den avskyr principer och doktriner, den har inga en gång för alla tillrättalagda mål och den är föga granntyckt i fråga om medlen. Men alltid uttrycker den sina skiftande åsikter med den största kategoriska skärpa; det hör till den retoriska stilen i dess agitation. Den är för att säga det kort *irrationalismen överförd på modern politik*.

”Fascismen”, skriver dess officiella filosof Giovanni Gentile, ”är en krigsförklaring mot intellektualismen. Den fascistiska andan är vilja, icke intellekt; jag hoppas, att man icke missförstår mig. De fascistiska intellektuella äro — icke intellektuella. Fascismen är och bör vara en fiende utan pardon, icke till intelligensen utan till intellektualismen, som är en sjukdom hos intelligensen ... ty intelligens är också vilja. I varje fall känner fascismen det så; den föraktar den rent intellektuella kulturen och längtar efter en kultur, där människoanden är väpnad för ständigt nya segrar och strider. Detta må man kalla, ja detta är vårt barbari, ett de intellektuellas barbari. Front mot vetenskapen och framför allt mot filosofien; men väl att märka — mot den vetenskap, den filosofi, som bedrives av dekadenter utan ryggmärg, av dem, som alltid stå vid fönstret och kritisera som om livet vore en affär, som icke anginge dem.”

Utan tvivel är detta mycket *tidsenligt*. Det är ett uttryck för den mentalitet, som av bestämda historiska orsaker, vilka här icke kunna redas ut, kännetecknar stora skaror av efterkrigstidens ungdom, ofta den intelligentaste, vaknaste, den mest vitala. Läser man de fascistiska urkunderna med all deras lyriska retorik, erinras man jämt och samt om de ”rymdfararskri”, som med jämna mellanrum uppges av vår tids radikala ungdom. De äro samma andas barn: samma viljestyrka, spänstighet och vakenhet, men också samma oklarhet, samma suveräna förakt för logisk konsekvens, samma dyrkan av kampen för dess egen skull, samma vördnad för den brutala styrkan, samma lyriska dimbildningar. Fascismen skulle icke ha kunnat bli en rörelse av världshistoriska mått, som visat sig mäktig att draga till sig tidens ungdom ur alla läger, om den icke varit ett uttryck för ett väsentligt drag i denna ungdoms mentalitet.¹

¹ För studiet av fascismens mentalitet och dess samband med den allmänna mentaliteten bland efterkrigsungdomen må hänvisas till min uppsats ”Fascismen” i ”De politiska åskådningarna” (Serien Natur och Kultur nr 111).

En rörelse måste dock ha ett program, om än aldrig så provisoriskt, och Mussolini utformade verkligen under sommaren 1919 ett sådant för sina *fasci di combattimento*, som nu började upprättas över allt i landet. Detta program var mycket radikalt och tydligt färgat av fascismens syndikalistiska inslag, som tills vidare är det dominerande. Det krävde republik, enkammar-system, jordens och produktionsmedlens konfiskering av arbetarna, privatbankers och aktiebolags upplösning, kraftig beskattning av arvsrätten, avrustning genom internationella överenskommelser, folkomröstning i alla för landet vitala frågor. Såsom Tingsten med rätta anmärkt nästan på varje punkt raka motsatsen till det program, som fascismen sedermera genomfört.¹

Popolo d'Italia blev nu rörelsens huvudorgan. Underrubriken ”socialistiskt dagblad”, som det burit ända tills nu, ändrades samtidigt till ”dagblad för stridsmän och producenter”. En punkt i programmet — och denna blev efter hand den viktigaste — lydde nämligen: krig mot socialismen. ”Jag förnekar gagnet och nyttan av varje samarbete med det socialistiska partiet”, skrev Mussolini. Och i hans förbittrade kamp mot socialismen är det icke svårt att se spåren av det sår, som hans uteslutning ur partiet vid kongressen i Bologna hösten 1914 vållat. Otvivelaktigt är det denna upplevelse, som satt de djupaste ärrn i hans själ. Han hade vid detta tillfälle lovat att åter låta höra av sig. Och han höll ord med renegatens hela förbittring. — Det är att märka, att hans kamp främst riktade sig mot de båda konsekventa flyglarna av partiet: reformismen och kommunismen. Särskilt till den förra, till Turati och hans anhängare, närde han ett dödligt hat. Och det var ett av den italienska reformismens många missgrepp, att den från början underskattade sin motståndares energi, slagkraft och taktiska smidighet och vaknade upp ur sina illusioner först då det redan var för sent.

Utlopp för sin kamplust fingo de fascistiska stridsförbanden under de närmast följande åren i ett ständigt fortgående och ständigt stegradt guerillakrig mot arbetarrörelsen, ett krig som i betraktande av de oklara paroller och oklara fälttecken, under vilket det fördes, närmast verkar som en kamp för kampens egen skull eller kanske rättare en skolning och härdning av kampviljan. Ett av de första objekten för denna kamp blev Mussolinis gamla tidning *Avanti*. Den 15 april överföll en skara fascister ett kommunistiskt demonstrationståg, som protesterade mot myndigheternas förbud mot en fest för ryska revolutionen. Fram på kvällen begåvo sig ett antal av dessa fascister till *Avantis* redaktion, avlossade revolverskott, varvid flera av de innevarande sårades, brände och sönderslogo inventarierna. Denna aktion var signalen till liknande händelser runt om i landet. Under sommaren 1919 förekommo flera sammanstötningar med dödade och sårade. Den 13 november avlossade några fascister i Lodi skott mot ett valmöte på stadens teater; tre döda och åtta sårade buros från valplatsen. Fyra dagar senare kastade en fascist i Milano en bomb mot ett arbetartåg, som firade socialisternas valseger. Vid dessa och liknande händelser utmärkte sig särskilt i fascisternas led de s. k. *arditi* (”de glödheta”), unga desperados, mest arbetslösa intellektuella, som förvildats i kriget. Det var dessa samma *arditi*, som försågo d’Annunzio med soldater vid hans beryktade ockupation av Fiume.

Det ligger nära till hands att fråga sig, hur alla dessa händelser, som under nästföljande år antogo större proportioner, kunde tolereras av myndigheterna. Otvivelaktigt är det ett starkt vittnesbörd om statsauktoritetens upplösning. Man måste dock taga med i betraktande, att även de rödas excesser i det stora hela av polis och militär åsågos med korslagda armar. I

¹ Om folkomröstning uttalade sig Mussolini senare i sitt berömda anförande om Machiavelli i Bologna 1924 på följande sätt: ”Folket i sin helhet kan på sin höjd delegera suveränitet men det kan säkert icke *utöva* suveränitet. Representationssystemen höra mera till politikens maskineri än till dess etik. Till och med i länder, där detta system använts i sekler, komma högtidliga ögonblick, då man icke mer vädjar till folket ... Det enda, som folket gör vid saken, är att enstavigt godkänna och lyda. Kan ni föreställa er ett krig proklamerat genom folkomröstning? En folkomröstning fungerar utmärkt, då det gäller en brunn i en by, men då folkets högsta intressen stå på spel, akta sig även de mest demokratiska regeringar att överlämna bedömandet åt folket själv.”

början, då fascisternas aktioner voro så oklara, att myndigheterna knappast förstodo, vad de gingo ut på, ingrep man i alla fall snarast hårdare mot dessa än mot de röda. I november 1919 blev Mussolini åter häktad under några dagar. *Popolo* kom ut med jätterubriker: ”Benito Mussolini, skyldig till att ha försvarat Italien vid Caporetto, kastad i fängelse.” Myten om Mussolini höll, som man finner, redan på att bildas. Han celebrerades redan av sina egna som Italiens räddare. Samtidigt var Lenin-myten stadd i förbleknande. Under ett senare skede vände sig polisens och militärens inställning; nu var det snarast mot fascisterna, som den intog en ”välsvillig neutralitet”. De rödas direkta provokationer mot myndigheterna hade otvivelaktigt en ganska dryg andel i skulden härtill. Slutligen gick det så långt, att fascisterna uppträdde som en stat i staten, en slags inofficiell polis, som kunde tillåta sig nästan vad som helst.

Kränkta av arbetarna, stödd på liberalismens svaga skuldror, stod under dessa år demokratien i Italien som kringkuren kung i det politiska kägelspelet och fascisterna vågade öppet trotsa och håna den i ord och handling. Den socialistiska arbetarrörelsen fick dyrt böta för att den svek demokratiens sak. När arbetarna slutligen vädjade till staten för den allmänna ordningens upprätthållande, fanns denna stat knappast mer än på papperet.

Någon större framgång hade den fascistiska rörelsen under sitt första år dock knappast. Vid valen i november 1919, då de förenade sig till ett block, lyckades de icke att samla mer än 4 000 röster, företrädesvis i Milano. ”Ända till sommaren 1920”, säger Kaminski, ”förblevo fascisterna ett litet band av äventyrare, litterater och narrar, som visserligen i sin tidning uppställde alla möjliga krav men i själva verket icke togos på fullt allvar.” Omdömet torde vara riktigt. Även stridförbandens andra kongress i Milano i maj 1920 utmärktes av samma vaga lyriska och retoriska utgjutelser som den föregående. Först på hösten 1920, månaderna efter fabriksokupationen, inträffade det avgörande omslaget. Det var nu reaktionen som en bred älv, som mottager sina vattenmassor från många tillflöden, störtade in i den fascistiska rörelsen.

* *
* *

Den första avgörande vändpunkten till fascismens favör utgöra de blodiga händelserna i *Bologna söndagen den 21 november 1920*. Då de äro av en viss vikt, vilja vi här dröja något utförligare vid dem. Vår skildring är väsentligen baserad på Gaetano Salvemini i detta fall särdeles väldokumenterade framställning.

De kommunala valen i Bologna den 31 oktober hade givit socialisterna en överväldigande majoritet. Den 4 november attackerade en grupp fascister arbetskammaren. Dennes kommunistiske sekreterare Bucco tillkallade polisen, som därvid lade beslag på ett förråd av bomber och ammunition, som Bucco synes ha samlat i provokatoriskt syfte. För att reparera sin skadade prestige hade socialisterna beslutat celebrera det nya municipalrådets första sammankomst med en högtidlig demonstration, som skulle äga rum söndagen den 21. Starka krafter voro i rörelse för att förhindra, att den röda fanan vid detta tillfälle hissades på rådhuset. Den 18 träffade polisen en överenskommelse mellan socialister och fascister. Socialisterna förklarade sig vilja avstå från demonstrationen och nöja sig med en parad framför rådhuset; blott medan den socialistiske borgmästaren talade från balkongen, skulle den röda fanan komma till synes. Socialisterna förbundo sig att i övrigt inhibera allt, som kunde verka provokation.

Icke dess mindre rådde i staden de närmaste dagarna en dov jäsning. Både fascister och socialister drogo till sig förstärkningar från den kringliggande bygden. Luften var laddad som före ett åskväder.

Lördag eftermiddag utfärdade den fascistiska ledningen en proklamation, vari man förklarade sig ha fått kännedom om att socialisterna trots förbud och löften ämnade hissa den röda fanan och uppmanade ”kvinnorna och alla dem, som älska fred att stanna inomhus följande dag och från sina fönster hänga ut den italienska flaggan”. ”I morgon”, slutar uppropet, ”skall det på gatorna blott finnas fascister och anti-fascister. Det skall vara tecknet, det stora tecknet i namn av Italien.”

Kl. 2 på söndagen varseblev man plötsligt en röd jätteduk, som vajade från ett av de båda stora lutande medeltidstorn, som ge Bolognas stadssilhuett dess typiska prägel. Det var socialisternas krigsförklaring, som dock omedelbart avlägsnades av polisen. Vid tretiden voro väldiga folkskaror i rörelse utanför rådhuset, medan municipalrådet valde den nye borgmästaren. Poliskedjor och militär hade spärrat alla gator för att hindra fascisterna att tränga fram och sprida förvirring i folkhoparna.

En halvtimme senare lyckas en skara på 500 fascister med en våldsamt chock spränga en poliskedja, rycker in på torget framför rådhuset och söker att genombryta den andra spärrkedjan, just som den nye borgmästaren visar sig i rådhus fönstret under en röd fana. Fascisterna avlossa revolverskott och en våg av panik sveper genom mängden. Karabinjärerna besvara beskjutningen från rådhuset. Uppjagade folkhopar störtade sig in i de inre gårdarna för att söka skydd. Bland de uppskrämda massorna kastas nu en bomb uppifrån rådhuset. En kommunist vid namn Martelli hade gjort bruk av det där anhopade vapenförrådet, i det han i ögonblickets nervositet tagit den anstormande, skyddssökande massan för fascister. Tio lågo döda, sextio voro sårade. Bland det församlade municipalrådet rådde den vildaste förvirring. Några sökte rädda sig genom flykt, andra kastade sig till golvet för att undgå kulor genom fönstren. Plötsligt störtade två män fram mot de bänkar, som voro upptagna av den anti-socialistiska minoriteten. Två skott föllo och två av municipalrådets medlemmar dödades, däribland en officer vid namn Giordani, som åtnjöt det största anseende i staden och hade skördat stora utmärkelser under kriget.

Ehuru det är otvivelaktigt, att skottlossningen började från fascisternas sida, vände sig efter denna händelse en våldsamt storm av indignation mot socialisterna. Fascisterna begagnade sig allt flitigare av den i Bologna använda provokationsmetoden för att frambesvärja reaktionen. Under december 1920 och ända fram till sommaren 1921 fortsatte blodiga strider. Knappt en vecka förgick utan dödade och sårade i stad och på landsbygd. Arbetarrörelsen var splittrad och modlös, fascisternas mod och självkänsla växte med de segrar, som myndigheternas slapphet gjorde lättköpta och med deras växande antal. Ministären Giolitti gjorde sig vid denna tid skyldig till en ödesdiger felbedömning av läget. Desorienterad i den allmänna förvirringen synes Giolitti ha utgått från att fascismen, som han i princip ogillade, likväl vore ett hälsosamt motgift mot kommunismen och tillämpade mot den samma låt-gå-politik, som han med framgång prövat mot fredliga arbetare vid ockupationens hopplösa tilltag. Stillastående åsåg man därför, hur officerare tillhörande de fascistiska förbanden, försågo dem med arméns egna vapen och hur de i sina strider leddes av italienska statens officerare. Väpnade, kommenderade och utbildade av professionella militärer, i de flesta fall säkra om att gå ostraffade, blevo fascisterna allt djärvare. Deras kamp inträdde nu i ett nytt skede. Om de hittills bekämpat endast den politiska socialismen, vände de sig nu mot den ekonomiska. Fackföreningslokaler stormades och förstördes, fackliga möten skingrades eller förbjödos. Det var den ”auktoriserade laglöshetens” välde i Italien.

Officerare, studenter, gymnasister, oorganiserade arbetare eller arbetslösa, som nöden drivit till förtvivlan, slöto sig nu till de fascistiska förbanden. Ty dessa förband hade nu icke blott speciella rättigheter, vapen, respektingivande uniformer, ofta nog fria järnvägsresor o. s. v. De erbjödo icke blott alla dem, vars lust att göra sig gällande och fylla en plats i livet icke kunde få utlopp i skapande och produktivt arbete, ett surrogat för ett sådant (och ett surrogat, som

draperade sig i mycket höga talesätt) — man hade nu även *pengar* att avlöna sina agitatorer och förkämpar med. Vi äro nu inne i det skede av rörelsens historia, *då rikliga subsidier från de storindustriella tillföras den*. Utan pengar kan man icke föra krig. Och medan arbetarrörelsen med de låga lönerna och de ständiga strejkerna, med arbetslöshet och ekonomiska kriser, ja även i ett förödande inbördeskrig tömde sina kassor, fylldes fascisternas från industrikapitalet i Turin, Milano, Bologna och Rom. Storföretagarna, vars oppositionslystnad efter fabriksöckupationen ovan skildrats, sågo i fascismen ett verktyg, med vars hjälp de skulle bli herrar över arbetskraften. Och i allians med dem gingo stora grupper av den proletariserade medelklass, åt vilkas ressentiment den fascistiska rörelsen beredde utlopp.

* *
* *

Den revolutionäre syndikalisten Mussolini, som alltid predikat ”jord åt lantarbetarna, produktionsmedel åt industriarbetarna”, som upphävt jubelrop vid den första fabriksöckupationen och nyss framställt ”de tjugotvå dagarnas välde” såsom en stor seger, därtill vunnit av fascisterna — denne Mussolini i allians med kapitalister och företagare är i sanning en besynnerlig företeelse. Alla formler strejka, när man försöker att infånga hans ställning i italiensk politik under året 1921. Och alla formler strejka, när man försöker karakterisera den besynnerliga blandning av kapitalism och socialism, syndikalism, anarkism, nationalism och futurism, som präglar den fascistiska agitationen under denna tid. Det skulle vara för litet sagt, att den talar med två tungor. ”Vi spela på lyrans alla strängar, på våldets likaväl som på religionens, på konstens lika väl som på politikens”, yttrade Mussolini själv år 1922. Skall man tala om någon bestämd filosofi i detta, så kunna fascisterna betecknas som lärjungar av Heraklit, enligt vilken ”allt flyter”. Vid fascisternas kongress i Cremona den 5 september yttrade Mussolini helt öppenhjärtigt: ”Vi fascister äro den italienska politikens zigenarfölje; vi ha inga fastställda principer, och detta emedan vi icke äro någon kyrka; vi äro en rörelse. Vi äro icke ett parti, vi äro en väldig kår av fria män.” Denna ståndpunkt betecknades som ”pragmatisk och antidemagogisk” (!).

I alla händelser gjorde den det möjligt att lämpa agitationen efter alla situationer och alla folkgrupper, som slöto sig till rörelsen. Det är under denna tid faktiskt omöjligt att ange, vare sig de positiva mål, för vilka fascismen kämpar, eller de negativa krafter, mot vilka den vänder sin agitation. Anarkisten Luigi Fabbri skriver om den fascistiska agitationen under våren 1921:

”Där, såsom i Reggio-Emilia och Modena, de reformistiska organisationerna dominerade, angreps dessa; i Bologna och Ferrara riktades angreppet mot både maximalister och reformister; i Treviso mot republikanerna; i provinsen Bergamo mot de katolska demokraterna; i Carrara och Valdano mot anarkisterna; i Piacenza, Sestri och Parma angreps de syndikalistiska organisationerna, även de, som deltagit i kriget och gynnat d’Annunzio; i Turin de kommunistiska organisationerna; på somliga platser såsom t. ex. i Padua skonade man icke ens de fullständigt opolitiska kooperativa föreningarna, som leddes av konservativa. Förstörelselusten gjorde ingen skillnad mellan de olika institutionerna: det var nog, att de leddes av arbetare, vare sig nu de voro fackföreningar eller politiska sammanslutningar, bibliotek eller redaktioner, affärer eller företag, kaféer, restauranger eller privatbostäder. De föregivna motiven variera från fall till fall. I Bologna eller trakten av Reggio uppgåvo fascisterna, att de måste krossa socialisterna, dessa ‘fega uslingar, som icke vågade göra en revolution’; i Carrara och Valdano sade de, att tiden nu vore mogen att göra ett slut på anarkisterna, som hotade med en revolution; i Turin och Florens deklamerade de långa tirader mot den kommunistiska myten; i Rom och Milano vände de sig med samma förbittring mot reformisterna och mot Nitti. Och på så sätt fortsatte de i alla distrikt och skonade blott minoritetsgrupperna, som icke representerade några konkreta intressen, som de kunde ödelägga.”

Teckningen är gjord av en motståndare till fascismen, men om man samtidigt studerar dess egna publikationer från denna tid, får man onekligen intrycket, att den är träffande. Och i

själva verket var det en nödvändighet för en rörelse, som skulle införa i sina led så många olika element, att föra ett språk, som närmast liknar Babels förbistring.

I den brokiga armé av svartskjortor, som nu börjar dyka upp över allt i landet urskilja vi bland vimlet av "revolutionärer", äventyrare, futurister, brushuvuden av skilda slag, nu också tre betydande skikt i samhället:

1) *Patrioter*, hos vilka de gamla nationalistiska traditionerna genom Italiens verkliga eller förmenta tillbakasettande genom Versailles freden levat upp med förnyad styrka. För denna grupp spela fascisterna på den nationalistiska strängen. *Vittorio Veneto* är deras stora slagord.

2) Utarmade *medelklassskikt*, fyllda av förbittring över ett samhälle, där de mistat sin forna ställning. Till dessa slöto sig i växande skaror de större eller medelstora *bönderna*, som uppskrämts av jordexproprieringen och lantarbetarstrejkerna. Vidare de *intellektuella*, som lockades av fascismens patos, spänning och äventyrlighet. "Estetiska revolutionärer" skulle man kanske kunna kalla detta studentkompani i medelklassens regemente.

3) De *industriella*, särskilt storföretagarna, vars ressentiment mot staten efter fabrisockupationen ovan skildrats. De sågo i den fascistiska rörelsen ett vapen i kampen mot socialismen. Många bland dem torde från början icke ha haft särskilda sympatier för fascismen men tänkt sig, att det ena skadedjuret skulle utrota eller försvaga det andra. Efter hand ha de räknat med möjligheten att länka in rörelsen i sina intressebanor.

Den stora betydelsen av denna fåtaliga, men mäktiga grupp, ligger däri, att den *försåg fascismen med kapital till dess krigföring*. Ur dess kassor avlönades de legosoldater, som mot en ersättning av tjugo lire per dag foro omkring i landet på lastbilar och ombesörjde ordets och handlingens agitation. För det mesta var det "den industriella reservarmén", som tillhandahöll manskapet.

Dessa tre huvudkolonner flankerades av lättare trupper av de mest skilda slag. Trummorna rördes, och med flygande fanor och klingande spel sattes den skickligt ledda, taktiskt smidiga och välberäknade, med överlägsen psykologisk blick organiserade offensiv i gång, som skulle erövra Italien.

* *
*

Mitt i förvirringen kan man dock nu urskilja, hur den fascistiska kameleonten börjar skifta färg. Att denna färgskiftning, som förvandlade en från början anarkosyndikalistisk rörelse med inslag av nationalism till en stödaktion för kapitalet, kunde ske utan att kameleonten är måhända det egendomligaste i hela det besynnerliga skådespelet. Färgskiftningen består däri, att vissa ledmotiv i den fascistiska mytologien börja att skjutas i förgrunden, först försiktigt och trevande, sedan allt mera deciderat, medan andra blekna bort och träda tillbaka.

Att här i detalj utreda denna förvirrade process, skulle föra oss för långt. Vi få nöja oss med en schematisk skiss.

1) Fascismen har som vi veta sin upprinnelse i krigsentusiasmen, och *krigets lov* är alltjämt grundtonen i dess förvirrade kör. Det är blott kampens föremål, som växla. "Kampen", yttrade Mussolini i sitt förut berörda tal i Triest 1920, "kampen är alla tings ursprung, ty livet är fyllt av motsättningar; det finns kärlek och hat, vitt och svart, natt och dag, gott och ont, och förrän dessa motsättningar utjämnats, kommer striden alltid att som ett högsta obevekligt öde styra människolivet. Och väl att så är. Ännu är kampen möjlig i öppet krig, i det ekonomiska livet, i tankens värld; men den dag, då det icke längre kommer att finnas någon kamp, blir en sorgens dag, alla tings slut, döden. För närvarande behöva vi icke frukta den dagen. Ty historien ter sig alltid som ett föränderligt panorama. Om man tror sig återvända till fred, stillhet och lugn,

blir man vederlagd av de starka impulserna i denna dynamiska tid." I denna tonart är all den fascistiska agitationen stämd. Man igenkänner utan svårighet motiven från Nietzsche och Sorel.

2) Men i stället för kampen för bröd och frihet, kampen för jord och produktionsmedel, kampen för arbetarklassens lyftning och befrielse, träder alltmer kampen för *nationens storhet* i förgrunden. Fascismen har helt och fullt accepterat Sorels lära om myterna, men det är icke längre myten om "generalstrejken" utan myten om *nationen*, som står i centrum. Kort före marschen till Rom (1922) fällde Mussolini de bekanta orden: "Vi ha skapat oss en myt. Myten är en tro, en lidelse. Det är icke nödvändigt, att den är en sanning. Den är verklighet, emedan den är sporre, förhoppning, tro, mod. Vår myt är nationen, vår tro är nationens storhet." Alla internationella ideal och strävanden angripas av fascismen med blodigt hån. "Internationalismen", skriver Mussolini 1921, "är ett ideal, som gjort skeppsbrott. Den kristna och socialistiska broderstanken är blott en mask för det eviga och oföränderliga *homo homini lupus* (den ena människan är en varg för den andra) ... Internationalismen är en lyxvara, som går an för konstens aristokrater, för banker, truster och snobbig idiotism — kort sagt för kapitalismens och socialismens småborgare; men i grund och botten är internationalismen en absurd fabel. Den stora massan av folket kan aldrig komma utanför nationens och rasens obevekliga faktum; och det är tur för dem, att de icke kunna det. 'Res hem till ert eget land' — det är den formel, vari arbetarrörelsens internationalism kan sammanfattas. Den socialistiska läran om arbetarklassens internationalism har dunstat bort i luften eller står blott på inskriptionerna."

I enlighet med sin skarpt accentuerade nationalism, försummar fascismen aldrig något tillfälle att skjuta Italiens förödmjukelser efter kriget i förgrunden för att frambesvärja en känsla av nationell harm. "Den största förödmjukelse", säger Mussolinis medarbetare Ardengo Soffici (1921) "sedan den tid, då vi mitt ibland oss fingo vara vittne till tyskarnas övermod, som nu fått ett lyckligt slut, är att se Europa av i dag utlämnat åt den anglosachsiska rasens nåd. Att se oss, alla tiders forna herrar, Italien och Frankrike (särskilt Italien), de eviga utsändarna av kult urens solljus, skaparna av tankarna, grundarna av sederna — ja, av allt, som är stort och ärorikt i världen — sitta som små skolgossar vid den store Herr Ingentings fötter, han som representerar ännu knappast kultiverade vildar. Nej, för min nationella stolthet är detta värre än den groda, som Chamfort måste sluka varje morgon." Att Italien måste bli en stark militärmakt är från och med nu en stående punkt i fascismens agitation. Man skyr icke ens att i denna agitation framslunga ordet "imperialism", ett ord, som fascismen, "den enda rörelse i världen, som avskyr hyckleri och lögn", anser som ett adekvat uttryck för den politik, som en stormakt av Italiens rang *måste* föra. "Kulturen är imperialistisk", förklarar Mussolini öppet. "Frågan är blott, *vilken* imperialism, som skall spela första fiolen: den amerikanska, den ryska, den franska eller den italienska."

3) Fascismen hade vid sitt första framträdande, som vi erinra oss, visat en mycket demokratisk uppsyn. Diktaturtanken och "elitteorien", som senare spelar en stor roll i fascismen, börjas nu i stället att skymta. Demokratien avhånas för sin ljumma kompromissfilosofis skull. Den ger intet rum för stora andar och starka viljor. Den är en regim för den täta småskogen, där intet träd kan skjuta rakt och resligt i höjden. "Tydligen", säger en fascistisk författare, "är geniet en överflödigt lyxvara i den demokratiska regimen. Demokratiens nivellerande tendens, det tillstånd av maskerat slaveri, vari en demokratisk stat befinner sig, måste försvinna." Det är ett tema med många variationer. I kampen mot demokratien hämtar fascismen sina vapen från Nietzsche, från Sorel, men också från de gamla anarkisterna såsom Krapotkin. Fascismen proklamerar jämt och samt sin individualism, sin dyrkan av geniet, av ungdomen, styrkan, våren. Och i demokratien ser den en fiende till allt detta. "Bort med gråskäggsvaldet" är ett fältrop i svartskjortornas led. Fram med ungdomen!

4) Svårast var det otvivelaktigt för fascismen att anpassa sina revolutionära traditioner efter de nya krav, som understödet från storkapitalet ställde på dess verksamhet. Fascisten Umberto Banchelli (utesluten ur partiet 1922) har i sina minnen, varav Schneider meddelat några brottstycken, berättat om de inre stridigheter, som denna ackommodation vållade i det fascistiska lägret. Även här visade sig emellertid Mussolinis oerhörda taktiska smidighet. Utan att helt förneka sitt socialistiska föregående, börjar fascismen nu först att bekämpa klassbegreppet och i dess ställe sätta upp ett samhälle, där varje medlem är ”en soldat i den produktiva armén”. För de industriella torde fascismens ”kamp mot klasskampen” ha varit huvudsak, och de hade säkerligen ingenting emot att kampmentaliteten på denna punkt leddes ut i nationalistiska kanaler. Mussolini gick emellertid ett steg vidare och började framställa kapitalismen som en reell nödvändighet under en överskådlig framtid. Han vände sig i skarpa ord mot de ”improduktiva parasiterna” i samhället men avsåg därmed icke storföretagarna, som han tvärtom prisade som det produktiva livets generaler. ”Jag ämnar icke försvara kapitalismen eller kapitalisterna”, skrev han 1922. ”De ha liksom allt mänskligt sina brister. Jag säger bara, att deras möjligheter att göra nytta ännu icke äro uttömda. ... Kapitalismen har burit krigets hemska börda och har i dag ännu kraft att axla fredens börda ... Den är inte rätt och slätt en anhopning av rikedom, den är en bearbetning, ett urval, ett samordnande av värden, som äro århundradens verk. Från Rysslands kalla himmel stråla de bleka stjärnorna från kommunismen — en teori, som alltid träder fram i tider av stor nöd — och ändå ropar man där på hjälp från Vanderbilt och ‘Stinnes och omsätter i praktiken principer, som äro kända under namnet kapitalism ... Kapitalismen, som sprider sig över Europa, skall täcka hela världen. Proletariatets skuldror äro ännu icke starka nog att bära den fruktansvärda bördan att civilisera de andra världsdelen. Proletariatet måste följa i kapitalisternas kölvatten och på ett givet ögonblick göra överenskommelser med dem, dela bytet och sopa åt sidan alla de parasiter både till höger och vänster, som leva på produktionens överskott.”

5) I frågor sådana som om inställningen till kyrkan och religionen eller till statens former intog fascismen allt efter omständigheterna en mycket skiftande hållning. Redan vid fascisternas andra kongress i maj 1920 hade Mussolini genomdrivit proklamationen: ”Fascismen är i sin inställning till de härskande institutionerna fri från alla fördomar.” Den förbehöll sig alltså handlingsfrihet och begagnade den utan skrupler i sin agitation. På Cremonakongressen beslöts att icke tillspetsa förhållandet vare sig till kyrka eller monarki, ett beslut, som föranledde en häftig opposition från den futuristiska flygeln under Marinetti. Ställningen till frågan monarki-republik vållade fascismen många inre slitningar. Mångfaldiga gånger hade den från det mest auktoritativa håll proklamerat sitt republikanska tänkesätt. Och då Mussolini för första gången hösten 1921 gjorde sin entré i parlamentet, demonstrerade han sin antiroyalism genom att utebli från trontalet. Demonstrationen vållade förbittring bland de borgerliga, som understött fascismen, och det blev nödvändigt att lugna de upprörda sinnena. Mussolini frågade sina opponenter, om det var han eller de, som räddat huset Savoyen vid den tid, då Italien hotades med en kommunistisk revolution. Han klargjorde, att fascismen visserligen ”till sin idé” vore republikansk, men att han vore fullt beredd att åsidosätta, ja helt och hållet glömma detta, om landets väl så fordrade. ”Ingen kan för närvarande bestämt säga, att Italiens sak nödvändigt måste vara knuten, vare sig till monarkien eller till republiken”. Sexton månader senare, strax före marschen mot Rom, bekände sig Mussolini öppet till monarkien. Förhållandet till kyrkan fortfor dock som bekant länge att vara ett crux för fascismen.¹

Med ett sådant brokigt och skiftande program till segel kryssade fascismen åren 1920-22 i de politiska kastvindarna. Men det var ingen planlös kryssning och man hade en säker ledare. Kanske skulle det icke varit lätt för Mussolini att i den ena eller andra frågan vid en given

¹ Om fascismens ställning till kyrkan se min uppsats ”Mussolini och påven” i *Jorden* runt 1931.

tidpunkt klart ange sin mening. Osäkerheten doldes bakom en glänsande retorik. Men målet stod klart i sikte. Redan i februari 1921 hade *Popolos* redaktör skrivit: ”*Vad vi vilja? Jag säger det utan falsk blygsamhet: styra nationen.*”

Kap. 7. Rävspel om makten

Alla de frön till inre motsättningar, som utsåddes i den fascistiska rörelsen, så snart den förvandlades från en liten fraktionsrörelse till en bred folkrörelse, måste med inre nödvändighet utvecklas och framkalla en kritisk situation, den dag fascismen såg sig tvungen att uppträda på den parlamentariska arenan. Så länge fascisterna blott spelade rollen av ”politikens zigenare” kunde man nödtorftigt med lyrisk retorik dölja motsättningarna. Nu skulle man i den konkreta praktiska politiken hålla en bestämd kurs.

Detta ögonblick var inne i april 1921. I känslan av att den sittande kammaren icke erbjöde något underlag för en arbetsduglig parlamentarisk regering, upplöste Giolitti denna i april och utskrev nya val. Han anmodade vid detta tillfälle fascisterna och nationalisterna att samarbeta med de övriga borgerliga partierna till skapande av en borgerlig enhetsfront. Insikten att fascisterna ensamma icke kunde uträtta något i valrörelsen förmådde Mussolini att acceptera förslaget. På detta sätt insattes 35 fascister i den nya kammaren, väsentligen med tillhjälp av de övriga borgerliga partierna. Giolittis beräkning, att socialisterna och katolska folkpartiet i de nya valen skulle avsevärt försvagas, slog emellertid fel. Den ”välvilliga neutralitet”, som regeringen visat mot fascisterna i deras kamp mot socialismen frambesvor en reaktion. Visserligen förlorade socialisterna inalles 18 mandat, men den nya kammaren räknade likväl 122 socialister och 16 kommunister. Katolska folkpartiet gick framåt och kunde sätta in 108 deputerade.

Omedelbart efter valen meddelade Mussolini konseljpresidenten, att han icke kunde räkna på fascismens stöd i den nya kammaren. Det fanns under dessa förhållanden, som även försvårades av de övriga riksdagsfraktionernas hållning, ingen möjlighet att realisera tanken på en borgerlig enhetsfront. Icke heller den socialistiska högerflygeln, som tidigare proklamerat nödvändigheten att samarbeta med liberalerna, ville lämna sin medverkan att stödja Giolitti, som ”hade låtit fascisterna göra valet med revolver och kniv” (valdagen hade i själva verket kostat Italien 40 döda och 70 sårade). Under sådana förhållanden begärde den snart åttioårige premiärministern sitt avsked. Han är därmed ute ur sagan. I hans ställe trädde efter långa fåfänga förhandlingar Bonomi, reformsocialismens högra flygelman. Men den parlamentariska situationen var fortfarande hjälplöst förvirrad. Nyvalen hade icke kommit situationen att klarna.

Vid denna tidpunkt kränger fascismens farkost för alla vindar, och Mussolini gör de besynnerligaste och mest förbryllade manövrar vid rodret för att kunna hålla en kurs. Ett ögonblick se vi honom också nära att uppge hela företaget såsom hopplöst.

Det gällde nu att sammanhålla den parlamentariska gruppen, vars medlemmar inbördes representerade mycket olika ståndpunkter; att sammanhålla rörelsen med den parlamentariska gruppen; att taga ställning till de övriga partierna i kammaren.

Huru Mussolini lade i dagen sina republikanska sympatier vid tiden för sitt inträde i kammaren är redan förut omtalat. I *Popolo* skrev han den 24 maj 1921:

”Jag ämnar icke tillåta, att fascismen förändras och blir oigenkännelig genom att frångå de republikanska grundsatser, som den under min ledning haft. Vår symbol är icke huset Savoyens vapensköld ...”

Orden framkallade en våldsamt protest i det fascistiska lägret, och redan *nästa* dag läsa vi i *Popolo*:

”Fascismen är höjd över motsättningen mellan monarki och republik. Om fascismen vore monarkisk, vore den icke längre fascism. Vore den republikansk, vore den icke heller fascism. Vi ämna varken följa republikanerna eller knäfalla för tronen. När jag i går — i det jag blott förde min egen talan — talade om fascismens republikanska tendenser, ville jag blott röra upp i det stillastående vattnet och störa några grodor ...”

Mussolini och hans kamrater togo i kammaren säte längst till *höger*, den plats i salen, som ledaren ansåg ”ur strategiska synpunkter mest gynnad”. ”Världen själv vrider sig åt höger”, förklarade han i sitt jungfrutal.

Men samtidigt sökte Mussolini under denna samma sommar 1921 få till stånd ett samarbete med — socialisterna. Den i juli sammanträdde två fascistiska och två socialistiska deputerade för att överlägga om villkoren för en ”vapenvila”. Den 3 augusti kom verkligen en s. k. ”försoningsakt” till stånd, vari fascister och socialister förbundo sig ”att genast upphöra med alla hotelser, våldsåtgärder, repressalier, bestraffningar, påtryckningar och hämnadeakter av alla slag”. Kort förut hade Mussolini likaledes sökt förbindelse med det av fascismen förut avhånade och bekämpade katolska folkpartiet. Vid ett tal i kammaren i juli utvecklade han fascismens inställning till katolska kyrkan, som därvid befanns vara förvillande lik det katolska partiets egen. Och *Popolos* redaktör framhöll i en ledare, att de krafter, som i samverkan borde styra Italien, vore ”den socialism, som genom landsorganisationens lojalitet redan visat sin kompetens att styra, det folkparti, som baserat på katolicismen är en reell och stark makt och för det tredje den rörelse, som samlat alla landets bästa krafter, fascismen”. ”Det är denna koalition, som skall leda Italien mot dess högre mål.”

Har verkligen Mussolini drömt om att åter kunna ställa sig i spetsen för det parti, från vilket han 1914 uteslutits? Det parti, som hans friskaror skoningslöst förföljt, och detta ingalunda blott med ord? Eller avsåg han blott genom sådant tungomålstal att skapa ytterligare förvirring i läget? Ingen vet det och ingen kan veta det. Men visst är, att han spelade ett högt spel, som höll på att kosta honom ledarskapet.

Ett möte i Bologna, representerande över 100 000 fascister, vägrade acceptera ”försoningsakten” med socialismen. Förgäves slungade ledaren sin bannstråle. ”Fascismen”, skrev han den 7 augusti, ”är icke längre frihet utan tyranni. Icke längre nationens livvakt utan ett stöd för de privata intressena bland de mest föraktliga och oupplysta grupperna i landet.” ”Kommer icke nationen, liksom den hälsade oss som befriare, när vi bröto tyranniet, att tillbakavisa och förakta oss, om vi skapa ett nytt tyranni?” Förgäves underströk Cesare Rossi, Mussolinis närmaste medarbetare och sekreterare, samma synpunkter:

”Vi fortfara att huvudlöst rusa vidare”, skrev han, ”skymfande röda fanor, lossande skott på gatorna, utan någon systematisk plan, utan disciplin, oförmögna att tänka, oförmögna att förstå, vad klockan är slagen.”

Guerillakriget fortfor oförminskat trots ”försoningsakten” och den 18 augusti avsåg sig Mussolini högtidligen ledarskapet. Han skrev:

”Hur skall någon fred komma till stånd? Kanske tror ni, att ni kan fortsätta, tills ni har utrotat de två miljoner medborgare, som röstade för det socialistiska partiet? Förstår ni inte, att ni därmed i evighet förlänger inbördeskriget? Att ni därmed är rebeller mot hela nationens anda? ... Jag nedlägger befälet och hoppas att bli i stånd att fylla min plats som en vanlig medlem av fascio i Milano.”

Så stod saken i september 1921. Mussolini avbidade verkan av sin åtgärd. Ett möte i Milano förklarade sig icke acceptera hans avsägelse. Mer yttrades icke i saken, och då fascisterna i november sammanträdde till kongress i Rom, tog Mussolini en just i staden utbruten proteststrejk till förevändning att förklara att ”socialisterna brutit försoningsakten, som därmed är annullerad”. Försoningen i augusti hade blott varit en ”tillfällig anordning”. Efter

en högtidlig försoningsscen mellan oppositionens ledare Grandi och Mussolini var konflikten ur världen.

Vid denna kongress konstituerade sig fascismen som ett *politiskt parti* under beteckningen *Partito Nazionale Fascista*. De inre meningsbrytningarna kvarstodo likväl trots den yttre enheten. Partiprogrammet sökte skapa en syntes mellan tre huvudriktningar: Mussolinis egen nya högerkurs, den syndikalistiskt-nationalistiska fraktionen och en mera åt liberalismen lutande grupp. I det stora hela ”förbehöll man sig handlingsfrihet” och tröstade sig med att ”fascismen är icke något museum för dogmer och principer”. I övrigt var det redan under kongressen tydligt, att man icke var sinnad att överge sin beprövade våldstaktik. Då vid själva kongressens öppnande ett rykte spriddes, att en kommunistisk deputerad fallit offer för ett bombattentat, reste sig hela församlingen och avsjöng under stormande entusiasm en fascistisk krigssång. ”Roms gator”, säger Kaminski, ”genljödo under dessa dagar av fascistiska excesser, politiska motståndare överfölls och misshandlades och på olika platser kom det till blodiga sammanstötningar med polis och arbetare.”

Det nybildade partiet räknade enligt ledningens uppgift 150 000 medlemmar varav 83 000 lantarbetare, 24 000 industriarbetare, 11 000 studenter, 7 000 husägare, 7 000 tjänstemän, 6 000 agrarer och 5 000 industriidkare. En heterogen samling med många intresse motsättningar. Det lider knappast något tvivel om att det är just vid denna tid som *diktaturen* alltmer deciderat börjar hägra för Mussolini som det enda medlet att framskapa ordning och sammanhållning i de lösa skarorna. Den 22 november skriver han följande i *Popolo*:

”Man kan icke påstå, att vi närma oss ett skede av större frihet, större demokrati med dess olika representationssystem. Det är möjligt att de närmaste årtiondena få bevittna det föga ärofulla slutet på all s. k. demokrati. Från mångas eller allas styrelse, demokratiens yttersta ideal, kommer man sannolikt att återvända till ett fåtals eller en endas styrelse. I det ekonomiska livet har experimentet med mångas styrelse redan gjort bankrutt. Ryssland återgår till diktaturen i fabriken. Politiken måste ofelbart följa det ekonomiska livet. Jag kan icke se, hur den allmänna rösträtten och de proportionella valen skola lyckas; inom kort skola de bli ett gammalmodigt spel. Människorna komma kanske att längta efter en diktator.”

Vid denna tidpunkt, hösten 1921, utrustade sig fascismen allt rikligare med de imperatoriska, gammalromerska emblem och symboler, som den senare bibehållit. Man hälsade varandra på gammalromerskt vis, och den 21 april, enligt sagan dagen för Roms grundläggning, bestämdes som fascismens högtidsdag. Över allt på gator och torg i Italiens städer ljöd den fascistiska hymnen: *giovinezza, giovinezza, primavera di bellezza ...*, som man sedan till leda fått höra i landet. Man tillropade varandra sitt *eia-eia-a-la-la*, som först kommit i bruk under världskriget i d'Annunzios flygarekolonner. De fascistiska trupperna fingo en full militärisk ordning och disciplin, de formerades på romerskt vis och med de gamla legionernas beteckningar till centurior, kohorter och maniplar. Krigareanda och krigaredygd inskräpas på alla sätt i leden. Över dem sväva imperiets kejsarörnar och Kapitoliums silhuett hägrar i fonden.

* *

*

Året 1922 gick in. Guerillakriget i landet fortfor och de fascistiska skarorna växte, medan regeringen visade allt större oförmåga att bemästra den stat i staten, vari den ursprungligen sett ett redskap att dämpa arbetaroroligheterna och som den därför låtit hållas alltför länge. I februari inträffade en ny regeringskris. Bonomi avgick och i hans ställe kom ministären Facta, som väl kunde kallas ”nederlagets organisatör”. Gamle Giolitti hade varit en man med betydande statsmannainsikter, om han också kan lastas för ett alltför slapp tillvägagångssätt mot fascismen. Bonomi var en svagare man än Giolitti och Facta en svagare man än Bonomi. I alla händelser var han icke mannen att besvärja den annalkande stormen.

I juli var Facta redan färdig och inlämnade sin avskedsansökan. Nu först griper Turatis reformistiska flygel in och erbjuder sitt stöd åt den paralyserade demokratien. Den 29 juli beger sig den reformistiske ledaren till konungen för att klarlägga läget å sitt partis vägnar. Men nu inträffade händelser, som störtade över varandra och drev läget in i en virvel, varifrån det icke fanns någon återvändo.

”Kammaren”, yttrade Turati den 20 juli, ”är förlamad av skräck.” Fascisterna representerade i kammaren endast 35 man, men de behärskade redan landet genom sin under våren och sommaren fortsatta terror. Militären var opålitlig redan av det skäl, att fascisterna räknade ett stort antal officerare i sina egna led. Man fruktade inbördeskriget, och då fascisterna inlade sitt veto mot en regering Turati, föll man undan. Facta måste stå kvar — i den mån han nu överhuvud kunde *stå*.

”Hade socialisterna ett år tidigare, i juli 1921, fattat sitt beslut”, säger Gaetano Salvemini, ”skulle de sannolikt ha räddat landet från militärdespotismens anarki och dess fria institutioner från ödeläggelse. I juli 1922 var det redan för sent. Men ett år tidigare, omedelbart efter de olycksbådande valen i maj 1921 — vilken socialist skulle väl ha kunnat taga detta steg utan att framkalla protest från alla sina kamrater? Ju mer man tänker över händelserna under dessa dystra år, desto mer oförlåtligt framstår felsteget hos de politiker, som i slutet av 1920 och början av 1921 hade väpnat fascisterna och använt dem som ett instrument för att tygla arbetarrörelsen och utöva press på valen.” Den italienska demokratien föll enligt denna uppfattning, som i huvudsak torde vara riktig, på två fel: de liberala regeringarnas slapphet, ja ”välvilliga neutralitet” mot fascismen och socialisternas doktrinära ovilja att lämna sitt stöd åt den borgerliga staten. I sista hand kunna båda felen sägas gå tillbaka på *bristande mognad hos det demokratiska tänkesättet* i Italien.

Mitt under den allmänna förvirringen gick den splittrade, obeslutsamma, inbördes i åtminstone fyra varandra bekämpande fraktioner uppdelade arbetarrörelsen till sin sista förtvivlade offensiv och *proklamerade generalstrejk*. Den utsattes till den i augusti kl. 12 middagen.

Vad hade föranlett Italiens arbetare att gripa till denna föga välbetänkta åtgärd, som endast ytterligare blottade den inre svagheten och gav fascisterna mod och handlingskraft till den förestående statskuppen?

Katolska folkpartiets ledare don Luigi Sturzo har uppgivit, att fascistiska provokatörer varit i ivrig verksamhet för att driva fram strejken. Uppgiften har icke bekräftats men heller icke vederlagts. Möjligt att man bland de svarta legionerna nu ansåg stunden vara inne att börja slaget på bred och enhetlig front och ville utmana fienden. I alla händelser måste man även räkna med andra faktorer.

Rykten voro i omlopp, att det nya kabinettet skulle inrymma även fascistiska element. I varje fall väntade man en regering, som icke skulle visa någon effektiv vilja att undertrycka de fascistiska våldsdåd, som gjort situationen outhärdlig. Reformisterna sågo i generalstrejken snarast en demonstration, en proteststrejk för att manifestera arbetarklassens samlade harm över detta ovärdiga tillstånd. ”Proletariatet”, sade Turati, ”måste nu visa, att det står på statens sida för att befria den från fascismen.” Men därjämte fanns det andra element, Rävspel om makten som i strejken sågo en inledning till den sociala revolutionen. ”Myten om generalstrejken” levde kvar ibland anarkister och syndikalister trots den misslyckade ockupationen. Strejkens ivrigaste tillskyndare voro anarkisterna och kommunisterna, de sistnämnda en relativt liten men aktiv och högröstad minoritet. Landsorganisationens ledare voro motståndare till strejken. Så vacklade diskussionen under en månad hit och dit, tills det slutliga avgörandet framkallades genom oroligheterna i Ravenna den 26-29 juli.

Den 26 juli hade en fascist blivit dödad av en grupp strejkande arbetare i Ravenna. Polisen ingrep och i en gatustrid skötos sju strejkande. Fascisterna mobiliserade sina kolonner i

Ravenna, Bologna och Ferrara. Socialisterna beordrades av dem att inom 24 timmar lämna Ravennas område. Då ordern icke blint åtyddes, anställde fascisterna en fruktansvärd ödeläggelse i staden. Folkets hus, arbetskammaren, redaktionslokaler och kooperativa affärer förstördes och vandaliserades. Underrättelsen om dessa händelser blev den utslagsgivande repliken i diskussionen om generalstrejken. Den beslöts den 30 juli, dock med få rösters majoritet.

Den fascistiska dagorder, som besvarade proklamationen av strejken, löd: ”Fyrtioåtta timmars väntan på att staten själv skall hävda sin auktoritet. Efter denna frist förbehåller sig fascismen full handlingsfrihet och sätter sig själv i den stats ställe, som därmed visat ett nytt prov på sin oförmåga.”

Men innan hotelsen hann sättas i verket, hade strejken redan gjort ett ömkligt fiasko. ”Den var”, har man sagt, ”som de illa beräknade rörelserna hos en boxare, som håller på att få knockout-slaget.” Järnvägsmännen, som agiterat ivrigast för strejken, åtlodde mycket lamt parollen. Av 229 000 strejkade blott 60 000. Inom andra arbetsgrenar var förhållandet likartat. ’Strejken måste avblåsas den 3 augusti kl. 12 på dagen.

Den hade två konsekvenser. Den ena var, att kungen i det kritiska läget avbröt alla förhandlingar om ny regering och beordrade Facta att stå kvar — för att Italien dock icke skulle vara utan regering. Den andra, att en ny fascistisk motoffensiv sattes igång med en våldsamt styrka. Nästan alla Italiens större städer voro ”ockuperade” av de fascistiska stormtrupperna redan den 5 augusti. Vid järnvägsstationerna runt om i landet voro fascistiska soldater utposterade. De, som passerade ut och in genom spärren avfordrades sina pass och papper. Utanför rådhusen gingo fascister på vakt, de till- och avsatte tjänstemän, kontrollerade skolor och möteslokaler. Den som i de dagarna reste i Italien frågade sig med förundran, vem som egentligen i detta land representerade myndigheterna. Staten var *de facto* försatt ur spelet och dess organ voro paralyserade av skräck.

En vild terror gick ut över arbetarna. Fackföreningslokaler, redaktioner och Folkets hus brändes och skövlades, möten skingrades och enskilda personer överfölls. Ingen som intog någon framskjuten ställning i den fackliga eller politiska arbetarrörelsen kunde dessa dagar gå säker ens i sin egen privata bostad.

Facta koncentrerade alla åtgärder på att förhindra fascisterna att ”ockupera” huvudstaden. Han erhöll Mussolinis löfte att regeringen skulle lämnas i okvald besittning av Rom. Mussolini avgav lugnande försäkringar: någon marsch mot Rom skulle icke ifrågakomma. Efter dessa försäkringar fingo fascisterna fria händer i det övriga landet.

Under sådant rävspel förbereddes marschen mot Rom.

Kap. 8. Generalmarsch

Femtiotvåårsdagen av Roms erövring, den 20 september 1922, celebrerade Mussolini med ett tal i Udine. Här begagnade han öppet ordet ”den fascistiska revolutionen”, förklarade att tiden nu vore inne att gripa makten och utdelade lösen: ”Mot Rom!” Efter att hela sommaren övervägande ha spelat republikan, deklarerade han nu sin klart monarkiska ståndpunkt. Att störta monarkien vore att ”avbryta Italiens historiska kontinuitet”. Revolutionen skulle kunna genomföras utan att huset Savoyens ro stördes. Det enda felet med den nuvarande kungen vore ”att han icke vore tillräckligt monarkisk” (!). Med liknande uttalanden och med ett kraftigt språk i *Popolo* bearbetade ledaren stämningen bland trupperna under de närmast följande månaderna.

I augusti, september och oktober denna höst nedlade fascisterna f. ö. ett särskilt intensivt arbete på att italienisera Sydtyrolen eller Alta Adige, som provinsens italienska namn

hädanefter blev. De svarta gardena spelade herrar i landet. Tysktalande skollärare och präster förjagades helt enkelt från sina befattningar. På rådhuset i Bozen (Bolzano) anslogo fascisterna sina order, alldeles som laga myndigheter. En dov jäsning rådde men intet organiserat motstånd.

Medan Mussolini ingav sina egna föreställningen, att en revolution vore omedelbart förestående, förhandlade han med kammaren om en ny regering. Ännu den 8 oktober försäkrade det fascistiska partiets huvudorgan högtidligen, att någon statskupp icke vore planlagd eller ens påtänkt. Men i huvudkvarteret framställdes dessa förhandlingar blott som en maskering av förberedelserna till en sådan. Det är här som alltid svårt att avgöra, i hur hög grad ledaren handlade efter en i detalj uppgjord plan och i hur hög grad han drevs fram av händelserna. Man får ofta det intrycket, att Mussolini är ett barn av ögonblicket. I alla händelser vill han gärna spela rollen av en överraskningarnas man.

Vare sig nu förhandlingarna blott voro simulerade eller Mussolini i det längsta sökte undvika det yttersta, framställde han i september en rad olika krav och förslag för kammaren. Han begärde ”upplösning av parlamentet, en ny valreform. Vi kräva, att staten överger den groteska neutralitet den iakttar i sitt förhållande till nationen och de antinationella krafterna. Vi begära kraftiga ekonomiska åtgärder, vi kräva förnyad omprövning av den dalmatiska zonen evakuering. Vi begära fem ministerposter: utrikes-, lantförsvars-, sjöförsvars-, arbets- och civilministerportföljerna.” Kammaren tog icke ens dessa krav på allvar. ”I parlamentet”, säger Schneider, ”tog ingen fascismen på allvar. Politikerna hade under ett par år hört de bombastiska talen, och då de sågo, att alltsammans blott resulterade i en liten skara deputerade, betraktade de det hela mera som en muntration än som en anledning till oro, behandlade saken med förakt och hade aldrig någon tanke på att ta fascismens fordringar bokstavligt. I viss mening var detta riktigt om man ser på landet i det stora hela, ty ehuru rörelsen var mycket mera populär utanför än i parlamentet och ehuru den betraktades som en symbol för en ny anda i Italien, ansåg man den icke såsom någon större *politisk* makt. Men Mussolini delade icke denna uppfattning och hävdade att ‘fascismen skall icke inträda i regeringen köksvägen’.”

Situationen hade nått höjdpunkten av förvirring. Rykten korsade varandra. I kammaren hade man — väl knappast på allvar — i alla fall gjort förslag att acceptera Mussolini såsom ”minister utan portfölj” i regeringen. Ett annat rykte, som f. ö. var av äldre datum, visste berätta, att fascisterna hade för avsikt att sätta upp en ny tronpretendent och fördriva konungen. Man nämnde hertigen av Aosta, konungens kusin, en gestalt som dunkelt skymtat i många händelser i samband med fascismen under de närmast föregående åren. Mussolinis yttranden i Udine ansågos anspela på honom såsom fascisternas kandidat till tronen. I själva verket fick han senare (år 1925) sitt apanage höjt till en miljon lire ”för utomordentliga förtjänster om fascismen”.

Den 24 oktober samlades fascisterna till sin sedvanliga höstkongress. Man hade denna gång valt Neapel till samlingsplats, tydligen i syfte att göra intryck på de södra delarna av landet, där rörelsen ännu icke hade samma starka fotfäste som i norr. Man beräknade nu rörelsens medlemsantal till 800 000 och omkring 200 000 voro samlade i Neapel. ”Ledare, legionärer, svartskjortor!” sade Mussolini. ”I dag ha vi utan att slå ett enda slag erövrat Neapels brinnande, vibrerande själ. Syditaliens hela brinnande själ (orden äro typiska för den fascistiska retoriken). Demonstrationen är fullständig i sig själv och kan icke förvandlas till strid, men jag säger er med all den högtidlighet som ögonblicket fordrar: det är en sak, som gäller dagar, kanske timmar — antingen skall regeringen överlämnas till oss eller också skola vi gripa den genom att marschera på Rom. Det är nödvändigt för att kunna handla samtidigt och för att vi i varje vrå av Italien skola kunna gripa vid strupen de ömkliga män, som sitta inne med den politiska makten, att ni äro redo och på er vakt. Jag säger er det högtidligt och

svär er, att order skall givas om så behövs.” Ledaren bar vid detta tillfälle för första gången ett band med Roms färger på uniformen.

”Mot Rom! Mot Rom!” skallade ropet bland de svarta legionerna. Statskuppen var inledd.

Mussolini skyndade själv tillbaka till Milano. Den 27 på kvällen var han synlig på teatern. Ett telefonbud kallade honom därifrån. Legionerna i Cremona hade satt sig i besittning av post, telegraf, järnväg. Aktionen hade börjat — med eller utan ledarens befallning.

Fascisternas huvudstyrka samlades i Civita Vecchia, en stad några mil norr om Rom. Befälet över svartskjortornas legioner innehades av ett ”hemligt kvadrumvirat”, bestående av Michele Bianchi, general de Bono, kapten de Vecchi och löjtnant Italo Balbo. Den 28 oktober satte sig tåget i rörelse. Även artilleri medfördes.

Natten till den 28 oktober flög från *Popolos* redaktion i Milano, som förskansats med barrikader, ett upprop ut över hela landet. När medborgarna i städer och byar vaknade, funno de det redan anslaget på husväggarna:

”Fascister! Italienare!” ”Den avgörande stridens stund har slagit. För fyra år sedan vid denna tidpunkt började landets armé den sista offensiven, som ledde till seger. I dag griper svartskjortornas armé denna föfuskade seger och för den genom en desperat marsch mot Rom upp till en triumf på Kapitolium. I dag ha ledare och legioner mobiliserats. Fascismens krigslag har trätt i kraft. Under *Il Duces* ledning har ett hemligt kvadrumvirat bildats för att i sina händer koncentrera alla partiets militära, politiska och administrativa funktioner. — Armén skall såsom nationens yttersta reserv icke taga del i kampen. Fascismen uttalar ännu en gång sin djupa beundran för Vittorio Venetos armé. Fascismen marscherar icke heller emot den allmänna ordningens funktionärer; den angriper en grupp politiska idioter och brottslingar, som under fyra långa år icke varit i stånd att ge landet en regering. De klasser, som bilda den producerande bourgeoisie, veta att fascismen vill pålägga nationen en enhetlig disciplin och bistå alla krafter, som arbeta för dess ekonomiska uppsving och välfärd. — Arbetarna, åkrarnas och byråernas, järnvägarnas och fabrikernas arbetare, ha ingenting att frukta av den fascistiska makten. Deras rättvisa krav skola lojalt fyllas. Vi skola visa ädelmod mot våra obeväpnade motståndare men vara oförsonliga mot de väpnade.

Fascismen drar sitt svärd för att avhugga de alltför många gordiska knutar, som binda och fängsla livet i Italien. Vi kalla Gud i höjden och våra femhundra tusen döda till vittne att en enda impuls driver oss, att en enda vilja samlar oss, en enda lidelse sporrar oss: att samverka till vårt lands räddning och dess storhet.

Alla Italiens fascister! Visen er i mod och kraft som romare! Vi måste segra. Vi skola segra. *Viva Italia. Viva il Fascismo!*”

* *

*

I sin av Mussolini själv auktoriserade levnadsteckning har Sarfatti kallat det kapitel, som handlar om marschen mot Rom: ”*På barrikaderna.*” Rubriken är typisk för den fascistiska historieskrivningen, som velat framställa statskuppen som en revolution av oerhörd omfattning och genomförd med oerhörd djärvhet.

Bortsett från de teatraliskt uppbyggda barrikaderna vid *Popolos* redaktion i Milano funnos inga sådana. Och ej heller utkämpades någon barrikadstrid. Marschen till Rom artade sig verkligen till en militärpromenad.

I själva verket måste man i det fascistiska högkvarteret ha vetat, att något allvarligt motstånd icke kunde vara att räkna med. Armén, särskilt dess officerare, stod på fascisternas sida och skulle icke ha kunnat brukas till att bekämpa fascisterna. Mussolini har själv erkänt detta i ett

tal i Perugia 1923: ”Vem skulle ha kunnat bjuda motstånd? De bleka män, som i det ögonblicket föreställde en regering? De skulle aldrig ha kunnat hindra oss från att nå vårt mål med sina maskingevär, som icke skulle ha avfyrats i det rätta ögonblicket.” Högste befälhavaren, general Diaz, hyllade på kvällen den 27 oktober i ett entusiastiskt tal fascisterna från en balkong i Florens. Hertigen av Aosta, konungens kusin, befann sig strax intill kvadrumviratets huvudkvarter i Perugia. Belägringstillstånd skulle ha kunnat proklameras, men då alla kommunikationsleder utan större motstånd besatts av fascister, hade det stannat på papperet.

Factas hållning under dessa kritiska dagar visar en man i fullständigt upplösningstillstånd. Redan den 26 krävde en fascistisk not ministärens avgång. Ministerrådet inkallades och samtliga ministrar förklarade sig villiga att demissionera. Den 27 deklarerade fascismen, att den icke läte sig nöja med mindre än att även premiärministern avginge. Samma kväll inlämnade Facta sin avskedsansökan. Konungen anlände denna afton till Rom, förebrådde i häftiga ordalag kabinettet dess vankelmod och säges ha tillagt: ”Hellre än att kapitulera vill jag taga min gemål och min son med mig ur landet.” Denna natt börjar Facta vidtaga förberedelser till belägringstillstånd. De civila myndigheterna överlämnade sina funktioner åt de militära och dessa åt — fascisterna. Den 28 oktober kl. 10 på morgonen, då fascistiska trupper redan stodo vid Tivoli, förelades dekretet om belägringstillstånd konungen för underskrift. Konungen tvekade. ”Initierade personer”, säger don Luigi Sturzo, som vid tidpunkten befann sig i händelsernas mitt, ”lät konungen förstå, att en sammanstötning mellan armén och fascisterna skulle vara en allvarlig händelse av oöverskådlig räckvidd, men att förhandlingarna på basis av en ministär Salandra, vari även fascisterna voro tillräckligt representerade, skulle kunna återupptagas. Frukten för blodiga händelser och hoppet om en överenskommelse, den svaga och vacklande hållningen hos ett kabinett, som redan inlämnat sitt avsked och var utan auktoritet, och en generals råd förmådde konungen att vägra Facta sin underskrift på dekretet om belägringstillstånd och uppfordra Salandra att bilda regering.”

Meddelandet om belägringstillståndet hade redan utsläppts kl. 10 på morgonen. Det hade framkallat oro och bestörtning i den fascistiska armén. Men när det två timmar senare dementerades och vägen låg öppen, satte sig svartskjortorna åter i rörelse. Ministären Salandra avvisades; man vågade nu uppträda som herre på platsen. Runt omkring de sju kullarna lågo fascistiska läger och antalet av de från olika delar av landet inströmmande ökades. Natten till den 29 mottog Mussolini i Milano ett telegram från konungen med anmodan att infinna sig för att bilda den nya ministären. ”Han marscherade till Rom i sov-vagn”, säger Salvemini spetsigt. I truppernas åsyn och medan kanoner demonstrativt voro riktade mot Quirinalen begav sig Mussolini till konungen. På kvällen den 30 var ministären färdigbildad och Mussolini beordrade sina stabschefer till deras stora förvåning att inom 24 timmar utrymma staden. Hur stor var den armé svartskjortor, som besatt Rom? Uppgifterna variera från 200 000 till 8 000. Mussolini har själv givit svävande uppgifter, växlande mellan 45 och 60 tusen. Stum häpnad, jubel och harmfyllda protester hade hälsat de intågande. Men inga oroligheter och ingen strid hade förekommit. Revolution eller statskupp? Det är väl, såsom en klok amerikanare anmärker, ”närmast en metafysisk fråga”. Men om de praktiska följderna kunde icke råda någon tvekan. ”Vems var kampen?” stod det följande dag i *Popolo*. ”Vår”. ”Vems var segern? — Vår.” ”*Vems är Italien? — Vårt.*”

Kap. 9. Under demokratiens mask

Enligt den officiella fascistiska historieskrivningen räddade marschen till Rom och fascismens erövring av makten Italien undan ett ”bolsjevistiskt kaos”, där näringslivet låg nere och oordningar av alla slag satte sin stämpel på livet. Den störtade en oduglig regering, grep med fast hand maktens tyglar och genomförde en systematisk ordning i landet.

Man behöver ingalunda gå till de mot fascismen fientligt inställda författarna, vilkas omdöme kunde tänkas färgat av deras ställningstagande, för att konstatera det grundfalska i denna uppfattning. Någon överhängande ”bolsjevistisk fara” kan ju icke tänkas föreligga i ett land, där det kommunistiska partiet representerar en försvinnande minoritet. Genom fabrikssockupationens misslyckande hade tanken på en omedelbar proletär revolution förbleknat och levde blott kvar hos en liten högröstad grupp anarko-syndikalister och kommunister, som just genom sitt beteende gävo ett visst sken av berättigande åt den fascistiska legenden. På sommaren 1922 hade som vi sett gjorts ett försök till generalstrejk, men denna var av den överväldigande majoriteten avsedd blott som en protest mot de fascistiska övergreppen. De ”oroligheter”, som alltjämt förekommo i landet, utgingo från *fascisterna*. Redan tre månader efter ockupationen hade Mussolini i sin tidning själv konstaterat, att lugn börjat inträda på arbetsmarknaden. Det måste, skrev han den 31 december 1920 ”i sanningens intresse erkännas, att under de senaste tre månaderna efter fabrikssockupationen arbetarklassens hållning har genomgått en radikal förändring. Vågen av oro och nervositet har sjunkit tillbaka. Italiens arbetare synas övertygade om att det viktigaste problemet för ögonblicket är produktionen. Ett tydligt tecken därpå är den lätthet, varmed avtal inom olika industrier den sista tiden kommit till stånd på den fredliga förhandlingens väg.” Att Italiens näringsliv skulle varit desorganiserat vid tiden för fascismens kupp, är likaledes ren legend, som de statistiska tabellerna vederlägga. Att tvärtom näringslivet var på god väg att tillfriskna, visas t. ex. av att kolimporten steg från 6.9 milj. ton 1920, till 7.9 milj. 1921 och 9.6 1922. Importen av petroleum steg åren 1919 till 1922 från 2.3 till 2.9 milj. centner. Likväl minskades importens överskott över exporten 1921 från 12 miljarder till 6 miljarder. Järnvägarna utvisade enligt officiell rapport ”en avsevärd förbättring”. I olika bolag investerat kapital steg på följande sätt:

1920	17,784 milj. lire
1921	20,350
1922	21,395

Inbesparingar, deponerade i italienska banker, visa följande siffror:

1920	13,213 milj. lire
1921	15,576 ” ”
1922	17,250 ” ”

Strejksiffrorna sjönko oerhört under år 1922, såväl inom industri som jordbruk. Landet visade alla tecken till att återhämta sig, om man bortser från de ständiga fascistiska oroligheterna.

Likväl har legenden att Italien räddades från kaos av fascismen hållits vid makt och torde vara accepterad i många kretsar långt utanför Italien ännu i dag.

Hur har detta kunnat ske?

Don Luigi Sturzos förklaring torde vara ganska träffande. ”Italien”, säger han, ”var året 1922 offer för en suggestion, för överdriven fruktan och överdrivna förhoppningar — fruktan för bolsjevismen, ehuru bolsjevismen redan för två år sedan hade övervunnits, hopp att de fascistiska irreguljära och skräckingivande aktionerna skulle kunna rädda medelklassens ekonomi och den borgerliga staten undan socialismen och folkpartiet. Detta själstillstånd, ytterligare uppdrivet genom försök till generalstrejk och den parlamentariska kris, i vilken den industriella och agrara kapitalismen hade sett en glimt av faran av ett socialistiskt samarbete i regeringen, höll landet i ett tillstånd av oro och under trycket av oundvikliga framtida händelser ... På så sätt uppfanns fabeln, att fascismen år 1922 räddade Italien från bolsjevismen ... Det finns icke i Italiens politiska liv en mera oärlig företeelse än den fruktan för bolsjevism,

som de besittande klasserna år 1922 ständigt yppade. Det var de, som med tillhjälp av de fascistiska våldshandlingarna tagit till offensiven mot staten och som sågo sig tvungna att motivera både sin offensiv och dess våldshandlingar; detta gjorde de genom att skrika om att Italien i en nära framtid riskerade en bolsjevikrevolution.”

Härtill är blott att lägga, att denna ”fruktan för bolsjevismen” såsom en god förevändning för alla de olagligheter, som ytterligare irriterade stämningen, av alla krafter hade hållits vid liv av fascisterna själva. Om fascismen uppträdde som räddare, så var det väsentligen undan en fara, som den själv frambesvurit.

* *

*

Mussolinis nya ministerlista, som var färdig redan den 30 oktober, torde i viss mån ha varit en överraskning både för fascisterna själva och för deras motståndare. Utom Il Duce själv fanns det i denna femtonmannaregering blott tre klara fascister. Krigsminister var general Diaz, som deklarerat sina sympatier för fascismen, ecklesiastikminister Giovanni Gentile, senare fascismens officiella filosof men då ännu tillhörande det liberala partiet.

”Revolutionen”, ”barrikadstriderna” hade alltså resulterat i en regelrätt koalitionsministär. Mussolini hade hållit ord, när han försäkrade, att de borgerliga icke skulle ha något att frukta. Det är över arbetarrörelsen som hela den under demokratiska former maskerade diktaturens tyngd nu faller. Det gäller att utrota dess sista motståndskraft.

Ty att det var fråga om en diktatur under demokratisk mask kunde man läsa ut — åtminstone mellan raderna — redan i det första tal, vari Mussolini den 16 november presenterade sig själv och sin ministär för kammaren. Han kom icke med något färdigt program, men han kom som en man, besluten att härska och styra. ”Vad jag nu företar mig”, yttrade han stolt, ”är en handling av formell hänsynsfullhet, för vilken jag icke begär någon särskild tack (!)

Jag överlämnar åt parlamentarismens dystra fanatiker att hänge sig åt melankoliska betraktelser över det som nyss inträffat. Jag anser, att revolutionen har sina särskilda rättigheter. Jag tillägger på det att alla må veta det, att jag är här för att på det kraftigaste försvara och stärka svartskjortornas revolution, sammansmälta den med nationens historia såsom en kraft till utveckling, framåtskridande och jämvikt. Jag ville icke utnyttja revolutionen så långt, som det varit mig möjligt. Jag ålade mig vissa gränser. Med trehundra tusen unga män, fullt beväpnade, med nästan mystisk hänförelse beredda att lyda min minsta vink, skulle jag ha kunnat tukta alla dem, som klandrat eller skadat fascismen. Jag kunde ha gjort denna dystra sal till en bivack för mina soldater; jag kunde ha sparkat ut parlamentet och upprättat en regering, som uteslutande bestod av fascister. Jag kunde, men jag har icke velat, åtminstone icke för ögonblicket ... Jag har bildat en koalitionsregering, men icke i syfte att ha en parlamentarisk majoritet, som jag mycket väl skulle kunnat reda mig utan, men för att kalla till hjälp alla de många krafter, som äro villiga att rädda nationen och lyfta den över partiernas strider.” Mussolini förklarade, att han icke trädde fram med något färdigt program. ”Vad Italien behöver är icke program utan män, villiga att förverkliga program ... Den nuvarande regeringen representerar denna vilja.” Ingen skulle heller inbilla sig, tillade han, att denna regim kommer att bli av en kortvarig och övergående art. ”Vår regering har en oerhört stark basis i nationens känslor och stöddes av de friaste och yngsta krafterna.” Följande dag begärde Mussolini fullmakt för sig och sin regering under ett år och lovade att därefter avlägga full räkenskap. Förtroendevotum och fullmakt beviljades av kammaren med alla röster utom socialisternas (av alla olika fraktioner). ”Jag föredrar”, yttrade vid detta tillfälle Turati, ”en klar diktatur framför det spöklika parlamentet, med vars tillhjälp Mussolini tänker regera.”

I verkligheten kvarstod härefter blott demokratiens spöke i Italien, och bakom detta reste diktaturen sitt verkliga huvud. Under året 1923 blev det allt tydligare, att en skenparlamen-

tarism av detta slag icke längre skulle kunna upprätthållas. Oppositionen vaknade inom olika läger, både inom arbetarklassen och bland de borgerliga. Kammaren var genom sitt fullmaktsvotum bunden till händer och fötter. Men ute i landet rörde sig krafter, som hotade att växa till storm, och Mussolini måste bereda sig på att leverera en avgörande batalj.

Den taktik han därvid fullföljde bestod i att i så stor utsträckning som möjligt *låta partiet erövra hela staten och dess funktioner*. Detta skedde med alla medel, legitima och illegitima. Den myndighet, som i verkligheten samlade makten i sina händer, var icke kammaren, icke senaten, icke ens regeringen utan *fascismens stora råd*. Från detta utgingo i sista hand alla dekret, stora och små, även om de formellt voro signerade av regeringsmedlemmar eller av regeringen in corpore. Regeringens sammanträden under denna period karakteriseras såsom "monologer", vari regeringschefen framlade sina förslag, som enstavigt godkändes. De fascistiska friskarorna ombildades till en milis, som nu icke blott kunde företaga sina aktioner i en stat, som såg mellan fingrarna eller iakttog en "välvillig neutralitet" utan som direkt stödde deras verksamhet. Oppositionen var rättslös och maktlös och under året 1923 släpptes i större utsträckning än någonsin förr en terror lös över landet för att splittra och kuva den. Särskilt riktade sig denna terror mot arbetarorganisationerna, de politiska och framför allt de fackliga. Det gällde att med lock och pock driva ut arbetarna ur de gamla, gentemot staten fristående fackliga sammanslutningarna och driva in dem i de nya fascistiska syndikaten. Trots den opposition, som rests av Jouhaux och hans grupp, hade dessa nya fascistiska syndikat lyckats tillkämpa sig erkännande och representationsrätt vid internationella arbetskonferensen i Geneve år 1923. Det gällde nu att även inom landet för dessa organisationer skapa en monopolställning, och detta kunde endast uppnås genom att den gamla fackföreningsrörelsen krossades. Detta var ett av huvudmålen för den maskerade fascistiska diktaturen och i detta syfte använde den sin nya fackföreningsrörelse. — Här torde vara platsen att kasta en kort återblick på denna rörelses uppkomst och tidigare utveckling.

Den första fascistiska "arbetskammaren" (*camera del lavoro fascista*) hade upprättats i Bologna i januari 1921. Rörelsen växte under våren detta år och dess främste ledare blev *Edmondo Rossoni*, en revolutionär syndikalist, som senare i hela organisationen av det korporativa fascistiska på syndikat uppbyggda systemet spelat större roll än någon annan. Till en början var den fascistiska fackföreningsrörelsen klart syndikalistisk och sökte närmare kontakt med de syndikalistiska organisationerna. Under fascismens vidare utveckling blev emellertid klyftan allt större. Fascismen avlägsnade sig allt bestämdare från klasskampstanken och sköt i stället "myten om nationen" i förgrunden. Därmed förband sig rörelsen också allt fastare med det fascistiska partiets politik. Den 24 januari 1922 hade vid en kongress i Bologna under ordförandeskap av fascistiska partiets vicesekreterare det "nationella fackliga centralförbundet" (*confederazione nazionale delle corporazioni sindacali*) bildats. Dess väsentligaste programpunkter voro följande: arbetet måste uppfattas som en samhälllig förpliktelse; de nationella intressena måste gå före individuella intressen, klass- och ståndsintressen. De fackliga strävandena måste harmoniera med alla andra samhällliga strävanden för nationens bästa. Som en paroll för rörelsen satte man upp ordet: "Fosterlandet kan icke förnekas; det tar oss i besittning."

Efter marschen mot Rom förlades organisationens huvudkvarter till denna stad och samtidigt får rörelsen en mera centraliserad och mera förstatligad prägel. På samma gång utformade den allt bestämdare sin ideologi, som utmynnade i den korporativa statstanken. Syndikaten skulle icke betrakta sig som organ för klassintressen utan som produktiva faktorer i nationens liv. Man sökte inpränta hos arbetarna, att de själva skulle ha intresse av nationens industriella uppsving, man sökte frambesvärja en kampmentalitet, där varje enskild arbetare skulle känna sig som "soldat i det nationella arbetets armé." Hela planen utmynnade i den korporativa statsidéen, vars förverkligande likväl faller inom ett senare skede av fascismens historia än det,

som vi här behandla. Syndikaten bli här, såsom man träffande sagt ”ingenting annat än byråkratiskt ledda statsorgan”.

Om också kapitalet hade vissa anledningar att även i den fascistiska fackföreningsrörelsen se en begränsning av sin frihet, föredrogo storföretagarna dock de fascistiska fackföreningarna framför de socialistiska. De förra avvisade ju klasskampstanken, och om de någon gång grepo till eller understödde strejker, så betraktades dessa likväl här blott som en yttersta nödfallsåtgärd. De stodo under den fascistiska statens kontroll, och denna hade väsentligen kommit till makten med de storindustriellas ekonomiska bistånd. När nu en gång en fackföreningsrörelse måste tolereras, föredrog man vida den fascistiska framför den socialistiska. En skugga av den röda skräcken från hösten 1920 levde ännu kvar, och man stod, såsom redan anmärkts, under en medvetet framsuggererad tro, att fascismen gjort slut på den ”bolsjevistiska” revolutionsepoken. Under sådana förhållanden beviljade företagarna dem, som organiserade sig i de fascistiska förbanden, åtskilliga fördelar och sökte på alla sätt trakassera de socialistiska. Under den rådande arbetslösheten blev det en vanlig metod att stärka de fascistiska och försvaga de socialistiska fackföreningarna, att helt enkelt uppställa som villkor för anställning, att man tillhörde de förstnämnda. Arbetsavtal slutna med fascistiska fackföreningar måste respekteras, medan de andra snart icke längre erkändes såsom avtalslutande parter. Då dessa metoder likväl icke visade sig tillräckligt effektiva, grep man till våldsåtgärder. Matteottis rapport, senare i utdrag på tyska publicerad av Kaminski och i sin helhet på engelska av Labour Party, ger en förskräckande bild av de våldsmetoder, som under fascistisk regim ostraffat, ja med regeringens direkta stöd kommo till användning för att undertrycka de gamla arbetarorganisationerna. Genom ett dekret av januari 1923 tillerkändes prefekturerna rätt att utöva uppsikt och kontroll över arbetarorganisationer av alla slag, kontrollera deras ekonomiska manipulationer, upplösa förvaltningsutskotten och ersätta dem med statliga ämbetsmän, om de ”hyste någon grundad misstanke, att ett missbruk av det offentliga förtroendet föreläge, att överflödiga utgifter gjorts eller åtgärder vidtagits, som icke lände till arbetarnas moraliska eller ekonomiska stöd”. Att sådana misstankar lätt kunde framkonstrueras, säger sig själv. Då nu flertalet prefekturer voro besatta av fascistiska eller fascismens sak tillgivna myndigheter, kom det i verkligheten att betyda, att de socialistiska fackföreningarna ställdes under de fascistiska myndigheternas direkta uppsikt. Dekretet säges ha varit speciellt riktat mot Molinella, ett av de socialistiska lantarbetarnas starkaste och sista fästen, en liten stad några mil från Bologna. I denna stad hade fascisterna med våld och blodsutgjutelse satt sig i besittning av de socialistiska fackföreningslokalerna och övriga institutioner. *Manchester Guardians* korrespondent berättar härom (5 april 1923): ”Vi erforo att över tre tusen arbetare hade undertecknat en petition till Mussolini (totala antalet arbetare på denna plats var omkr. 5 000) vari de begärde att återfå sina ockuperade institutioner och sin organisations frihet. Underskrifterna hade endast kunnat erhållas i nattens mörker och överbringaren kunde blott i djupaste hemlighet komma till Rom. Bentivoglio, anstiftaren, som betraktades som ansvarig för petitionen, överfölls av en väpnad skara fascister på gatan i Bologna och ligger nu på lasarettet med en fraktur på huvudskålen ... Just nu när den viktigaste tiden för risfältens odling är inne, gör man på denna ort ett desperat försök att jaga in lantarbetarna i de fascistiska organisationerna, antingen genom att svälta ut dem eller genom att skrämna dem med *manganello*, den fascistiska knölpåken, som ofta nog är försedd med blytyngder. Jämte de godtyckliga häktningar, som för blott några dagar sedan företagits av karabinjärear och även av dessa samma fascister, som försökte mörda Bentivoglio, har man inlett ytterligare en våldsaktion för att förhindra bönderna att odla risfälten. Den 22 mars hemsökte tvenne fascistiska straffexpeditioner av väpnade män två lantgårdar, som ännu voro inordnade i de socialistiska kooperativen. De piskade upp män och kvinnor, t. o. m. en femtonårig flicka. Samtidigt fortsatte de officiella myndigheterna på platsen tvångsförsäljningen av kooperativens egendom utan medlemmarnas tillstånd. Den 25 mars försåldes

kooperativens oxar till tvångspriser till privathandlare, som i sin tur kunde sälja dem med enorm profit ... Det råder nu slaveri i Molinella, sade oss alla kvinnorna. Myndigheterna ha gjort det nästan omöjligt för det fattiga folket att få medicin eller läkarehjälp och ha godtyckligt stängt alla de institutioner, som gävo hjälp åt de fattiga ...”

Salvemini har anfört detta utdrag ur *Manchester Guardian* i sin bok om den fascistiska diktaturen. Det är blott ett exempel bland otaliga av liknande art, som anförs. Och det hör alls icke till de mest upprörande. Män, som släpades ur sina sängar och pryglades till döds, kvinnor och barn, som misshandlades, arbetare som i förtvivlan drevos till självmord, tortyr och blodsutgjutelse, ödeläggelse av andliga och materiella värden markera den väg, på vilken den gamla fackföreningsrörelsen krossades och den fascistiska fackföreningsrörelsen gjorde Italiens arbetare beroende av en partistat. Utom över lantarbetarna synes terrorn i särskild grad även ha gått ut över järnvägsarbetarna. De, som icke tillhörde de fascistiska organisationerna, hotades med förlust av sin plats, avskedades eller transporterades till underordnade platser. Man försökte att, såsom det uttryckligen heter i de fascistiska instruktionerna själva ”göra livet omöjligt för dem”.

På detta sätt lyckades man också att skapa en fascistisk fackföreningsrörelse på mycket bred basis. Vid kongressen i Rom november 1924 fastslogs rörelsens numerär till 1 766 000, alltså nära nog lika många som de till den gamla landsorganisationen år 1920 anslutna. Mussolini yttrade: ”De fascistiska fackföreningarna hävda sin ställning; det är nonsens att påstå, att arbetarna infångats i dem. Man kan icke hålla en och en halv miljon människor fångna ... Massornas tillströmning är det bästa beviset, att proletariatet själv icke i fascismen ser sin fiende.” Hans uppfattning var tydligen något divergerande från kvinnornas i Molinella. Den var också den officiella sanningen i ett land, där all politisk yttrandefrihet vid denna tid redan undertryckts.

Den var ännu icke helt undertryckt 1923. Men den nya diktaturen under demokratiens mask gjorde sitt bästa för att undertrycka den. Attentaten mot de socialistiska tidningarna fortsatte med regeringens goda minne. Mot det röda Turin företogo fascisterna redan i december 1922 en expedition ”för att giva staden en fruktansvärd läxa”. En lista uppsattes på 300 ”revolutionära” arbetare; tjugotvå uttogos och skötos — de flesta i sina hem, i hustrurs och barns närvaro. Vad gjorde regeringen? Understatssekreteraren i Mussolinis kabinett de Vecchi sände i regeringens namn ett telegram, vari denna förklarade sig gilla aktionen; till yttermera visso förklarade de Vecchi i ett tal i Turin januari 1923: ”Ja, aktionen här för någon tid sedan var en nödvändighet. Ehuru jag icke var närvarande tar jag ansvaret på mig.” Mördarna förklarades straffria ”emedan de handlat av nationella motiv”. — Enskilda framträdande personligheter, vilkas opposition man fruktade, utsattes för trakasserier och förföljelser av alla slag. Så t. ex. gjorde man i november 1923 ett angrepp på Nittis hus i Rom. En *fascistisk* tidning berättar händelsen på följande sätt: ”I går kl. 7 på kvällen samlades omkring 500 fascister, icke utan risk (!) framför signor Nittis hus. Ett hundratal av de mest uppretade började att öppna eld mot villan. Två grupper angrepo staketet. Några polismän skyndade till men fördrevos av massan. Under tiden bröto sig fascisterna in i byggnaden och slog ut fönstren med sina käppar, medan de alltjämt underhöllo elden. Den grupp, som inträngde i huset, sökte förgäves efter Nitti. Sekretariatet för Roms fascio förklarade, att huvudstaden icke kunde tåla den skymf, som Nittis därvaro innebure, och att kanske fascismen i hela Italien någon av de närmaste dagarna skall få erfara, att det stundar till en allmän kamp, för vilken alla äro förberedda.”

Jag betonar ännu en gång att den här återgivna berättelsen är ur en fascistisk tidning, som sålunda icke kan misstänkas för att ha velat göra någon skräckmålning av tillståndet. Man tänke sig på allvar in i läget i ett samhälle, där femhundra unga män tillåtas, ja uppmuntras att mitt på öppna gata ohöljt angripa en privatmans bostad, tillhörig en f. d. konseljpresident eller

där illegitima exekutorer utan vidare uttaga och skjuta 22 arbetare utan dom och rannsaking. Och dessa händelser stå så långt ifrån ensamma, att de tvärtom kunna sägas vara typiska för detta skede, under vilket fascismen gör sig till herre i landet (senare har den till en viss grad kunnat tillåta sig att förmildra terrorismen, som dock aldrig upphört). Nitti satte sig i säkerhet genom flykt, och hans exempel följdes av många bland oppositionens män. Andra dödades; detta var t. ex. fallet med politikern Giovanni Amendola, en f. d. minister, som under åren 1923-25 icke mindre än fem särskilda gånger utsattes för fascisternas våldsamma raseri och den femte gången, den 20 juli 1925, pryglades till döds. Modigliani, en av de reformistiska ledarna, blev tre särskilda gånger räddad ur den yttersta livsfara, den sista gången genom en äventyrlig flykt över hustaken. En ung radikal vetenskapsman, professor Pietro Gobetti i Turin, hade ådragit sig regeringens misshag genom oppositionell hållning. Mussolini skickade en egenhändig skrivelse till fascistiska sekretariatet i Turin. Den finns bevarad och har av Salvemini återgivits i faksimile: "Ni måste handla som fascister och med den största energi. Ni känner naturligtvis professor Gobetti i Turin. Han är en besvärlig person, som behöver en allvarlig fascistisk läxa. Ni måste ge honom den." Några dagar senare, mars 1924, mottog prefekten i Turin ett telegram från regeringschefen: "Jag hör, att Gobetti, som nyligen var i Paris, nu är på Sicilien. Håll mig underrättad om hans förehavanden och låt er angeläget vara att göra livet surt för denne stupide opponent mot regeringen och fascismen." Ordern blev punktligt åtlydd. Gobetti måste hals över huvud fly till Paris, ådrog sig under flykten sjukdom och dog, efterlämnande hustru och barn.

Enligt Matteottis rapport, "ett års fascism", mördades av fascisterna enbart under året 1923 flera hundra personer. Och av de oppositionsmän, som icke räddat sig i landsflykt, eller bragts till evig tystnad, befunno sig femhundra i fångenskap på de lipariska öarna. Det bör erinras om att under fabriksokupationens "röda terror", från vilken fascismen "räddat" Italien, högst tjugo människor fingo sätta livet till.

Hur försvarade Mussolini dessa åtgärder? *Genom att hänvisa till Rysslands föredöme.* I *Popolo* den 15 mars publicerade han en artikel med rubriken: "Den som förräder, går under" (*Chi tradisce, perisce*). Ett par utdrag förtjäna att återgivas. Den är närmast riktad mot oppositionsgrupper inom hans eget parti:

"Vad har inträffat? I ett avgörande ögonblick, just under en valkampanj, ha s. k. fascistiska opponenter inlåtit sig med oppositionen och därmed understött fascismens fiender ... Deras brott är uppenbart och avskyvärt ... Bolsjevikerna ha 'fysiskt' undertryckt mensjevikerna. De revolutionära socialisterna rönte icke något bättre öde i Ryssland. Vad anarkisterna beträffar ha de massvis avrättats i Ryssland. Är det icke en brottslig oförsynthet, då de smutsiga reptilerna, tillhörande Italiens omstörtningsspartier som ännu icke ha utrotats av det fascistiska partiet, därvid höja ett illtjut om även någon fascistisk förrädare skulle tuktas mer eller mindre hårdhänt. *Vi ha ännu långt kvar, innan vi tillägnat oss det ryska systemet ...* Men i alla händelser skall fascismen följa det exempel, som Ryssland givit. I kunnen vara förvissade därom, I skurkar och socialister i Italien. Den som förräder, går under."

Det är icke den enda gången Mussolini betygat sin beundran för den ryska diktaturen och dess metoder. Systemen erbjuda stora och ofta påpekade likheter. För Ryssland såväl som för Italien gällde det att upprätta en exklusiv *partistat* och båda tillämpade därvid enahanda metoder. Det är också, såsom Robert Michels säger, "en offentlig hemlighet, att Lenin och Mussolini hyste en viss aktning för varandra". Envar, som vistats i Italien, vet, att den italienska pressen gärna betonar det vänskapliga förhållandet till Ryssland och ägnar uppbyggnadsarbetet i Sovjet stor uppmärksamhet.

* * *

Under året 1923 regerade den fascistiska koalitionsministären, stödd på sin fullmakt, med en förslavad kammare, som f. ö. endast en mycket kort tid hölls samlad. Detta skede måste dock enligt sin natur endast förbli provisoriskt. Oppositionen rörde sig ute i landet, icke blott bland socialisterna utan även bland det katolska folkpartiets män. Vid partiets kongress i april 1923 hade dess oppositionsställning öppet framträtt. Med möda lyckades dess ledare don Luigi Sturzo förebygga en splittring inom partiet själv. Slutligen enades man om vissa betingelser, under vilka samarbete med fascisterna skulle kunna vara möjligt. Man betonade därvid, att katolska folkpartiet måste bibehålla sin fristående ställning som parti, att den individuella friheten måste skyddas och religionen värnas ”mot varje försök att omforma den i namn av en ateistisk stat och en apoteoserad nation”. — Mussolini avskedade omedelbart en av sina ministrar, som tillhörde partiet. Den andre dog i behaglig tid.

Oppositionen från folkpartiet och socialisterna gjorde det tydligt, att fascisterna icke på grundval av den bestående vallagen skulle kunna erhålla en klar majoritet i kammaren vid de förestående valen våren 1924. En kommission tillsattes för att utarbeta en valreform, avsedd att åstadkomma en tillräckligt bred basis för den fascistiska regimen i den nya kammaren. I denna kommission sutto några av den gamla italienska liberalismens mest kända män såsom Orlando och Salandra. Den svaga och vankelmodiga hållning, som alltid utmärkt den italienska liberalismen, kom än en gång till synes. Medan fascisterna år 1921 hade seglat in i kammaren i liberalismens kölvatten, slöto de liberala nu upp kring den valförordning, som avsåg att skapa ”ett nationellt block” med fascistisk kärna. De föredrogo en ”intelligent anpassning” framför en klar opposition.

Det nya förslagens riktlinjer hade Mussolini utvecklat i en berömd artikel ”*Makt och samtycke*” i den fascistiska tidskriften *Gerarchia* (hierarki — själva tidskriftens titel anspelar på en fascistisk grundidé) i mars 1923. Artikeln är betydelsefull såsom ett symptom för en begynnande utbildning av den fascistiska diktaturens ideologi. Mussolini vänder sig här mot tanken, att den liberalistiska staten skulle innebära en definitiv och för alla tider giltig statsform. Alla statsformer äro relativa och höra samman med en viss historisk situation, men sedan denna situation förändrats måste de också skifta. ”Liberalismen är icke det sista ordet och representerar heller icke den slutgiltiga formeln för styrelse ... Liberalismen är det nittonde seklets bidrag, och den är icke dåraktig, såsom Daudet hävdade, ty det finns icke dåraktiga eller intelligenta sekel utan intelligens och dårskap omväxla i större eller mindre grad med varandra i alla sekel. Därav följer icke, att liberalismen, som var en god regeringsform i det nittonde århundradet, som behärskades av två så centrala fenomen som kapitalismens utveckling och nationalismens framträdande, också måste accepteras av det tjugonde, som redan framvisat egenskaper, som i mycket skilja det från dess föregångare. Fakta äro mer värda än böcker och erfarenhet mer än formler. Nu visa de största experimenten efter kriget, de som pågå inför våra ögon, att liberalismens tid är ute. *Ryssland och Italien ha bevisat, att det är möjligt att regera utan att bekymra sig om, ja i motsättning till hela den liberala ideologien. Kommunismen och fascismen negera liberalismen.*” Det har, utvecklar Mussolini vidare, aldrig funnits någon regering, som helt baserat sig på de styrdas samtycke. ”Vilken lösning man än försökte ge på regeringsproblemet skulle man, t. o. m. om man ägde gudomlig vishet, ofelbart skapa en grupp av missnöjda.” Och hur skall man kunna undvika, att missnöjet sprider sig och framskapar en fara för statens bestånd? ”Man skall undvika det med makt ... genom att obevekligt tillämpa våld, när det kräves. Jag åsyftar fysiskt, väpnat våld.” Det är, heter det i det följande, en tankegång, för vilken tiden nu åter torde vara mogen. ”Ty den enkla sanningen, som måste vara tydlig för envar, som icke är förblindad av dogmatism, är den, att man tröttnat på friheten. En ungdom, som är hård och oförskräckt, blickar mot en ny gryende historisk tid, som har andra ord av mycket större kraft: *ordning, hierarki, disciplin*. Den stackars italienska liberalismen, som suckar efter mer frihet, är tydligen ohjälpligt efter sin tid. Fascismen, som icke varit rädd för att kallas reaktionär, ryggar heller icke tillbaka för

beteckningen antiliberal. Må envar en gång för alla veta, att fascismen icke dyrkar några avgudar och fetischer. Den har redan marscherat över så många, och om det blir nödvändigt skall den med lugna steg trampa över frihetsgudinnans mer eller mindre multnade lik.”

Det nya valförslaget ville vara uttryck för denna egendomliga blandning av ”makt och samtycke”, som skulle vara den ledande principen för den fascistiska regimen. Landet betraktades som en enda valkrets. Den kandidatlista, som samlade minst tjugofem procent av alla rösterna, var berättigad till två tredjedelar av mandatet, d. v. s. 356 av totala antalet 535. Därmed skulle en klar majoritet för fascismen skapas. Till yttermera visso sänktes valbarhetsåldern från 30 till 25 år; fascismen hade sitt starkaste stöd bland ungdomen. Sedan två tredjedelar av mandatet tillfallit den lista, som samlat minst 25 procent, skulle de övriga fördelas proportionellt mot de avgivna rösterna.

Det ligger i öppen dag, att en sådan valreform måste vara ett slag i ansiktet på varje parlamentarism. ”Korten voro”, såsom Beckerath uttrycker sig, ”därigenom så blandade, att vid spelet i kammaren ingen omröstning kunde bli en överraskning för regeringen och regeringspartiet”. Kammaren skulle bli ett slaviskt redskap för diktaturen och övergången från den parlamentariska staten till partistaten ett fullbordat faktum.

Vid debatten i kammaren ställde sig de liberala i det hela på valreformens sida, trots dess uppenbara kränkning av liberalismens grundprinciper. Giolitti säges ha gjort det med den cyniska motiveringen ”ju sämre dess bättre”; Salandra ansåg den nya vallagen vara det enda medlet att förhindra Mussolini att helt enkelt skicka hem kammaren och göra sig till envåldshärskare; dessutom skulle en fascistisk majoritet utgöra en motvikt mot de extrema fraktionerna inom partiet. — Som resoluta motståndare till valreformen framträdde däremot katolska folkpartiet och socialisterna. På det förras hållning berodde närmast avgörandet, då om socialisternas motstånd ingen tvekan kunde råda. Fascismen inriktade också vid tidpunkten för omröstningen om valreformen sin offensiv förnämligast mot katolska folkpartiet. Dunkla hotelser om repressalier mot kyrkan i händelse av motstånd utslungades från de regeringstrognas. Stora truppkoncentrationer till Rom ägde rum denna juli månad 1923. ”Luften var mättad med åska”, säger folkpartiets ledare, don Luigi Sturzo. ”Medan överallt de mest olika rykten om våldsamma repressalier och personliga hämndeakter cirkulerade och de fascistiska skarornas militäriska apparat förstärktes och t. o. m. kammarens tribuner och korridorer voro fyllda av svartskjortor, höll Mussolini ett tal i försonlig tonart och lät påskina, att man nu skulle övergå till ordning, till ny verksamhet av parlamentet, till inre endräkt och aktning för de olika partierna.” Under denna påtryckning sviktade folkpartiet. Dess ledare, don Luigi Sturzo, frånträdde sin plats. Flertalet avhöllo sig från att rösta, och med blott ett par rösters majoritet trumfades valreformen igenom.

Med denna besynnerliga vallag gick alltså det italienska folket den 6 april 1924 till valurnorna. Fascismen samlade icke mindre än 65 procent av rösterna och besatte 374 platser. Av de övriga fingo katolikerna 39, de tre socialistiska partierna tillsammans 65. Fascisterna samlade 4.8 miljoner röster, socialisterna i miljon, folkpartiet 650 000. Man har dock beräknat, att mer än en miljon röster av olika skäl förklarades ogiltiga; valen sköttes i regel av fascistiska myndigheter.

Att fascisterna framställt detta val som ett mäktigt förtroendevotum för sin politik är naturligt. Lika säkert är emellertid, att samtliga icke-fascistiska historiker förnekat det. I sin objektiva och sakliga framställning yttrar Tingsten: ”I varje fall torde det stå fast, att valet icke kan betraktas som en klar och obunden opinionsyttring till förmån för fascismen.” Det är mycket moderat uttryckt. Granskar man de långa, mycket välbestyrkta rapporterna om den fruktansvärda terror, som under valkampanjen rasade över hela Italien, är man benägen att använda starkare ord. Fascismen hade alla statliga maktmedel i sin hand, oppositionen förfogade icke

över mötesfrihet och pressfrihet. Det var förenat med stora risker, stundom med livsfara, att rösta, ja att tala eller skriva mot fascismen. Husundersökningar, Under demokratiens mask skingrade möten, förstörda redaktionslokaler, överfall på öppen gata, våldsdåd av alla slag, ja även mord hörde denna vår 1923 till "ordningen" för dagen i Italien. Våldsverkarna gingo ostraffade; endast på smygvägar kommo deras handlingar i ljuset, ty varje försök att tala öppet därom undertrycktes åter med våld.

Men turisterna, som återvände från Italien, visste alltid att berätta om den goda och punktliga ordning, som nu rådde där, sedan Mussolini i rätta ögonblicket uppträtt och räddat landet undan "bolsjevismens kaos".

Sådant var läget då den nyvalda kammaren sammanträdde en av de sista dagarna i maj 1924.

Kap. 10. En hjältes död

Fascismen stod nu inför en kris, då den måste bestämma sig och bekänna klar färg. Att fortfara med arbetet under demokratiens mask var icke längre möjligt. Och om Mussolini verkligen på allvar trott sig kunna fortfara att regera med den nya kammaren som ett lydigt verktyg, skulle han snart på ett brådstörtat sätt tagas ur sin villfarelse. Kort före valen hade han yttrat: "Jag har för avsikt att skapa en kammare, som kan fungera." Den nya kammaren fungerade icke så lättvindigt, som han beräknat.

Den 30 maj började debatterna om det inrikespolitiska läget. Den socialistiska oppositionen leddes av *Giacinto Matteotti*, som i ett två timmar långt anförande framdrog de fascistiska våldsmetoderna i ljuset och krävde strängaste motåtgärder. I två timmar pågick detta tal, avbrutet av förbittrade tillrop från fascisterna i kammaren och från läktarna. När Matteotti slutligen lämnade salen, vände han sig till sin vän Cosattini med orden: "Det är bäst, att ni nu förbereder er på mitt liktal."

Matteotti, då en trettionioårig man, tillhörde socialismens reformistiska flygel. Han stammade ur en välsituerad jordbrukarsläkt från Podistriket och hade ägnat större delen av sin verksamhet åt strävandena att upphjälpa lantarbetarnas läge genom att organisera dem i fackföreningar och kooperativ. Han hade första gången invalts i kammaren 1919 och återvalts 1921. Vid debatten om det förtroendevotum, som Mussolini efter marschen mot Rom krävde för sig och sin regering, hade han varit en av de resolutaste motståndare. Hans personliga mod, hans rena och fläckfria karaktär, hans humana och frisinta väsen äro från många håll omvittnade.

Omedelbart före kammarens sammanträde hade Matteotti haft den oerhörda djärvheten att i en publikation offentliggöra en överväldigande samling aktstycken, som till full evidens bevisade den våldsamma framfart, varigenom fascismen ödelagt organisationsfrihet och pressfrihet och gjort alla vägar och stigar i landet osäkra för sina motståndare. Den har som nämnt utgivits fragmentariskt av Kaminski och i en engelsk version fullständigt genom Labour Partys försorg. —

Matteottis tal i kammaren väckte i det fascistiska lägret en oerhörd uppståndelse. Mussolini företedde tydligen under de närmaste dagarna bilden av en man, som vacklar hit och dit utan att kunna bestämma sin kurs. I *Popolo* skrev han våldsamma artiklar, fyllda av dunkla hotelser. "Matteotti", heter det i en av Mussolini skriven artikel den 1 juni, "höll ett anförande vars våldsamt provokatoriska karaktär skulle förtjänat ett mera påtagligt svar än det, som deputerade Giunta slungade emot honom: *masnada* (uslingar!)." Och Mussolinis presschef, den senare mycket omtalade Cesare Rossi, yttrade på kvällen den 30 maj: "Oppositionen bedrar sig, om de tro, att Mussolinis hotelser endast äro retoriska fraser. Om de visste vad som stundom far igenom hans själ, skulle de skyndsamt sänka rösten. Mussolini är fast besluten att sätta sina hotelser i verket. Om denna opposition icke stoppas i tid, kommer det

att bli nödvändigt att sätta de väpnade banden i aktion. Var och en som känner honom vet, att Mussolini icke ryggas tillbaka för blodsutgjutelse och milda förmaningar kunna icke alltid hjälpa.”

Men regeringschefen torde ha märkt, att oppositionen under intrycket av Matteottis tal befann sig i växande och försökte därför för ett ögonblick att slå in på försonliga vägar. Eller rättare — han spelade ett av sina vanliga dubbelspel, visade försonlighet i kammaren och förberedde sig att med våldsamma medel kväsa oppositionen. Matteotti förnyade sina anklagelser den 4 juni; den 6 juni fick Mussolini åter ett formligt anfall av raseri och i kammaren utspann sig mellan honom och den socialistiske deputerade Gennari en dialog, som i det officiella protokollet återgives sålunda:

”*Mussolini*: Vi ha beundransvärda läromästare i Ryssland. Vi behöva blott följa deras föredöme (tumult, bifall, ömsesidiga invektiv). De äro beundransvärda läromästare. Vi ha gjort oriktigt i att icke helt och fullt följa deras exempel. I så fall skulle ni nu förrätta straffarbete i stället för att vara här.”

”*Gennari*: Vi ha just kommit ut ur fängelset och äro redo att återvända, dit för den saks skull, som vi tro på.”

”*Mussolini*: Ni borde ha fått en blykula i ryggen (tumult). Vi sakna icke mod, såsom vi skola visa er (bifall och fyrop). Ännu är det tid, och vi skola visa er det förr än ni tror.”

Följande dag, den 7 juni, sökte Mussolini avleda uppmärksamheten från kritiken genom att mana till positivt arbete:

”Vad vi behöva nu är en diskussion av budgeten ... Regeringen skall nu föreslå lagar, som kammaren kan diskutera, förbättra, gilla. Det är på så sätt kammaren skall fungera.” Han betonade, att opposition skulle vara gagnlös och endast förvärra saken. ”Vad ämnar ni egentligen göra? Ett upprorsförsök? Men det är förvisso omöjligt, ni kan inte allvarligt tänka på det ett enda ögonblick, ja tanken kan inte ens snudda vid edra hjärnceller. Ty ni vet mycket väl, att allt på tjugofyra timmar eller kanske tjugofyra minuter skulle vara förbi ...”

Mussolini torde ha väntat, att händelserna efter detta tal skulle utveckla sig i normal strömfåra och kammaren vara ”pacificerad”. Men några dagar senare inträffade nya händelser, som i alla händelser fingo ett annat förlopp än premiärministern hade beräknat.

Den 11 juni uteblev Matteotti från kammarens sammanträde. Till en början uppgavs, att han hade rest till Österrike, och det kunde fastställas, att han för en tid sedan verkligen begärt pass, men nekats sådant av myndigheterna, medan det senare på direkt order från högsta håll utställts. Matteottis hustru kunde emellertid konstatera, att hennes man försvunnit utan bagage, utan pengar, utan förberedelser, och några dagar senare hade man fastställt, att Matteotti av fyra eller fem män vid Tiberstranden Arnaldo da Brescia med våld släpats upp i en bil, som for i riktning mot Ponte Milvio. Det hade skett på kvällen den 10, vid en tidpunkt, då den skyddsvakt, som eljest varit utposterad här, tydligen avsiktligt avlägsnats. Inom kort stod det klart för alla, att ett brott var begånget. Mussolini, vars indirekta delaktighet i brottet senare till full evidens konstaterats, sökte ännu den 12 att spela upprörd och förvånad i kammaren. Ehuru, såsom senare bevisats, Dumini, en Mussolini mycket närstående fascist, som fört den bil, vari Matteotti bortfördes, avlagt rapport den 11, uttalade Mussolini följande dag inför kammaren utan tvekan den förhoppningen ”att signore Matteotti inom kort åter skall taga plats bland oss här i kammaren”. Men liksom Banquos bleka vålnad vid ett liknande tillfälle plötsligt syntes framför Macbeth, så förstummades hans ord i nästa ögonblick av ett anskri från oppositionsbänkarna. Deputerade Gonzales förklarade: ”Alltså är Matteotti död.” När det vilda larm, som vid dessa ord utbröt, äntligen lagt sig, sökte Mussolini åter gripa ordet: ”Han talar, alltså är han medskyldig”, ropade deputerade Chiesa. En obeskrivlig förvirring uppstod. Det var tydligt, att kammaren i det nuvarande läget icke skulle kunna

bringas att ”fungera”. Följande dag uppträdde Mussolini ännu en gång och bedyrade sin och regeringens oskuld i Matteottiaffären — det fanns icke längre något tvivel om att ett mord förelåg — men man skänkte honom icke längre tilltro. Han såg sig tvungen att omorganisera sitt kabinett, han offrade hänsynslöst sina närmaste vänner och medhjälpare, något som blott ytterligare ökade avskyn och förbittringen.

Kammaren ajournerades redan den 13 juni och oppositionen vägrade att vidare deltaga i några förhandlingar förrän normala förhållanden inträtt. Socialisterna med undantag av kommunisterna slöto jämte de övriga oppositionsgrupperna en koalition, senare kallad ”aventinska oppositionen”, emedan den sammanträdde i en lokal på aventinska kullen. De omkring 300 deputerade, som ännu slöto upp kring Mussolini, samlades i Palazzo Venezia; man hade sålunda en kammare, splittrad i två mot varandra fientliga läger: å ena sidan fascister och den fåtaliga gruppen kommunister, å den andra de övriga partierna. (Detta hindrade icke Mussolini att i ett tal den 22 juli beteckna *oppositionen* som kommunister och åter frammana ”det röda spöket” såsom den fascistiska regimens vissa efterträdare, om han skulle frånträda sin plats).

I en öde skogstrakt kallad Quartarella, ett par mil från Rom, låg Matteottis döda kropp, genomstungen med dolkar. Man fann den där den 16 augusti. Liket, som för att skyla ogärningen i största hast blivit nödortfigt jordat, befann sig i upplösningstillstånd.

Vi skola här icke i detaljer relatera de vidlyftiga rättegångsförhandlingarna och vad de bragt i dagen. Mussolini såg sig omsider tvungen att inleda rättegången och hans tillvägagångssätt mot sina närmaste anhängare och förtrogna, mot själva de män, som förhjulpt honom till makten och organiserat marschen mot Rom, påminner om moderns, som kastar sina barn till vargarna för att rädda eget skinn. Efter hand urartade det hela till en vidrig rättskomedi, och två månaders fängelse blev det strängaste straffet för en av mördarna. De övriga beviljades full amnesti — utom de, som redan flytt ur landet och därifrån fortforo att utslunga anklagelser mot sina medbrottslingar.

Matteottis änka, Velia Matteotti, anhöll i en skrivelse i februari 1925 att bli skild från processen. Skrivelsen, ställd till Mussolini, hade följande lydelse:

”Signore.

Mordet på Giacomo Matteotti var en tragedi för mig och mina barn, men ännu mera för det fria Italien och dess kultur. Jag trodde först, att jag icke förgäves skulle behöva söka rättvisa. Hoppet därom var den enda tröst, som återstod mig i min djupa sorg. Av detta skäl uppträdde jag som anklagare.

Men rättegången förlorade småningom varje allvarlig karaktär, och efter den nyligen utfärdade amnestien (amnesti för alla medbrottslingar utom de direkta förövarna hade utfärdats i början av 1925) är vad som i dag återstår blott en tom skugga.

Jag ville icke hämnd; jag krävde blott rättvisa. Människorna ha nekat mig den, men historien och Gud skola skänka mig den.

Jag anhåller därför om tillstånd att dra mig tillbaka från processen, som icke längre angår mig. Mina juridiska rådgivare, som handlat i samförstånd med mig, skola ge min anhållan en juridiskt riktig form.

Jag ber er, signore, att befria mig från det fruktansvärda straffet att längre visa mig inför domstolen. I mitt liv i sorgen och ensamheten skall minnet av min man ge mig styrka att uppfostra mina barn att följa i sin ädle faders fotspår. Att vidare framträda inför domstolen skulle för mig vara att vanära detta minne. För Giacomo Matteotti var livet ett fruktansvärt allvar.”

— Den som önskar taga närmare kännedom om Matteottitragedien och dess detaljer, finner nästan alla tillgängliga aktstycken i målet och den sannolika rekonstruktionen av händelserna

i Salvemini's förut omnämnda bok s. 317-413. De ge en fruktansvärd bild av det fascistiska våldsregementet och av det oerhörda dubbelspel, som Mussolini och hans närmaste män under våren och sommaren 1924 måste ha spelat. Regeringschefens skuld till mordet på en av kammarens främsta ledamöter är som redan nämnt ställd utom allt tvivel. Den förnekas knappast heller numera ens av fascisterna själva. Han hade handlat ”i fosterländskt syfte”. I fosterländskt syfte frigavs på uttrycklig telegrafisk order av fascistiska generalsekretariatet en neapolitansk straffånge vid namn Otto Thierschwald och beordrades till Rom för att utspionera Matteottis förehavanden och det lämpligaste sättet att sätta sig i besittning av honom. Dumini, en av Mussolinis allra mest närstående, förde den bil, vari Matteotti den 10 juni bortrövades. Denne Amerigo Dumini hade redan tidigare gjort sig väl känd vid de fascistiska ”straffexpeditionerna”. Den 2 juni 1922 hade han slagit en ung flicka i Carrara till blods, emedan hon bar det socialistiska ungdomsförbundets tecken. Då flickans mor och broder protesterade, drog han sin revolver ur fickan och sköt dem båda. I oktober 1923 hade han bortfört Mazzolani, en deputerad, i en bil och tvungit honom att svälja ricinolja (ett vanligt fascistiskt kampmedel). Detta och mycket annat hade han förövat strafflöst, ja han bar vid sin häktning ett personligt brev från högste polischefen i Florens, som försäkrade honom sin ”eviga tacksamhet” för vad han gjort. En gång på våren 1922 hade han dock suttit häktad för utsmuggling av italienska vapen till Jugoslavien, men frigavs på högre order, då fascisterna hotade med repressalier.

Denne Amerigo Dumini körde den bil, vari Matteotti bortfördes. Han åtnjöt en fast lön från Mussolinis pressbyrå och var en daglig gäst på utrikesdepartementet. Hans straff blev två månaders fängelse.

De övriga fyra män, som deltog i mordet på Matteotti, voro likaledes män som stodo högsta ledningen nära. De voro alla förut straffade för stöld, våldshandlingar, bedrägerier och konkursförbrytelser. En av dem, Volpi, hade 1921 nedskjutit en socialistisk arbetare.

En av de sista decemberdagarna publicerades det märkligaste aktstycket i hela Matteotti-affären, ett memorandum av Mussolinis f. d. presschef *Cesare Rossi*, en av de allra främsta förgrundsfigurerna i fascismens hittillsvarande historia. Detta aktstycke, som in extenso återgivits av Salvemini, ger en hemsk bild av de metoder, varigenom Mussolini satt sig i besittning av makten. Det gör Il Duce ytterst ansvarig för alla de våldsakter, som förövats under de föregående åren. Sällan ha så fruktansvärda anklagelser utslungats mot en man som de, som i detta memorandum riktas mot Mussolini. Många ha bekräftat riktigheten av Rossis uppgifter, och Salvemini säger sig i detalj ha kunnat verifiera dem. Naturligtvis finns det alltid möjligheter till tvivel. Men varje läsare, som bemödar sig att fälla ett opartiskt omdöme, måste ju dock fråga sig, hur det var möjligt, att denne man, som plötsligen avslöjar en hel avgrund av falskhet och brott — hur det var möjligt att denne man under en följd av år var Mussolinis närmaste förtrogne, en av organisatörerna av marschen mot Rom? Antingen måste han ha ljugit, då han omedelbart efter Matteotti-mordet bedyrade sin och Mussolinis oskuld eller ock måste han ha ljugit i sitt memorandum. I båda fallen förblir detta aktstycke ett outplånligt skammens märke för fascismen och dess främste ledare.

* *

*

Mussolini hade försökt att undertrycka den allt våldsammare oppositionen genom ett nytt dekret om tryckfriheten, som egenmäktigt utfärdades den 10 juli. Det gav prefekterna rätt att indraga eller censurera misshagliga tidningar. Trots löften att alla våldsdåd hädanefter skulle upphöra, fortforo de dock under hela sommaren och hösten 1924. Men den bundna och vingklippta oppositionen växte med dem och nådde sin höjdpunkt, när Rossis memorandum i

slutet av året insmugglades i en tidning. Fascismen stod inför den svåraste situation, den någonsin haft att rida ut.

Truppkoncentrationerna till Rom hade fortfarit under hösten och luften var laddad av spänning. I november 1924 hade även de liberala avfallit från fascisterna och slutit sig till den aventinska oppositionen. Mussolini förhandlade med en kammare, bestående av renodlade fascister och kommunister.

För att betvinga oppositionen återstod nu endast att gripa till *ultima ratio*: våldet. Förberedelser därtill hade länge vidtagits.

Den 3 januari 1925 framträdde Mussolini åter inför kammaren. Han handlade med djärvhet, snabbhet och överrumpling. Nu var all försoningspolitik kastad över bord. Mussolini försökte icke rentvå sig från delaktighet i våldshandlingarna, han övertog tvärtom i ett skickligt format anförande hela ansvaret för dem. ”Man säger, att fascismen är en våg av barbari, som störtar sig över nationen. Man kallar den en rörelse av banditer och rövare. Man ifrågasätter dess moraliska halt. Nåväl — jag förklarar här inför denna församling och i hela det italienska folkets åsyn, att jag, jag ensam övertar hela det moraliska, politiska och historiska ansvaret för allt vad som förekommit. Har fascismen icke varit något annat än ricinolja och knölpåkar och icke ett stolt patos hos den bästa italienska ungdomen, så övertar jag ansvaret därför. Om fascisterna äro en förbrytareliga, nåväl, så är jag dess ledare och ansvariga huvud. Om alla våldsdåd ha varit en följd av den historiska, politiska och moraliska atmosfären, så vilar ansvaret därför på mig, emedan jag alltifrån vårt inträde i kriget med min propaganda skapat denna historiska, politiska och moraliska atmosfär.” — Slutligen antydde Mussolini i dunkla och hotfulla ordalag, att en förintande motoffensiv skulle bryta lös över oppositionen: ”När två oförsonliga element strida, faller styrkan utslaget. Någon annan lösning har aldrig funnits och kommer aldrig att finnas ... Ni kunna vara säkra på att inom fyrtioåtta timmar efter detta tal situationen skall vara uppklarad.”

Den klara diktaturen i Italien daterar sig från denna 3 januari 1925. Under det närmaste halvåret rasade en terror, våldsammare än någonsin förr, över landet. Tidningar indrogos och oppositionen berövades alla möjligheter att göra sig hörd. De politiska motståndare, som icke kapitulerade eller satte sig i säkerhet genom flykt ur landet, fängslades eller mördades. Församlingar upplöstes, det socialistiska partiet kunde hädanefter blott bedriva illegal verksamhet, den gamla fackföreningsrörelsen upplöstes, kooperativen upplöstes. Fascism och stat smälte samman till en enhet, en partistat.

Vår skildring, som endast berör fascismens erövring av Italien, är därmed tillända. Spelet om svart och rött var tillsvidare slut. Den italienska fria arbetarrörelsen låg slagen till marken. Och fascismen satte knäet mot dess bröst. Den skred fram — ”över frihetsgudinnans multnande lik”, såsom skrivet står.